

محمود زيادة

قواعد اللغة العربية

تيسير وتخفيف

(الجزء الثاني)

СОДДАЛАШТИРИЛГАН АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ

(2-қисм)

*(Араб тилининг енгиллаштирилган ва соддалаштирилган
шаклдаги қоидалари)*

Таржимонлар:
*Анвар Аҳмад
Оралов Усмонали*

Мусаҳҳих
Содиқов Бобур

Тошкент
2018

Сўз боши

Оламлар парвардигори Аллоҳга хамдлар бўлсин, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом (соллалоҳу алайҳи васаллам)га салавот ва саломлар бўлсин.

Араб тили — Аллоҳ таоло қуръон тили этиб танлаб олган буюк тил. Ҳақиқатда у ҳар бир мусулмоннинг қалбига яқиндир.

Араб тили, у ҳақида гапиришганидек жуда мураккаб тил эмас, балки жуда бой тил. Аслида эса талаба араб тилини ўрганиш мобайнида дуч келадиган барча муаммолар араб тилининг мураккаблигида эмас, балки бошқа сабабларга боғлиқ. Айнан шунинг учун, талабага ёрдам бериш мақсадида у билиши зарур бўлган араб тилининг бир неча асосий грамматик қоидаларини ўзида жамлаган бу китобни ёздик.

Биз имкон қадар грамматика қоидаларини математик қоидаларга ўхшаб қуруқ ёдлаб олишга асосланган ўқув услублардан четлашишга ҳаракат қилдик. Агар талаба айнан шу тарзда билим олишга ҳаракат қилса, у кўп меҳнатини ва вақтини бекорга сарфлайди, шунингдек бундай услуб билим олиш жараёнини мураккаблаштириб, қийинлаштиргани учун, эҳтимол тилни ўрганишга бўлган ишонч ва умидни йўқолишига олиб келиши мумкин.

Албатта, ҳар қандай тил, агар ундан амалда фойдаланилмаса уни ўрганишдан наф йўқ. Шунинг учун биз қоидаларни баён қилишда имкон қадар энг маъқул ҳолда ёндошишга ҳаракат қилдик.

Шунингдек бу қоидалар араб тилида гапнинг тузилишини ва моҳиятини тушунишда ёрдам беришини талаба англаб ҳис эта олишига ёрдам беришга ҳаракат қилдик. Бу эса ўз навбатида унга ўз фикрларини ва туйғуларини тўғри ифодалашга ёрдам беради. Талаба бу қоидаларни яхшироқ тушуниши учун биз уларни ўзимизнинг тилда баён қилдик.

Грамматика қоидаларини ўрганиш асосий мақсад эмас, фақатгина тил ўрганиш учун бир восита эканлигини доим ёдда сақлаш лозим.

Аввалроқ ушбу китобнинг биринчи қисмини сизларга тақдим қилган эдик. Алҳамдулиллаҳ энди иккинчи қисмини сизларга тақдим этмоқдамиз.

Мазкур китобни она тилларига таржима қилишда ёрдам кўрсатганларга беҳад ташаккурлар изҳор қилиш билан бирга, Аллоҳ таолодан уларга икки дунё саодатини сўраб дуо қилиб қоламан.

Маҳмуд Зиёда

Қоҳира, Миср

1430 ҳижрий йил, зулҳижжа ойи, 2009 йил, ноябр.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الجملة و شبه الجملة

Жумла ва шибҳи жумла

Араб тилида жумла икки турлик бўлишини биламиз:

1) **الجملة الفعلية** (жумлаи феълия) – у феъл билан бошланган жумла.

Масалан: **يدرس التلميذ**

2) **الجملة الاسمية** (жумлаи исмия) – у исм билан бошланган жумла.

Масалан: **التلميذ يدرس**

Араб тилида **شبه الجملة** (шибҳи жумла) деб номланадиган, жумлага ўхшаш бўлган, лекин жумла бўлмаган жумла ҳам бор.

Шибҳи жумла икки хил кўринишда бўлади:

(٢) الظرف ، مثل:	(١) حرف الجر + الاسم المجرور ، مثل:
Зарф	Жар ҳарфи + исми мажрур
أمام المَدْرَسَةِ	في المَدْرَسَةِ
Мадрасанинг олдида	Мадрасада
فوق الشجرة	على الشجرة
Дарахт тепасида	Дарахт устида
بعد الصلاة	من العراق
Намоздан кейин	Соҳилдан
أمس	بالحق

Кеча	Ҳақ билан
------	-----------

تدریبات (Машқлар)

Қуйида келадиган жумлаларни исмий жумла ёки феълий жумла ёки шибҳи жумла эканлигини айтинг!

Тонгдан олдин	1) قبل الفجر
Илм нурдир	2) العلم نور
Аллоҳдан кўрқ!	3) اتق الله
Мен хурсандман	4) أنا مسرور
Масжидга	5) إلى المسجد
Қоидани фаҳмладингми?	6) هل فهمت القاعدة؟
Бизнинг ҳузуримизда	7) عندنا
Устозим фаол	8) أستاذي نشيط

أنواع الخبر

Хабарнинг турлари

Жумлаи исмияни مبتدأ ва خبرдан ташкил топишини биламиз. **خبر** (хабар)нинг турли хил навлари бўлади ва буни қуйида келадиган мисолларда кўришимиз мумкин:

Талаба тиришқоқдир	الطالب مجتهد
--------------------	--------------

Талаба дарс қияпти	الطالب يدرس
Талаба синфда	الطالب في الفصل
Талабанинг хати чиройлидир	الطالب خطه جميل.

Биз ҳозир **خير** нинг ана шу турли хил навларини ўрганамиз.

Қуйида келадиган жумлаларни ўқинг ва уларнинг ҳар биридаги **خير** га эътибор беринг:

Мен мусулмонман	أنا مسلم
Аллоҳ бизнинг роббимиздир	الله ربنا
Намоз нурдир	الصلاة نور
Ислом Аллоҳнинг дини	الإسلام دين الله
Мўминлар оға-инидирлар	المؤمنون إخوة
Талаба кизлар тиришқоқдирлар	الطالبات مجاهدات

Юқоридаги ҳамма жумлалардаги **خير** ларнинг битта калимадан иборат эканлигини кўрамыз.¹ Яъни улар жумла ҳам шибҳи жумла ҳам эмас. Бу **خير** турларидан биринчи тур бўлиб, у **مفرد** (муфрад)² деб номланади.

Қуйида келадиган жумлаларнинг ҳар биридаги **خير** га диққат билан қаранг:

Талабалар ёздилар	الطلاب كتبوا
Бола йиғлаяпти	الطفل يبكي

¹ Музоф ва музофун илайҳ иккаласи битта нарсдан ташкил топади ва у иккаласи битта калима кабидир.

² Бу ерда муфрад (бирлик) иккилик ва жамънинг қаршисида эмас, балки жумла ва шибҳи жумла эмас дегани.

Аёл таом пиширди	الْمَرْأَةُ طَبَخَتِ الطَّعَامَ
Аллоҳ мўминларни яхши кўради	اللَّهُ يُحِبُّ الْمُؤْمِنِينَ
Қуръон Аллоҳнинг ҳузуридан тушган	الْقُرْآنُ نَزَلَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
Мунофиқлар бажармаган нарсаларини айтадилар	الْمُنَافِقُونَ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ

Биз (جملة فعلية) *كتبوا* ни *خبر* жумласидаги *الطلاب* эканлигини биламиз ва у жумлаи феълиядир. У *كتب* феълидан ва жамоат учун ишлатиладиган *واو* фоилдан таркиб топган. Шунинг учун биз *كتبوا* жумласидаги *خبر* нинг турини *جملة فعلية* деб атаймиз.

خبر нинг бу иккинчи тури *الجملة الفعلية* деб номланади.

Худди шунингдек *يبيكي* *الطفل* жумласидаги *خبر* ни *يبيكي* эканлигини биламиз ва у *يبيكي* феълидан ва *الطفل* га қайтадиган, тақдири *هو* бўлган замир мустатир фоилдан таркиб топган. Қолган жумлалар ҳам шунинг айна ўзи.

Биз ҳозир *خبر* нинг икки турини ўргандик. Улар:

Мен талабаман	أنا طالبٌ	(١) المفرد، مثل:
Мен араб тилини дарс қиляпман	أنا أدرس اللغة العربية	(٢) الجملة الفعلية، مثل:

Бу иккисидан бошқа *خبر* нинг яна икки тури бор:

1 – *الجملة الاسمية* (жумлаи исмия). Бу ҳақда кейинроқ ўргамиз.

2 – *شبه الجملة* (шибҳи жумла). Бу ҳақда ҳозир ўргамиз.

شبه الجملة ҳақида юқорида нима деганимиз ёдингиздами?

Биз шибҳи жумлани **حرف الجر + الاسم المجرور** ёки **الظرف** бўлишини айтган эдик.

Сизлар ҳозир куйида келадиган жумлаларни ўқинг ва улардаги хабарга эътибор билан қаранг!

Жаннат мўминлар учун	الجنة للمؤمنين
Машина уйнинг олдида	السيارة أمام البيت
Сизларга тинчлик бўлсин	السلام عليكم
Шом намози қуёш ботган вақтда	صلاة المغرب عند غروب الشمس
Телефон столнинг устида	الهاتف فوق الطاولة
Ҳафтанинг дам олиш куни жума куни	عطلة الأسبوع يوم الجمعة

Биринчи жумладаги **المؤمنين** (خبير) калимаси эканлигини кўрамиз. У **ل** ҳарфи жардан ва **المؤمنين** мажрур исмдан таркиб топган. Шунинг учун **المؤمنين** жумласидаги **خبير** турини **شبه جملة** деб айтамыз.

Иккинчи жумладаги **أمام** (خبير) калимаси ва у зарфи макондир. Бу ерда ҳам **شبه جملة** (خبير) дир. Қолган жумлалар ҳам шуларнинг айна ўзи.

Шу билан биз **خبير** нинг уч турини ўргандик. Улар:

(١) المفرد.

(٢) الجملة الفعلية.

(٣) شبه الجملة.

Бу ерда **خبير** нинг ана шу уч турига мисоллар келади:

المعنى بالأوزبكية	الجملة	نوع الخبر
-------------------	--------	-----------

Мен илми толибман	أنا طالب علم	مفرد
Мен илмни яхши кўраман	أنا أحبُّ العِلْمَ	جملة فعلية
Мен мактабдаман	أنا في المَدْرَسَةِ	شبه جملة
Иккита талаба тиришқокдир	الطالبان مجتهدان	مفرد
Иккита талаба дарс қияпти	الطالبان يدرسان	جملة فعلية
Иккита талаба синфнинг ичида	الطالبان داخل الفصل	شبه جملة
Қуръон Аллоҳнинг каломи	القرآن كلام الله	مفرد
Қуръон ҳаққа ҳидоят қилади	القرآن يَهْدِي إلى الحق	جملة فعلية
Қуръон мўминнинг қалбида бўлади	القرآن في قلب المؤمن	شبه جملة

المعنى بالأوزبكية	الجملة	نوع الخبر
Ислом улуғ дин	الإسلام دين عظيم	مفرد
Ислом меҳрибонликка буюради	الإسلام يأمر بالرحمة	جملة فعلية
Ислом инсоннинг яхшилиги учун	الإسلام خير الإنسان	شبه جملة
Аллоҳ бизнинг роббимиз	الله ربنا	مفرد
Аллоҳ бизни ризқлантиради	الله يرزقنا	جملة فعلية
Аллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадир	الله مع الصابرين	شبه جملة
Мўминлар ростгўйдирлар	المؤمنون صادقون	مفرد
Мўминлар роббиларини эслайдилар	المؤمنون يذكرون ربهم	جملة فعلية
Мўминлар тўғри йўлдадирлар	المؤمنون على هدى	شبه جملة

تدريبات:

Қуйида келадиган ҳар бир мубтадодан кейин мисолдаги каби مفرد, سۆنڭ جملة

فعلية, سۆنڭ شبه جملة хабарни қўйиб чиқинг!

المثال:

الخبر	المبتدأ	المثال
عظيمة. (مفرد)	اللغة العربية	
نزل بها القرآن. (جملة فعلية)		
من اللغات الغنية. (شبه جملة)		

(۱) المسلمون.....

(۲) هو.....

(۳) الطالبة.....

(۴) أبو بكر الصديق.....

(۵) فرعون.....

(۶) نحن.....

Биз ҳозир خبر навларидан яна бир нав, الجملة الاسمية (жумлаи исмия)ни ўрганамиз. Унинг суратлари кўп, лекин ҳозир биз уларни биттага жамлаймиз.

Биз اللغة العربية деб айтган вақтимизда, бу жумладаги мубтадо اللغة العربية калимаси бўлса, унинг қайси калимаси خبر бўлади? У كثرة калимасими?

Йўқ, чунки биз: اللغة العربية كثرة деб айта олмаймиз.

Ундай бўлса خبر қайси калима? У كلماتها калимасими?

Йўқ, чунки биз اللغة العربية كلماتها деб ҳам айта олмаймиз.

Албатта бу жумладаги (خبر) **كلماتها كثرة** калимасидир.

Савол: (خبر) شبه جملة ми ёки جملة خبر ми?

Жавоб: جملة خبر.

Савол: جملة اسمية ми ёки جملة فعلية ми?

Жавоб: جملة اسمية. Чунки у «كلماتها» деган مبتدا дан ва «كثرة» деган خبر дан ташкил топган.

Ундай бўлса биз «اللغة العربية كلماتها كثرة» жумласидаги «كلماتها كثرة» деган خبر ни унинг **جملة اسمية** туридан деб айтамыз.

Диққат:

«اللغة العربية كلماتها كثرة» жумласидаги маънони турли хил йўл билан айтишимиз мумкин. Масалан: كثرة, المبتدا كلمات اللغة العربية бу ерда كلمات اللغة العربية كثرة жумласи мابتدا, كثرة калимаси эса خبر бўлади.

Қуйида خبر нинг الجملة الاسمية турига баъзи мисоллар келади:

المعنى بالاوزبكية	المثال
Қоҳира шаҳрининг аҳолиси кўп	مدينة القاهرة سُكَّانُهَا كَثِيرُونَ
Қуёшнинг ҳарорати баланд	الشمسُ حَرَارَتُهَا مُرْتَفِعَةٌ
Талабанинг китоби очик	الطَّالِبُ كِتَابُهُ مَفْتُوحٌ
Қизнинг ахлоқи яхши	الْبِنْتُ أَخْلَاقُهَا طَيِّبَةٌ

تدريبات:

Қуйида келадиган ҳар бир жумланинг хабарини мисолдаги каби **جملة اسمية** хабар қилиб ўзгартириб ёзинг!

المثال: طعم العصير لذيذ. <<<<< العصير طعمه لذيذ.

- (١) رحمة الله واسعة.
- (٢) أثاث الشقة قديم.
- (٣) ابن صديقي طبيب.
- (٤) رفيق الرسول صلى الله عليه وسلم في الهجرة أبو بكر.
- (٥) صوت المؤذن جميل.
- (٦) رائحة الطعام طيبة.
- (٧) عدد سكان الصين كبير جدا.
- (٨) إن قواعد اللغة العربية ليست صعبة.
- (٩) ثواب المتصدقين عظيم.
- (١٠) مساحة مصر مليون كيلومتر مربع.

الإجابة:

- (١) الله رحمته واسعة.
 - (٢) الشقة أثاثها قديم.
 - (٣) صديقي ابنه طبيب.
 - (٤) الرسول صلى الله عليه وسلم رفيقه في الهجرة أبو بكر.
- (أكمل الاجابة بنفسك)

Шу билан биз **خبر** нинг барча турларини ўргандик. Ҳозир уларни тақрорлаб оламиз:

محمدٌ طالبٌ	مفرد	(١)
محمدٌ يكتبُ	الفعلية	(٢)
محمدٌ خُلِقَ كَرِيمٌ	الاسمية	
محمدٌ في المَدْرَسَةِ	شبه الجملة	(٣)

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардан خبر ни топинг ва уни خبر нинг қайси туридан эканини айтинг!

(١) القواعدُ وسيلةٌ لاستخدامِ اللغةِ استخدامًا صحيحًا.

(٢) هذا البيتُ مساحتُهُ كبيرةٌ.

(٣) الذلُّ في معصيةِ اللهِ.

(٤) اللهُ يغفرُ الذنوبَ جميعًا.

(٥) اللغةُ العربيةُ لغةُ القرآنِ.

(٦) الجارُّ قبلَ الدَّارِ.

(٧) المؤمنونَ يدخلونَ الجنةَ.

(٨) الأستاذُ شرحهُ واضحٌ.

(٩) العطلةُ غداً.

(١٠) القصةُ مُملَّةٌ.

(١١) الصابرونَ ثوابُهُم عَظِيمٌ.

(١٢) الحياءُ مِنَ الإيمانِ.

(١٣) الجوُّ بارِدٌ.

(١٤) ماليزياُ في قارةِ آسيا.

- (١٥) النَّارُ لِلْكَافِرِينَ.
- (١٦) الْعِزَّةُ لِلَّهِ.
- (١٧) الْأُمُّ قَلْبُهَا مَمْلُوءٌ بِالرَّحْمَةِ.
- (١٨) الْقُرْآنُ كِتَابٌ عَظِيمٌ.
- (١٩) الْكَافِرُونَ يَعْيشُونَ فِي ظُلُمَاتٍ.
- (٢٠) عَصْفُورٌ فِي الْيَدِ خَيْرٌ مِنْ عَشْرَةِ عَلَى الشَّجَرَةِ.
- (٢١) الْمَعْلَمُونَ أَجْرُهُمْ عَظِيمٌ.
- (٢٢) اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ.
- (٢٣) الْقُرْآنُ الْكَرِيمُ مُعْجَزَةٌ خَالِدَةٌ.
- (٢٤) التَّمَارِينُ الرِّيَاضِيَّةُ تَقْوِي الْجِسْمَ.
- (٢٥) الْعِلْمُ أَثَرُهُ عَظِيمٌ.
- (٢٦) الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ.
- (٢٧) تَرْبِيَةُ الْأَوْلَادِ مَسْئَلَةٌ الْوَالِدِينَ.
- (٢٨) الشَّجَرَةُ أَوْرَاقُهَا خَضْرَاءُ.
- (٢٩) الصَّدَقُ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ.
- (٣٠) اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ مِفْتَاحُ لِفَهْمِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ.

الاجابة:

نوعه	الخبر	رقم الجملة
مفرد	وسيلة	(١)
جملة اسمية	مساحته كبيرة	(٢)
شبه جملة	في معصية الله	(٣)

جملة فعلية	يغفرُ	(٤)
------------	-------	-----

(اكممل الاجابة بنفسك)

وَ هَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال	نوع الخبر
البقرة/ ٢١٧	Фитна эса қотилликдан ҳам каттароқ (гуноҳ)дир.	وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ	مفرد
يوسف/ ١٩	Аллоҳ эса қилаётган ишларини билувчидир.	وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ	
العنكبوت/ ٥٧	Ҳар бир жон ўлим (аччиғи)ни тотувчидир. Сўнгра (қиёмат куни) Бизга қайтарилурсиз.	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ	
الشورى/ ١٥	Аллоҳ Раббимиз ва Раббингиздир.	اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ	
القلم/ ٢٧	(Сўнгра:) «Йўқ, бизлар (боғимиздан) маҳрум бўлибмиз» (дедилар).	بَلْ نَحْنُ مُحْرَمُونَ	
البروج/ ٢١	Балки, у (инкор этилган нарса) улуғ Қуръондирки,	بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ	
الاعلى/ ١٧	Ҳолбуки, охират яхшироқ ва боқийроқдир.	وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى	

البقرة/ ٤٤	Китоб (Таврот ва Инжил)ни ўқиб туриб,	وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ	
البقرة/ ٢٢٠	Аллоҳ бузғунчи билан ислоҳ этувчини (фарқини) билади.	وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ	
البقرة/ ٢٢١	Улар (мушриклар) дўзахга чорлайдилар. Аллоҳ (эса) ўз изни билан жаннатга ва мағфиратга чорлайди	أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ	

آل عمران / ۱۳۴	Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар.	وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ	جملة فعلية
هود / ۴۲	У (кема) уларни тоғлардек тўлқинлар ичида олиб борар экан,	وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ	
الكهف / ۱۳	(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизга уларнинг хабарини ҳақиқатан айтиб берурмиз.	نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ	
الصفات / ۶۹	Албатта, улар (Макка мушриклари) ўзларининг ота-боболарини адашган ҳолда топдилар.	إِنَّهُمْ أَلَفُوا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ	

البقرة / ۲۵۷	Кофирларнинг дўстлари эса шайтонлар (бутлар)дир. Уларни (кофирларни) нурдан зулматлар сари чиқарадилар.	وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ	الجملة اسمية
التوبة / ۷۱	Мўминлар ва мўминалар бир-бирларига дўстдирлар.	وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ	
يونس / ۸	Ана ўшаларнинг жойлари – қилмишлари туфайли – дўзахдир.	أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ	
النور / ۳۹	Куфрда бўлганларнинг қилган амаллари эса, саҳродаги саробга ўхшайди.	وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ	
فصلت / ۴۴	Иймон келтирмайдиган кимсаларнинг эса, кулоқларида оғирлик (карлик) бордир.	وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ	
الشورى / ۲۶	Кофирлар учун эса қаттиқ азоб бордир.	وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ	

الفاتحة / ٢	Ҳамд оламларнинг Рабби – Аллоҳгадир	الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ	
البقرة / ٧٩	Аммо ўз қўллари билан ёзувни битиб, сўнгра уни арзимаган баҳога сотиш учун: «Бу (китоб) Аллоҳ ҳузуридандир», – дейдиган кимсаларнинг ҳолига вой!	فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	
النساء / ٧٨	Уларга бирор яхшилик етса, «Бу – Аллоҳдан», – дейдилар. Агар уларга бирор нохушлик етса, «Бу – Сиздан», – деб айтадилар. «Ҳаммаси Аллоҳдандир», – денг (уларга).	وَإِنْ تُصِيبُهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	
آل عمران / ٣٧	У: «Эй, Марям, бу нарсалар сенга каёқдан келди?» – деб сўраса, (Марям): «Булар Аллоҳ ҳузуридан?» деди.	قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	شبه جملة
الزمر / ١	(Бу Китоб) Азиз (қудратли) ва Ҳаким (ҳикматли) – Аллоҳ (томони)дан нозил қилингандир.	تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ	
الشورى / ٧	(У кунда) бир гуруҳ жаннатда бўлса, бир гуруҳ дўзахдадир.	فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ	
الفتح / ١٠	Аллоҳнинг «қўли» уларнинг қўллари узрадир*.	يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ	

تقديم الخبر على المبتدأ

Хабарнинг мубтаодан олдинга ўтиши

مبتدأ бошланиш жойи деб номланади, чунки (مبتدأ) жумланинг бошида келади, ундан кейин خبر келади. Лекин баъзида خبر қуйидаги мисоллардаги каби مبتدأ дан олдин келади:

المعنى بالاوزبكية	المثال
Менда савол бор	عندي سؤال
Велосипед менинг ҳузуримда	لدي دراجة
Синфда талаба бор	في الفصل الطلاب
Сизларга тинчлик бўлсин	عليكم السلام
Лаганда овқат бор	في الطبق طعام
Бизнинг уйимизда меҳмонлар бўлди	كان في بيتنا ضيوف
Албатта, эҳсон учун улуғ ажр бор.	إن للصدقة ثوابًا عظيمًا

Агар биз **عندي سؤال** жумласини таҳлил қилсак, бу жумлада шибҳи жумла **عندي** калимаси хабар бўлиб, **مبتدأ** бўлган **سؤال** калимасидан олдин келганини кўраимиз. Шунинг учун бу жумладаги **خبر** ни **مقدم** (олдин келган) деб айтаимиз. Яъни **مبتدأ** дан олдин келган. Бу жумладаги **مبتدأ** ни эса **مؤخر** (кечиккан) деб айтаимиз. Яъни **خبر** дан кечикиб келган.

Қолган жумлалар ҳам шуларнинг айни ўзи:

عليكم السلام	في الفصل الطلاب	لديّ دراجة
عليكم: خبر مقدم السلام: مبتدأ مؤخر.	في الفصل: خبر مقدم الطلاب: مبتدأ مؤخر.	لديّ: خبر مقدم دراجة: مبتدأ مؤخر.
إنّ للصدقة ثوابا عظيما	كان في بيتنا ضيوف	في الطبق طعام
للصدقة: خبر «إنّ» مقدم ثوابا: اسم «إنّ» مؤخر	في بيتنا: خبر «كان» مقدم ضيوف: اسم «كان» مؤخر	في الطبق: خبر مقدم طعام: مبتدأ مؤخر

خير نИНГ مبتدأ дан олдин келишига бошқа мисоллар:

- إنّ في التّائبيّ السلامة.
- للحاسوب فوائد كثيرة.
- في قلوب المنافقين مرض.
- فوق الشجرة عصافير.
- في الإيجاز بلاغة.
- لكلّ جواد كبوّة، ولكلّ عالم هفوة.
- عندي بعض المشكلات.
- ما زال في قلوب كثير من الناس حبّ للخير.
- لكلّ حادث حديث.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларни эъробланг ва уларни грамматик таҳлил

қилинг:

(۱) للظالمين يوم.

- (٢) لِكَلِّ مَشْكَلَةً حَالًا.
- (٣) لَيْسَ لِلْمَاءِ لَوْنٌ أَوْ طَعْمٌ أَوْ رَائِحَةٌ.
- (٤) إِنَّ الرَّاحِمِينَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ.
- (٥) الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.
- (٦) الْأَنْهَارُ مَأْوَاهَا عَذْبٌ.
- (٧) السَّاكُتُ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ أَخْرَسٌ.
- (٨) إِنَّ فِي قِصَصِ التَّارِيخِ عِبْرَةً لَنَا.
- (٩) قَلُوبُهُمْ قَاسِيَةٌ كَالْحِجَارَةِ.
- (١٠) عِنْدِي رَغْبَةٌ قَوِيَّةٌ فِي دِرَاسَةِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ.
- (١١) تَحِيَّةُ الْإِسْلَامِ السَّلَامُ.
- (١٢) الْمَهْجُومُ أَفْضَلُ وَسِيلَةٍ لِلدَّفَاعِ.
- (١٣) الْحُبُّ فِي اللَّهِ أَعْظَمُ أَنْوَاعِ الْحَبِّ.
- (١٤) يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ.
- (١٥) إِنَّ عَلَى الْآبَاءِ مَسْئُولِيَّةً كَبِيرَةً نَحْوَ أَبْنَائِهِمْ.

الإجابة:

(١) للظالمين يوم.	
الكلمة	الاعراب
للظالمين	لِ: حَرْفُ جَرٍّ. الظالمين: اسْمٌ مَجْرُورٌ، وَعَلَامَةٌ جَرَّهَ الْيَاءُ لِأَنَّهُ جَمَعَ مَذَكَّرَ سَالِمًا. و الجارُّ والمجرورُ: خبر شبه جملة مقدَّم.

يَوْمٌ	مبتدأ مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الضمة.
--------	--------------------------------------

٢) لِكُلِّ مشكلة حلّ.	
الكلمة	الإعراب
لِكُلِّ	جارٌّ ومجرورٌ. وهو خير شبه جملة مُقدّم.
مُشكِلةٌ	مُضافٌ إليه مجرورٌ، وعلامة حَرِه الكسرة.
حلٌّ	مبتدأ مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الضمة.

٣) ليسَ للماءِ لونٌ أو طعمٌ أو رائحةٌ.	
الكلمة	الإعراب
ليسَ	فعل ناسخ، من أخوات كان.
للماءِ	جارٌّ ومجرورٌ. وهو خير «ليس» مقدّم.
لونٌ	اسم «ليس» مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الضمة.
أو	حرف عطف.
طعمٌ	مُعطوفٌ مرفوع، وعلامة رفعه الضمة.
أو رائحةٌ	نفس الإعراب السابق.

٤) إِنَّ الراحمينَ يرحمهم الرحمنُ.	
الكلمة	الإعراب
إِنَّ	حرف ناسخ.

الراحمين	اسم «إنَّ» منصوبٌ، وعلامةُ نصبه الياءُ لأنه جمعُ مذكَّرٍ سالمٌ.
يرحمُ	فعل مضارعٌ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ.
هم	ضميرٌ مفعولٌ بِهِ.
الرحمنُ	فاعلٌ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ. و الجملة الفعلية «يرحمهم الرحمن» خبرٌ «إنَّ».

٥) الظُّلمُ ظُلُمَاتُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.	
الكلمة	الإعراب
الظُّلمُ	مبتدأٌ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ.
ظُلُمَاتُ	خَبَرٌ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ.
يَوْمٌ	ظرفٌ زمانٍ منصوبٌ، وعلامةُ نصبِهِ الفتحَةُ
القيامةِ	مُضافٌ إليه مجرورٌ، وعلامةُ جرِّهِ الكسرةُ.

٦) الأَنْهَارُ مَاؤُهَا عَذْبٌ.	
الكلمة	الاعراب
الأَنْهَارُ	مبتدأٌ أوَّلُ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ.
مَاؤُهَا	ماءٌ: مبتدأٌ ثانٍ مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ. ها: ضميرٌ مُضافٌ إِلَيْهِ.
عَذْبٌ	خبرُ المبتدأِ الثاني مرفُوعٌ، وعلامةُ رفعِهِ الضَّمَّةُ. و الجملة الاسمية «مَاؤُهَا عَذْبٌ» خبرٌ للمبتدأِ الأوَّلِ.

(أكمل الاجابة بنفسك)

Қуйида келадиган ҳар бир жумладаги хатони тўғриланг ва уларни грамматик таҳлил қилинг.

(۱) هل تعرفُ أنّ عليك واجباتٌ مثلها أنّ لك حقوقٌ؟

(۲) للإنسانِ رَتَبَتَيْنِ.

(۳) لكلِّ إنسانٍ دَوْرُهُ في الحَيَاةِ.

(۴) هذه قصةٌ خَيَالِيَّةٌ، وليست حَقِيقِيَّةً.

(۵) أَلَدَيْكَ أطفالاً؟

(۶) التجارة رَيْحٌ وخَسَارَةٌ.

(۷) الحَسَنُ بنُ عَلِيٍّ خَفِيْدِ الرِّسُولِ صلعم.

(۸) الإسلامُ دِينًا كاملاً يَشْمَلُ جميعَ نواحي الحَيَاةِ.

(۹) ليسَ في الكونِ إلهاً إلا اللهُ.

(۱۰) في العَجَلَةِ الندامةُ.

الاجابة:

رقم الجملة	الخطأ	الصحيح	السبب
(۱)	واجباتٌ	واجباتٍ	اسم «أَنَّ» مُؤَخَّرٌ منصوبٌ، و عَلَامَةُ نَصْبِهِ ابكسرةٌ لأنه جمع مؤنث سالم. و الخبر المُقَدَّم هو شبه الجملة «عليك».
	حقوقٌ	حقوقاً	اسم «أَنَّ» مُؤَخَّرٌ منصوبٌ، و عَلَامَةُ نَصْبِهِ الفتحةُ. و الخبر المُقَدَّم هو شبه الجملة «لك».

مبتدأ مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الألف لأنه مثني. و الخير المُقَدَّم هو شبه الجملة «للإنسان».	رئتان	رئتين	(٢)
---	-------	-------	-----

مبتدأ مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الضمة. و الخير المُقَدَّم هو شبه الجملة «لكل إنسان».	دوره	دوره	(٣)
---	------	------	-----

خبر «ليس» منصوب، وعلامة نصبه الفتحة. واسم «ليس»: ضميرٌ مستترٌ تقديره «هي» يعود على القصة.	حقيقتة	حقيقتة	(٤)
--	--------	--------	-----

مبتدأ مؤخر مرفوع، وعلامة رفعه الضمة. و الخير المُقَدَّم هو شبه الجملة «لديك».	أطفال	أطفالاً	(٥)
--	-------	---------	-----

(أكمل الإجابة بنفسك)

وَ هَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٩٠	Кофирларга хор этувчи азоб мукаррардир	وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ
البقرة / ١١٥	Машриқ ҳам, Мағриб ҳам Аллоҳникидир	وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
يوسف / ٧٦	Ҳар бир илм эгаси узра (ундан) билимдонроқ (олим) бордир	وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ
الأحزاب / ٢٣	Мўминлар орасида Аллоҳга берган аҳдига содиқ кишилар бордир.	مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ

فاطر / ۱۰	Кимки қудратни истайдиган бўлса, бас, барча қудрат Аллоҳникидир	مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا
النبا / ۳۱	Албатта, тақводорлар учун (жаннатда катта) нажот (ва неъматлар) бордир.	إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا
الغاشية / ۱۲	У жойда оқар булоқ бордир	فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ
الشرح / ۶	Албатта, ҳар бир қийинчилик билан бирга енгиллик бордир	إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

حذف المبتدأ وحذف الخبر

Мубтадо ва хабарнинг ҳазф³ бўлиши

Агар жумлада **مبتدأ** га далолат қиладиган далил бўлса, у ҳазф қилинади. **خبر** да ҳам худди шундай.

Масалан: агар сендан **أين الكتاب؟** деб сўрасам, сен **في الحقيقة** деб жавоб берасан. Бу жумладан **مبتدأ** англани учун у ҳазф қилинган ва **خبر** нинг бир ўзи зикир қилинган. Аслида жумла: **الكتاب في الحقيقة** бўлган.

Худди шунингдек агар сендан: **من أبو الأنبياء؟** деб сўрасам, сен: **إبراهيم عليه السلام** деб жавоб берасан. Бу жумладан ҳам **خبر** англани учун у ҳазф қилинган ва **مبتدأ** нинг бир ўзи зикр қилинган. Аслида жумла: **إبراهيم عليه السلام أبو الأنبياء** бўлган.

Яна бошқа мисоллар:

³ Тушуриб колдирилиши.

الخبر	المبتدأ	الجملة
محمود	محذوف و أصله: إسمي Тушуриб қолдирилган, Аслида жумла: Исмим	محمود إجابةً عن السؤال: ما اسمك؟ Маҳмуд. Исминг нима? деб сўралган саволга жавоб
من مصر	محذوف، و أصله: أنا Тушириб қолдирилган, Аслида жумла: Мен	من مصر . إجابةً عن السؤال: من أين أنت؟ Мисрдан Қаердансан? деб сўралган саволга жавоб
بخير	محذوف، و أصله: أنا Тушириб қолдирилган, Аслида жумла: Мен	بخير . إجابةً عن السؤال: كيف حالك؟ Яхшиман Аҳволинг қандай? деб сўралган саволга жавоб
بعد المغرب	محذوف، و أصله: اللقاء Тушириб қолдирилган, Аслида жумла: Кўришамиз	بعد المغرب . إجابةً عن السؤال: متى اللقاء؟ Шомдан кейин Қачон кўришамиз? деб сўралган саволга жавоб

محذوف، و أصله: بطل حطين Тушуриб қолдирилган,	صلاح الدين Салоҳиддин	صلاح الدين . إجابةً عن السؤال: من بطل حطين؟ Салоҳиддин
--	---------------------------------	--

<p>Аслида жумла: Заифларнинг ҳимоячиси</p>		<p>Заифларнинг ҳимоячиси ким? деб сўралган саволга жавоб.</p>
<p>محذوف، وأصله: جزاء المتقين Тушуриб қолдирилган, Аслида жумла: Муттақийларнинг мукофоти</p>	<p>الجنة Жаннат</p>	<p>الجنة إجابة عن السؤال: ما جزاء المتقين؟ Жаннат Муттақийларнинг мукофоти нима? деб сўралган саволга жавоб.</p>

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларнинг ҳар биридан тушириб қолдирилган мубтадо ва хабарни айтинг!

(۱) سَأَلْتُ شَخْصًا: أَيْنَ الْمُسْتَشْفَى؟ فَقَالَ: فِي آخِرِ هَذَا الشَّارِعِ.

1) Бир кишидан: “Шифохона қаерда?” деб сўрагандим. У: “Шу кўчанинг охирида”, деди.

(۲) سَأَلَنِي صَدِيقِي: مَا اسْمُ ابْنَتِكَ؟ فَقُلْتُ: زَيْنَبُ.

2) Мендан дўстим: “Қизингни исми нима?” деб сўради. Мен: “Зайнаб”, дедим.

(۳) أَبِي مُهَنْدِسٌ، وَأَخِي أَيْضًا.

3) Отам муҳандис ва акам ҳам.

(۴) لَسْتُ مُهَنْدِسٌ، بَلْ طَبِيبٌ.

4) Мен муҳандис эмас, балки табибман.

(۵) أتعلم أين الكتاب؟ في الحقيقة.

5) Китоб қаердалигини биласанми? – Сумкада.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
۱ لما ندة / ۴۲	(Улар) ёлғон (тўқиш учун Сиз)га қулоқ соладиган ва ҳаромни (порани) ейдиганлардир.	سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِللَّسْتِ	
النحل / ۲۴	Уларга: «Раббингиз (Муҳаммадга) нимани нозил қилди?» – дейилса, улар (масхара қилишиб): «Аввал ўтганларнинг афсоналарини», – дейдилар.	وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ	
الكهف / ۲۲	Ҳали улар (Муҳаммадга замондош яҳудий, насоро ва мусулмонларнинг айримлари ўша Асҳоби Каҳф ададини): «Учтадир, тўртинчилари итларидир», десалар, (бошқалари) «бешта бўлиб, олтинчилари итларидир», деб “ғайбга тош отурлар” (тахминан гап сотурлар). Яна: «(Улар) еттитадирлар, саккизинчилари итларидир» ҳам дейдилар*.	سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَتَأْمِنُهُمْ كَلْبُهُمْ	خبر المبتدأ محذوف
	Улар (яъни мушриклар): «Раҳмоннинг (фаришталардан) боласи бор», – дейдилар*. У	وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ	

الأنبياء / ٢٦	эса, бундан мутлақо покдир! Йўқ, (фаришталар) мукаррам бандалардир.	بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ	
الهمزة / ٤-٦	Йўқ! Қасамки, албатта, у «Ҳутама»га ташланур! (Эй, инсон!) «Ҳутама» нима эканлигини сенга не ҳам англатур?! (У) ёқиб қўйилган Аллоҳнинг бир оловидир	كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ. نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ	

الرعد / ١٦	(Эй, Муҳаммад!) Айтинг: «Осмонлар ва Ернинг Парвардигори ким?» (яна ўзингиз) «Аллоҳ», – деб жавоб қилинг!	قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ	
سبأ / ٢٤	(Эй, Муҳаммад! Мушрикларга) айтинг: «Ким сизларни осмонлардан ва ердан ризқлантирур?» (Жавобини ҳам ўзингиз бериб:) «Аллоҳ, денг!	قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ	مبتدأ خبره
الواقعة / ٤٧،٤٨	Яна айтар эдилар: «Бизлар ўлиб тупроқ ва суякларга айлангач, ростдан ҳам қайта тирилтирилувчимизми?! Аввалги ота- боболаримиз ҳамми?!»	وَكَاُنُوا يَقُولُونَ أَنِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَنِنَّا لَمَبْعُوثُونَ. أَوْ آبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ	محذوف

الأسماء الخمسة

Беш исм⁴

⁴ Изофа бирикмасида охирига чўзиқ унли қўшиладиган беш исм

Биз бундан олдин эъробнинг аломатларини ўрганган эдик. Баъзида калималарнинг охирида эъробларнинг турли хил бўлишини биламиз. Масалан «مسلم» калимасини эъробининг аломатлари қуйидагича:

الضمة: في حال الرفع.	الفتحة: في حال النصب.	الكسرة: في حال الجر.
(مسلم)	(مسلمًا)	(مسلمٍ)

Иккилик бўлган «مسلمين - مسلمان» калималари эъробининг аломатлари қуйидагича:

الألف: في حال الرفع.	الياء: في حال النصب.	الياء: في حال الجر.
(مسلمان)	(مسلمين)	(مسلمين)

Жам музаккар солим бўлган «مسلمون - مسلمين» калималари эъробининг аломатлари қуйидагича:

الواو: في حال الرفع.	الياء: في حال النصب.	الياء: في حال الجر.
(مسلمون)	(مسلمين)	(مسلمين)

Жам муаннас солим бўлган «مسلمات» калимаси эъробининг аломатлари қуйидагича:

الضمة: في حال الرفع.	الكسرة: في حال النصب.	الكسرة: في حال الجر.
(مسلمات)	(مسلمات)	(مسلمات)

Лекин шундай исмлар борки, унинг бошқа калималар эъробининг аломатларидан фарқ қиладиган, ўзи учун хос эъроб аломатлари бор. Уларнинг сони бешта.

Қуйида келадиган жадвалда бу исмларнинг турли хил эъроб ҳолатларида келадиган шакллари баён қиламиз:

الاسم في حال الرفع	الاسم في حال النصب	الاسم في حال الجر
أبو + مضاف إليه	أبا + مضاف إليه	أبي + مضاف إليه
أخو + مضاف إليه	أخا + مضاف إليه	أخي + مضاف إليه
حمو + مضاف إليه	حما + مضاف إليه	حمي + مضاف إليه
فُو + مضاف إليه	فا + مضاف إليه	في + مضاف إليه
ذُو + مضاف إليه	ذا + مضاف إليه	ذي + مضاف إليه

«**حم**» калимаси эрнинг ёки хотиннинг отасини билдиради, «**فو**» калимаси оғиз (فم) маъносини билдиради, «**ذو**» соҳиб ёки эга маъноларини билдиради.

Юқоридаги жадвалда кўрганимиздек бу бешта исмга рафъ ҳолатида «**واو**», насб ҳолатида «**ألف**», жар ҳолатида эса «**ياء**» кўшилади.

Ана шу нарса бошқа исмларнинг эъrobi аломатларидан фарқидир. Шунинг учун биз бу беш исмнинг:

Рафъ аломатини: **الواو**

Насб аломатини: **الألف**

Жар аломатини: **الياء** деб айтамыз.

Мисоллар (أمثلة)

(١) أبو - أبا - أبي

▪ هَاجَرَ أَبُو بَكْرٍ مَعَ الرَّسُولِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (فاعل مرفوع، وعلامة رفعه الواو).

Абу Бакр розияллоҳу анҳу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга ҳижрат қилди.

▪ يَجِبُ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُطِيعَ أَبَاهُ. (مفعول به منصوب، وعلامة نصبه الألف).

Фарзандга отасига итоат қилмоғи вожиб бўлади.

▪ لَا تَعْصِ أَمْرَ أَبِيكَ. (مضاف إليه مجرور، وعلامة جره الياء).

Отангни буйруқларига осий бўлма!

(٢) أَخُو - أَخَا - أَخِي

▪ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ. (خبر مرفوع، وعلامة رفعه الواو).

Муслмон муслмоннинг биродаридир.

▪ سَاعِدْ أَخَاكَ وَقْتَ الشَّدَّةِ. (مفعول به منصوب، وعلامة نصبه الألف).

Қийинчилик вақтида биродаринга ёрдам бер!

▪ مَنْ كَانَ فِي حَاجَةٍ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ. (مضاف إليه مجرور، وعلامة جره الياء).

Ким биродарининг ҳожатида бўлса Аллоҳ унинг ҳожатида бўлади.

(٣) حَمُو - حَمَا - حَمِي

▪ حَمُوكَ رَجُلٌ طَيِّبٌ. (مبتدأ مرفوع، وعلامة رفعه الواو).

Сенинг қайнотанг яхши киши.

▪ إِحْتَرَمِي حَمَاكَ. (مفعول به منصوب، وعلامة نصبه الألف).

Қайнотангни ҳурмат қил.

▪ نَاقَشَ الزَّوْجَ الْمَشْكُلَةَ مَعَ حَمِيهِ. (مضاف إليه مجرور، وعلامة جره الياء).

Киши қайнотаси билан бирга муаммони муҳокама қилди.

٤) فُو - فا - في

▪ يُنطِقُ فُوهُ بِالْحِكْمَةِ. (فاعل مرفوع، وعلامة رفعه الواو).

Унинг оғзи ҳикматни гапиради.

▪ افْتَحْ فَاءً. (مفعول به منصوب، وعلامة نصبه الألف).

Оғзингни оч!

▪ وَضَعَ الطِّفْلُ الأوراقَ فِي فِيهِ. (اسم مجرور، وعلامة جره الياء).

Бола барглари оғзига солди.

٥) دُو - ذَا - ذِي⁵

▪ هَذَا الوَلَدُ ذُو أخلاقٍ طَيِّبَةٍ. (خبر مرفوع، وعلامة رفعه الواو).

Бу бола яхши хулқларнинг соҳиби.

▪ أَتُحِبُّ أَنْ تَكُونَ ذَا مالٍ كَثِيرٍ؟ (خبر «تكون» منصوب، وعلامة نصبه الألف).

Кўп мол эгаси бўлишингни яхши кўрасанми?

▪ كُنْ عَوْنًا لِذِي الحاجةِ. (اسم مجرور، وعلامة جره الياء).

Ҳожатмандлар учун ёрдамчи бўл!

Диққат:

Бу исмлардан кейин مضاف إليه келади ва бу эъроблар билан эъробланади.

Лекин бу مضاف إليه мутакаллим «ياء» си бўлмаслиги лозим. Агар у мутакаллим «ياء»

си бўлса юқоридаги мисоллардаги каби эъробланмайди. Масалан:

أبي شيخ كبير.

⁵ Муаннаси ذات масалан: هي امرأة ذات علم، و هو رجل ذو علم، و لا تنزّوج إلا رجلاً ذا دين، و لا تنزّوج إلا امرأة ذات دين.

Бу гапдаги «أبي» калимаси марфуъ мубтадо, лекин унда рафълик аломати бўлган «واو» йўқ. Бу ердаги «ياء» мутакаллим «ياء» сидир. У замир ва مضاف إليه

أحبُّ أبي.

Бу гапдаги «أبي» калимаси мансуб мафъулун биҳи, лекин унда насблик аломати бўлган «ألف» йўқ. Бу ердаги «ياء» мутакаллим «ياء» сидир. У замир ва مضاف إليه

أستمعُ إلى نصائحِ أبي.

Бу гапдаги «أبي» калимаси мажрур музофун илайҳидир, лекин унда жарлик аломати бўлган «ياء» йўқ. Бу ердаги «ياء» мутакаллим «ياء» сидир. У замир ва مضاف إليه

تدريبات:

1) Тўғри жавобни топинг!

- 1) آدمٌ (أبو - أبا - أبي) البَشَرِ.
- 2) (أخوك - أخاك - أخيك) مَنْ وِاسَاكَ.
- 3) كَأَنَّ (حموك - حماك - حميك) أَبُّ لَكَ.
- 4) كُنْتُ (ذو - ذا - ذي) عَزِيمَةٍ.
- 5) الْمُؤْمِنُ مِرْأَةٌ (أخوه - أخاه - أخيه).
- 6) صُنْتُ (فوك - فاك - فيك) عَنِ لَعْوِ الْقَوْلِ.
- 7) كَمْ لِ (أبوك - أباك - أهلك) مِنْ أَضْغَالِ عَلَيْكَ.
- 8) ضَعَّ يَدَكَ عَلَى (فوك - فاك - فيك) عِنْدَ التَّشَاؤُبِ.
- 9) إِحْتَرَمْتُ (أخوك - أخاك - أخيك) الْأَكْبَرَ.
- 10) اللَّهُ (ذو - ذا - ذي) الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

2) Қуйида келадиган гаплардаги қизил билан ёзилган сўзларнинг ҳаракатларини қўйиб, тўғри ўқинг.

(۱) لا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ.

(۲) نَظَّفَ فَاك.

(۳) إِنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ رَجُلٌ كَرِيمٌ.

(۴) ذُو الْعَقْلِ يَشْفَى فِي النِّعَمِ بِعَقْلِهِ وَأَخُو الْجَهَالَةِ فِي الشَّقَاوَةِ يَنْعَمُ

وَ هَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ۱۰۵	Аллоҳ буюк фазл соҳибидир	وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
يوسف / ۸	Ўшанда (акалари) айтдилар: «Юсуф ва унинг укаси (Биньямин) отамизга биздан кўра суюклироқдир	إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا
الكهف / ۵۸	Раббингиз Ғафур (мағфиратли) ва раҳм (шафқат) соҳибидир.	وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ
مريم / ۲۸	Эй, Ҳоруннинг синглиси, сенинг отанг ёмон одам эмас, онанг ҳам фоҳиша эмас эди-ку!» – дедилар	يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوِيًّا وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا
طه / ۴۲	(Эй, Мусо!) Сен ўзинг ва биродаринг (Ҳорун) Менинг оятларимни (одамларга) олиб борингиз	اذهب أنت وأخوك بآياتي ولا تنيا في ذكري

	ва Мени зикр қилишда суслик қилмангиз!	
القصاص / ۲۳	Отамиз эса қари чол	وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ
يوسف / ۸	Ҳақиқатан, отамиз аниқ гумроҳлик узрадир	إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
يوسف / ۹۷	Улар дедилар: «Эй, ота, (Аллоҳдан) бизларнинг гуноҳларимизни мағфират қилишини сўранг! Албатта, бизлар хато қилувчилардан бўлган эканмиз».	قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ
الرعد / ۱۴	Ҳақиқий дуо фақат Унга (қилинур). Ундан ўзга дуо қилаётган (бут)лари эса, уларнинг бирорта дуосини мустажоб қилмас. Илло, улар кафтларини сувга чўзиб, у сув оғзига етишини кутиб турган бир кимсага ўхшайдилар. Ҳолбуки, у (сув) унинг оғзига етувчи эмасдир.	لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ
الإسراء / ۲۶	Қариндошга, мискин ва йўловчига (хайр-эҳсон қилиш билан) ҳақларини адо этинг	وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ
الكهف / ۹۴	Улар: «Эй, Зулқарнайн! Албатта, (шу тоғлар ортидаги) Яъжуж ва Маъжуж (қабилалари) Ер юзида бузғунчилик қилувчилардир.	قَالُوا يَا ذَا الْقُرَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ
الفرقان / ۳۵	Қасамки, Биз Мусога Китоб (Таврот) ато этдик ва биродари Ҳорунни у билан бирга вазир	وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا

	ЭТДИК.	
النمل / ٤٥	Қасамки, Биз Самуд (қабиласи)га биродарлари Солиҳни пайғамбар этиб юбордик. (У): «Аллоҳга ибодат қилингиз!» (деди).	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ

يوسف / ٧٦	Ҳар бир илм эгаси узра (ундан) билимдонроқ (олим) бордир.	وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ
الشعراء / ٦٩،٧٠	(Эй, Муҳаммад!) Уларга Иброҳим хабарини ўқиб беринг! Ўшанда у отаси ва қавмига: «Нимага ибодат қилмоқдасизлар?» – деди.	وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ. إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ
الحجرات / ١٢	Сизлардан бирор киши ўлган биродарининг гўштини ейишни хоҳлайдими?!	أَيُّجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيِّتًا
عبس / ٣٥، ٣٤	Ўша куни киши ўз биродаридан қочур. Яна онаси ва отасидан ҳам,	يَوْمَ يَغُيِّرُ الْمَرْءُ مَنْ أَحَبَّهُ. وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ
التكوير / ١٩، ٢٠	Албатта, у (Қуръон) бир улуғ элчи (Жаброил Аллоҳ ҳузуридан келтирган ваҳий) сўзидир. (Жаброил) қувватли, Аршнинг соҳиби (Аллоҳ) наздида мартабали,	إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ

الفعل اللازم والفعل المتعدي

Лозим⁶ ва мутаъаддий⁷ феъллар

Биз феълнинг гоҳида мафъулун бихга муҳтож бўлиши ва гоҳида эса муҳтож бўлмаслигини ўрганган эдик.

«نَامَ» – феъли мафъулун бихга муҳтож эмас.

Масалан:

نَمْتُ فِي السَّاعَةِ الْعَاشِرَةِ.

Бу жумладаги феъл نَامَ мозий феълдир, «تُ» замири унинг фоил бўлиб, бу жумлада мафъулун бих йўқ. Худди шунингдек:

تَذْهَبُ الطَّالِبَةُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.

إِجْلَسَ هُنَا.

نَظَرْتُ إِلَى السَّمَاءِ.

Жумлаларидаги نَظَرَ، جَلَسَ، ذَهَبَ феъллари ҳам га муҳтож эмас.

Юқоридаги мисоллардаги каби га муҳтож бўлмайдиган феъллар «الفِعْلُ اللَّازِمُ» (ўтимсиз феъл) деб номланади.

Агар «المريضُ» فعل, «شَرِبَ» калимаси «شَرِبَ المريضُ الدواءَ» деб айтсак, бу жумлада «شَرِبَ» калимаси «الدواءَ» калимаси га муҳтож эмас. Бу жумладаги «شَرِبَ» феъли га муҳтож ва яна:

أَكَلْتُ الطَّعَامَ. (مفعول به الطعام)

رَأَيْتُ الْبَدْرَ. (مفعول به البدر)

هَلْ تَفْهَمِينَ الدَّرْسَ؟ (مفعول به الدرس)

Жумлаларидаги «رَأَى، فَهَمَ» феъллари ҳам га муҳтож.

⁶ Ўтимсиз феъл

⁷ Ўтимли феъл

Юқоридаги мисоллардаги каби **الفعل** «**فعل**» ни насб қиладиган феъллар «**الْمُتَعَدِّي**» (ўтимли феъл) деб аталади.

الفعل المُتَعَدِّي баъзида битта **فعل** ни ва баъзида эса биттадан кўп **فعل** ни насб қилади. Масалан:

أَعْطَى الْأَسْتَاذُ الطَّالِبَ جَائِزَةً.

Жумласида «أَعْطَى» калимаси **فعل**, «الْأَسْتَاذُ» калимаси **فاعل** ва қолган иккита калима эса **فعل** дир. Биринчиси «الطَّالِبُ» калимаси, иккинчиси «جَائِزَةً» калимаси. Бундан «أَعْطَى» феъли иккита **فعل** ни насб қилишлиги билинади.

Араб тилида бундан бошқа иккита **فعل** ни насб қиладиган феъллар кўп. Уларни ўқийдиган жумлалар маъносини тушунишимиз давомида билиб олишимиз мумкин.

Қуйида ана шу феъллардан баъзилари қатнашган жумлаларни ўқинг:

المفعول به الثاني	المفعول به الأول	الفاعل	الفعل	الجملة
هديةً	ياء المتكلم	أبي	مَنَحَ	مَنَحَنِي أَبِي هَدِيَّةً
رحمةً	نا المفعولين	«ضمير مستتر تقديره «أنت»	آتَ	اللَّهُمَّ آتِنَا رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ
خبزًا	طفلي	تاء الفاعل	أَطْعَمَ	أَطْعَمْتُ طِفْلِي خَبْزًا
الدواء	المريضَ	تاء الفاعل	سَقَى	سَقَيْتُ الْمَرِيضَ الدَّوَاءَ
القميصَ	طفلها	الأمُّ	أَلْبَسَتْ	أَلْبَسَتِ الْأُمُّ طِفْلَهَا الْقَمِيصَ
ثوبًا	الفقيرَ	تاء الفاعل	كَسَا	كَسَوْتُ الْفَقِيرَ ثَوْبًا
القاعدةَ	ياء المتكلم	الأستاذُ	عَلَّمَ	عَلَّمَنِي الْأَسْتَاذُ الْقَاعِدَةَ
علمًا	كاف المخاطب	«ضمير مستتر تقديره «أنا»	أَسْأَلُ	اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларда катнашган феълларнинг лозим ёки мутаъаддий феъл эканини топинг:

(١) تَفَتَّحَتِ الزَّهْرَةُ.

(٢) يَغْفِرُ اللَّهُ الذُّنُوبَ.

(٣) يَكْسُو الْعِلْمُ أَهْلَهُ وَقَارًا.

(٤) فَرِحَتِ الطَّالِبَةُ بِنَجَاحِهَا.

(٥) سَأَلْتُ اللَّهَ الْهُدَايَةَ.

(٦) تَمَزَّقَ الثَّوْبَ.

(٧) تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ بِذِكْرِ اللَّهِ.

(٨) أَعْطِنِي حَقِّي!

(٩) يَنْصُرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الْمُؤْمِنِينَ.

(١٠) اللَّهُمَّ عَلِّمْنَا مَا يَنْفَعُنَا.

الإجابة:

رقم الجملة	الفعل	نوعه
(١)	تَفَتَّحَتِ	لازم
(٢)	يَغْفِرُ	«متعدِّ لمفعول واحد، هو «الذنوب»
(٣)	يَكْسُو	«متعدِّ لمفعولين، هما «أهله» و«قارًا»

(اكمل الإجابة بنفسك)

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بااوزبكية	المثال	الفعل الذي ينصب مفعولين
البقرة / ٣١	(Аллоҳ) Одамга барча (яратилган ва яратилажак нарсаларга тегишли) номларни ўргатди.	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا	عَلَّمَ
الأنعام / ٩٠	Айтинг: «Сизлардан унинг (пайғамбарлик хизмати) учун ҳақ сўрамайман.	قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا	سَأَلَ
الحج / ١٤	Албатта, Аллоҳ имон келтирган ва эзгу ишларни қилган зотларни остидан анҳорлар оқиб турадиган жаннатларга дохил қилур.	إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ	أَدْخَلَ
المؤمنون / ١٤	(бу) суюқларга гўшт қопладик	فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا	كَسَا
لقمان / ١٢	Биз Луқмонга ҳикмат ато этдик (ва унга дедик): «Аллоҳга шукр қилгин!	وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ	آتَى
الإنسان / ٨	Таомни эса суюб турсалар–да, (ўзлари емасдан) мискин, етим ва асирларни едирурлар.	وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا	أَطْعَمَ

الإنسان / ۲۱	ва Парвардигорлари уларга пок шароб ичирур.	وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا	سَقَى
الكوثر / ۱	(Эй, Муҳаммад!) Албатга, Биз Сизга Кавсарни ато этдик.	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ	أَعْطَى

Ҳамзанинг таъдияти:

Қуйида келадиган жадвалга эътибор беринг, ҳамда биринчи ва иккинчи устундаги феълларни қиёслаб кўринг:

(۲)	(۱)
(۱) أَجْلَسَ الرَّجُلُ الطِّفْلَ عَلَى الْكُرْسِيِّ (Киши болани курсига ўтқазди.)	(۱) جَلَسَ الطِّفْلُ عَلَى الْكُرْسِيِّ (Бола курсига ўтирди.)
(۲) أَخْرَجْنَا الْعَدُوَّ مِنْ بَلَدِنَا (Душманни шаҳримиздан чиқардик.)	(۲) خَرَجَ الْعَدُوُّ مِنْ بَلَدِنَا (Душман шаҳримиздан чиқди.)
(۳) ظَهَرَ اللَّهُ الْحَقُّ (Аллоҳ ҳақни зоҳир қилди.)	(۳) ظَهَرَ الْحَقُّ (Ҳақ зоҳир бўлди.)
(۴) أَلْبَسَتِ الْأُمُّ الطِّفْلَ الْقَمِيصَ (Она болага кўйлакни кийгазди.)	(۴) لَبَسَ الطِّفْلُ الْقَمِيصَ (Бола кўйлакни кийди.)
(۵) أَعْلَمَنِي صَدِيقِي الْخَيْرَ (Менга кўрагини ўргатди.)	(۵) عَلَّمْتُ الْخَيْرَ (Кўрагини ўргатди.)

(Дўстим менга хабарни билдирди)	(Хабарни билдим.)
(6) أَفْهَمَ الأُسْتَاذُ الطَّالِبَ الدَّرْسَ.	(6) فَهَمَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ
(Устоз талабага дарсни тушунтирди.)	(Талаба дарсни тушунди.)

Биринчи, иккинчи ва учинчи мисолларда *ظَهَرَ* – *خَرَجَ* – *جَلَسَ* феълларини кўрамиз. Бу феъллар *به مفعولا* ни талаб қилмайдиган лозим феъллардир. Бу феълларнинг олдида ҳамзани зиёда қилсак: *أَظْهَرَ* – *أَخْرَجَ* – *أَجَلَسَ* бу феъллар *به مفعولا* ни насб қиладиган мутаъаддий феълга айланади.

Тўртинчи, бешинчи ва олтинчи мисоллардаги: *فَهِمَ* – *عَلِمَ* – *لَيْسَ* феълларининг ҳаммаси битта *به مفعولا* ни насб қилади. Бу феълларнинг олдида ҳамзани зиёда қилсак: *أَفْهَمَ* – *أَعْلَمَ* – *أَلَيْسَ* бу феъллар иккита *به مفعولا* ни насб қиладиган феълга айланади.

Феълларнинг олдида қўйиладиган бу ҳамза “*همزة التَّعْدِيَّة*” деб номланади. Чунки бу ҳамза лозим феълни мутаъаддий феълга, битта мафъулун бихга таъдият қиладиган феълни иккита мафъулун бихга таъдият қиладиган феълга айлантиради.

أمثلة أخرى:

الفعل مع همزة التَّعْدِيَّة	الفعل دون همزة التَّعْدِيَّة
أَدْخَلَ – يُدْخِلُ – أَدْخِلْ	دَخَلَ – يَدْخُلُ – ادْخُلْ
يُدْخِلُ اللهُ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ.	يَدْخُلُ الْمُؤْمِنُونَ الْجَنَّةَ.

<p><i>Киргизди – киргизади – киргиз</i> <i>Аллоҳ мўминларни жаннатга</i> <i>киргизади.</i></p>	<p><i>Кирди – киради – кир</i> <i>Мўминлар жаннатга кирадилар</i></p>
<p>أَخَافُ – يُخِيفُ – أَخِفْتُ أَخَافُ الْفَأْرُ الطِّفْلِ.</p> <p><i>Қўрқитти – қўрқитади – қўрқит</i> <i>Сичқон болани қўрқитти.</i></p>	<p>خَافَ – يَخَافُ – خَفَّ خَافَ الطِّفْلُ.</p> <p><i>Қўрқди – қўрқади – қўрқ</i> <i>Бола қўрқди.</i></p>
<p>أَسْمَعُ – يُسْمِعُ – أَسْمَعُ الْخَطِيبُ يُسْمِعُ النَّاسَ</p> <p><i>Эшиттирди – эшиттиради –</i> <i>эшиттир</i> <i>Нотиқ инсонларга тинглаштиряпти.</i></p>	<p>سَمِعَ – يَسْمَعُ – اسْمَعُ النَّاسُ يَسْمَعُونَ الْخَطِيبَ</p> <p><i>Эшитди – эшитади – эшит</i> <i>Инсонлар нотиқни тинглаптилар.</i></p>
<p>أَبَى – يُبَى – أَبَى أَبَى الْإِمَامُ الْمَصْلِيَّ مِنْ قِرَاءَتِهِ لِلْقُرْآنِ.</p> <p><i>Йиглатди – ёиглатади – йиглат</i> <i>Имом намозхонларни Қуръон</i> <i>қироати билан йиглатди.</i></p>	<p>بَى – يَبَى – ابَى بَى الْمُصَلُّونَ مِنْ قِرَاءَةِ الْإِمَامِ الْقُرْآنِ</p> <p><i>Йиглади – йиглайди – йигла</i> <i>Намозхонлар имомнинг Қуръон</i> <i>қироатидан йигладилар.</i></p>
<p>أَمَاتَ – يُمِيتُ – أَمَاتَ اللَّهُ يُمِيتُ النَّاسَ</p> <p><i>Ўлдирди – ўлдиради – ўлдир</i> <i>Аллоҳ инсонларни ўлдиради</i></p>	<p>مَاتَ – يَمُوتُ – مَاتَ النَّاسُ يَمُوتُونَ</p> <p><i>Ўлди – ўлади – ўл</i> <i>Инсонлар ўладилар</i></p>
<p>أَنْزَلَ – يُنْزِلُ – أَنْزَلَ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ مِنْ عِنْدِهِ</p>	<p>نَزَلَ – يَنْزِلُ – أَنْزَلَ نَزَلَ الْقُرْآنُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ</p>

<p>Туширди – туширади – тушир</p> <p>Аллоҳ Қуръонни ўз ҳузуридан нозил қилган</p>	<p>Тушди – тушади – туш</p> <p>Қуръон Аллоҳнинг ҳузуридан нозил бўлган</p>
---	--

Феълни лозимдан мутаъаддийга ўзгартиришнинг ҳамзадан бошқа яна бир йўли, унинг иккинчи ҳарфини иккилантиришдир. Қуйидаги жадвалда келадиган мисоллардаги каби:

الفعل مع تَضْعِيفِ الحرف الثاني	الفعل دون تَضْعِيفِ الحرف الثاني
<p>حَفَّظَ - يُحَفِّظُ - حَفِّظُ</p> <p>حَفَّظَنِي أَبِي سُورَةَ الْبَقَرَةِ</p> <p>Ёдлатти – ёдлатади – ёдлат</p> <p>Отам менга Бақара сурасини ёдлатди</p>	<p>حَفِظَ - يَحْفَظُ - احْفَظْ</p> <p>حَفِظْتُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ</p> <p>Ёдлади – ёдлайди – ёдла</p> <p>Бақара сурасини ёдладим</p>
<p>فَرَّحَ - يُفَرِّحُ - فَرِّحْ</p> <p>فَرَّحَتِ الزَّوْجِيَّةَ الْهَدِيَّةَ</p> <p>Қувонтирди – қувонтиради – қувонтир</p> <p>Совга хотинимни қувонтирди</p>	<p>فَرِحَ - يَفْرَحُ - اْفْرِحْ</p> <p>فَرِحْتُ زَوْجِي بِالْهَدِيَّةِ</p> <p>Қувонди – қувонади – қувон</p> <p>Хотиним совгадан қувонди</p>
<p>بَجَّى - يُبَجِّجِي - بَجِّجِي</p> <p>بَجَّجِي الصَّادِقُ صَاحِبَهُ</p> <p>Нажот топтирди – нажот топтиради – нажот топтир</p> <p>Ростгўйлик соҳибини қутқаради</p>	<p>بَجَّأ - يَبْجُو - ابْجُ</p> <p>بَجَّجُوا الصَّادِقُ</p> <p>Нажот топди – нажот топади – нажот топ</p> <p>Ростгўйлик нажот топади</p>
<p>نَزَّلَ - يُنَزِّلُ - نَزِّلْ</p> <p>نَزَّلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ بِالْهُدَى وَالنُّورِ</p>	<p>نَزَلَ - يَنْزِلُ - انْزِلْ</p> <p>نَزَلَ الْقُرْآنُ بِالْهُدَى وَالنُّورِ</p>

<p>Туширди – туширади – тушир</p> <p>Аллоҳ Қуръонни ҳидоят ва нур қилиб нозил қилди</p>	<p>Тушиди – тушади – туши</p> <p>Қуръон ҳидоят ва нур бўлиб нозил бўлди</p>
<p>فَهَّمَ - يُفَهِّمُ - فَهِّمَ</p> <p>فَهَّمَ الأستادُ الطالبَ القاعدةً</p> <p>Тушунтирди – тушунтиради – тушунтир</p> <p>Устоз талабага қондани тушунтирди</p>	<p>فَهَّمَ - يَفْهَمُ - افْهَمَ</p> <p>فَهَّمَ الطالبُ القاعدةً</p> <p>Тушунди – тушунади – тушун</p> <p>Талаба қондани тушунди</p>

تدريبات:

1) Жадвалдаги феълларни охиригача тусланг!

أفعال رباعية		
أمر	مضارع	ماض
.....	أَحْضَرَ
.....	أَغْضَبَ
.....	أَتَّعَبَ
.....	أَسْعَدَ
.....	أَدَامَ
.....	أَضَاعَ
.....	أَصْلَحَ
.....	أَكْمَلَ
.....	أَزَالَ
.....	أَعَزَّ

أفعال ثلاثية		
أمر	مضارع	ماض
.....	حَضَرَ
.....	غَضِبَ
.....	تَعَبَ
.....	سَعِدَ
.....	دَامَ
.....	ضَاعَ
.....	صَلَحَ
.....	كَمَلَ
.....	يُزُولُ	زَالَ
.....	عَزَّ

.....	أَرَى
-------	-------	-------

رَ	رَأَى
----	-------	-------

2) Нуқталар ўрнига тўғри жавобни қўйинг!

- ١) الله هو الذي (يَحْيَا - يُحْيِي) الْمَوْتَى.
- ٢) (خَرَجَ - أُخْرِجَ) الْإِسْلَامَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ.
- ٣) لَوْ سَمَحْتَ يَا أَسْتَاذِي، (أَفْهَمَنِي - أَفْهَمْنِي) هَذِهِ الْقَاعِدَةَ.
- ٤) (يُنَجُّو - يُنَجِّي) اللهُ الْمُتَّقِينَ.
- ٥) (مَاتَ - أَمَاتَ) كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ بِسَبَبِ الزَّلْزَالِ.
- ٦) إِرْزُقْ صَوْتَكَ لِأَيِّ لَا (أَسْمِعَكَ - أُسْمِعُكَ).
- ٧) يَجِبُ عَلَى الْإِنْسَانِ أَلَّا (يَتَعَبَ - يُتَعَبَ) الْحَيَوَانَ بِالْعَمَلِ فَوْقَ مَا يَسْتَطِيعُ.
- ٨) إِنْتِشَارُ الْجُرَائِمِ فِي الْمُجْتَمَعِ (يَخَافُنِي - يُخِيفُنِي) كَثِيرًا.
- ٩) (خَرَجْتُ - أُخْرِجْتُ) الْكِتَابَ مِنَ الْحَقِيقَةِ.
- ١٠) نَسَأَلُ اللهُ أَنْ (يُدْوِمَ - يُدِيمَ) عَلَيْنَا نِعْمَةَ الْأَمْنِ.
- ١١) جَاءَ الْإِسْلَامُ، فَ (زَالَ - أَزَالَ) الظُّلْمَ، وَ حَقَّقَ الْعَدْلَ.
- ١٢) الْمَيَافِئُونَ (يُفْسِدُونَ - يُفْسِدُونَ) فِي الْأَرْضِ، وَ يَقُولُونَ إِنَّهُمْ (يُصَلِّحُونَ - يُصَلِّحُونَ)!
- ١٣) لَا (تَضِعُ - تُضِعُ) وَقْتَكَ.
- ١٤) فِي اللَّيْلِ (يُظْهِرُ - يُظْهِرُ) الْقَمَرَ فِي السَّمَاءِ.
- ١٥) إِذَا وَضَعْنَا الطَّعَامَ خَارِجَ الثَّلَاجَةِ فَإِنَّهُ (يُفْسِدُ - يُفْسِدُ).
- ١٦) (كَمُلَ - أَكْمَلَ) الطَّالِبُ الْاِخْتِبَارَ فِي نِصْفِ الْوَقْتِ.
- ١٧) (ظَهَرَتْ - أَظْهَرَتْ) نَتِيجَةُ الْاِخْتِبَارِ أَنَّ كَثِيرًا مِنَ الطُّلَابِ لَمْ يَدْرُسُوا دِرَاسَةً حَيِّدَةً.
- ١٨) (ضَاعَ - أَضَاعَ) مِثِّي قَلَمِي، ثُمَّ وَجَدْتُهُ.
- ١٩) (يُحْضِرُ - يُحْضِرُ) الطُّلَابُ كُتُبَهُمْ مَعَهُمْ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.
- ٢٠) هَلْ (عَلِمْتَ - عَلِمْتَ) آخِرَ الْأَخْبَارِ؟

3) Жумлалардаги лозим феълларни мутаъаддийга ўзгартиринг ва намунадаги каби уларнинг маъноларини ёзинг!

Намуна:

Золимлар ҳалок бўлди	هَلَكَ الظَّالِمُونَ. (فعل لازم)
Аллоҳ золимларни ҳалок қилди.	أَهْلَكَ اللَّهُ الظَّالِمِينَ (مُتَعَدٍّ)

(١) تَحَيَّا الْقُلُوبُ بِذِكْرِ اللَّهِ.

(٢) تَمُوتُ الْقُلُوبُ بِكَثْرَةِ الذُّنُوبِ.

(٣) عَضِبَ الْمُدِيرُ مِنَ الْمُوظَّفِ.

(٤) سَعِدْتُ بِزِيَارَتِكَ.

الْفِعْلُ الْمَبْنِيُّ لِلْمَجْهُولِ

Мажхулга бино қилинган феъл

Агар биз شَرِبَ مُحَمَّدٌ الْعَصِيْرَ (Маҳмуд шарбатни ичди) десак, албатта бу жумладан (شَرِبَ) феълни, (محمد) фоилни ва (العصير) мафъулум бихни топамиз. Яъни, бундан биз феълни қоим қилган фоилни биламиз. Шунинг учун бундай жумлалар **мажхул** эмас, **маълум** жумла дейилади. Шунинг учун شَرِبَ ни "**маълумга бино қилинган феъл**", деб номлаймиз. Яъни, унинг жумладаги фоили маълум бўлиб, музаккардир.

Аммо агар биз юқоридаги жумлани сийғасини мажхулга ўзгартиришни хоҳласак شَرِبَ العَصِيرُ (Шарбат ичилди) деб айтамыз. Жумладаги ўзгаришга эътибор беринг!

Фоил ҳазф бўлди. Феълнинг аввалги ҳарфининг ҳаракати даммага, охиргидан олдинги ҳарфнинг ҳаракати касрага ўзгартирилди. Шунинг учун شَرِبَ феълени мажхулга бино қилинган феъл деб номлаймиз. Чунки унинг фоили мажхулдир.

Иккинчи мисол:

Агар биз يَكْتُبُ الطالبُ الدرسَ (Талаба дарсни ёзаяпти) деб айтсак, бу жумладаги феъл يَكْتُبُ жумласи ва унинг фоили الطالبُ жумласи бўлиб, у маълумдир. Бу жумладаги феъл маълумга бино қилингандир.

Аммо биз يُكْتُبُ الدرسُ (дарс ёзилияпти) деб айтсак, бу жумлада фоил ҳазф қилинган ва феълнинг ҳам шакли ўзгарган. Феълнинг аввалги ҳарфининг ҳаракати даммага, аввалги ҳарфидан олдинги ҳарфнинг ҳаракати фатҳага ўзгартирилган. Бу жумладаги феъл мажхулга бино қилинган феълдир.

Қуйидаги жадвалда баъзи мисоллар келади:

الفاعل مجهول	الفاعل معلوم
<p>قُتِلَ عُمَرُ سَنَةَ ٢٣ هـ .</p> <p>Ҳижрий 23-йили Умар розияллоҳу анҳу ўлдирилди</p>	<p>قُتِلَ أَبُو لُؤْلُؤَةَ الْمَجُوسِيِّ عُمَرَ سَنَةَ ٢٣ هـ</p> <p>Ҳижрий 23-йили Абу Луъла мажусий Умар розияллоҳу анҳуни ўлдирди</p>
<p>أُنزِلَ الْقُرْآنُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ</p> <p>Қуръон лайлатул қадрда нозил қилинди.</p>	<p>أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ</p> <p>Аллоҳ таоло Қуръонни лайлатул қадрда нозил қилди.</p>

يُطَبَّخُ الطَّعَامَ الْآنَ	تَطْبُخُ أُمِّي الطَّعَامَ الْآنَ
<i>Таом ҳозир тайёрланыпти</i>	<i>Онам ҳозир таом тайёрляптилар</i>
يُسْتَعْمَدُ الصَّابُونَ فِي التَّنْظِيفِ	يَسْتَعْمِدُ الْإِنْسَانُ الصَّابُونَ فِي التَّنْظِيفِ
<i>Совун тозалikka хизмат қилдирилади</i>	<i>Инсонлар совунни тозалikka хизмат қилдиришади</i>

Феълни маълумга бино қилинган сийгадан мажхулга ўзгартириш учун чегараланган ва равшан қоида бор. У қуйида келади:

Мозий феъл учун: унинг аввалги ҳарфининг ҳаракатини замма қиламиз, охиридан олдинги ҳарфининг ҳаракатини касра қиламиз. Масалан:

الفعل مبني للمجهول	الفعل مبني للمعلوم
عَفَرَ	عَفَرَ
فُهِمَ	فُهِمَ
وُلِدَ	وُلِدَ
ذُبِحَ	ذُبِحَ
طُلِبَ	طُلِبَ
نَزَلَ	نَزَلَ

Музореъ феъл учун: унинг аввалги ҳарфининг ҳаракатини замма, охиргидан олдинги ҳарфининг ҳаракатини фатҳа қиламиз. Масалан:

الفعل مبني للمجهول	الفعل مبني للمعلوم
يُعْفَرُ	يُعْفَرُ

يُفْهَمُ	يَفْهَمُ
يُرَى	يَرَى
يُسْتَخْرَجُ	يَسْتَخْرِجُ
يُولَدُ	يَلِدُ
يُنزَلُ	يَنْزِلُ

تدريبات

1) Феълларни маълум сийгадан мажхул сийгага ўзгартиринг!

سَمِعَ - يَشْكُرُ - صَنَعَ - يُصَلِّي - ظَلَمَ - يَقُولُ - لَاحِظٌ - يَكْرَهُ - أَحْضَرَ - يَنْسَى

2) Қуйида келадиган жумлалардаги феълларнинг маълум сийгада ёки мажхул сийгада эканини топинг!

(۱) وُلِدَتْ سَنَةَ ۱۴۰۰ هـ .

(۲) سَرَقَ اللَّصُّ هَاتِفِي فِي الْحَافِلَةِ .

(۳) فِي السُّوقِ يَبِيعُ النَّاسُ وَيَشْتَرُونَ .

(۴) عُدَّ بَ الْمَسْلَمُونَ كَثِيرًا فِي مَكَّةَ قَبْلَ الْهِجْرَةِ .

(۵) خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ تُرَابٍ .

(۶) تُرْجِمَتْ مَعَانِي الْقُرْآنِ إِلَى لُغَاتٍ كَثِيرَةٍ .

(۷) يَغْفِرُ اللَّهُ الذُّنُوبَ .

(۸) كَانَ مُحَمَّدٌ يُلَقَّبُ قَبْلَ الرِّسَالَةِ بِالصَّادِقِ الْأَمِينِ .

Қуйида келадиган икки жумладаги ўзгаришга эътибор беринг!

حَفِظَ الشَّابُّ الْقُرْآنَ .

خُفِظَ الْقُرْآنُ.

Биринчи жумладаги фоил бу марфуъ бўлган **الشابُّ** калимасидир. Мафъулун бих эса мансуб бўлган **القرآن** калимасидир.

Аммо иккинчи жумлада фоил ҳазф бўлган ва унинг ўрнига мафъулум бих ўтган. Лекин у мансуб эмас, балки кўрганингиздек марфуъдир (**القرآن**).

Уни “**نائب الفاعل**” (ноиб фоил) деб номланади. Чунки фоилнинг ўрнига ўтди.

Баъзи мисоллар:

بائب الفاعل	الفعل المَبْنِيّ لِلْمَجْهُولِ	الجملة
القرآنُ	نُزِلَ	نُزِلَ الْقُرْآنُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
المؤمنون	يُنصَرُّ	يُنصَرُّ الْمُؤْمِنُونَ فِي الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ
صلاةُ	تُؤدَّى	تُؤدَّى صَلَاةُ الْفَجْرِ قَبْلَ شُرُوقِ الشَّمْسِ
مَلَائِيئِنُ	قُتِلَ	قُتِلَ مَلَائِيئِنُ النَّاسِ فِي الْحَرْبِ الْعَالَمِيَّةِ الثَّانِيَةِ
الدرسُ	فُهِمَ	هَلْ فُهِمَ الدَّرْسُ؟

Биз айтамиз:

Агар феъл маълумга бино қилинган бўлса, у билан бирга фоил бўлади.

Масалан:

فهِمَ الطَّالِبُ الْقَاعِدَةَ

Агар феъл мажхулга бино қилинган бўлса, у билан бирга ноиб фоил бўлади. Масалан:

فُهِمَتِ الْقَاعِدَةُ

Ноиби фоил фоил каби марфуъ бўлади.

Қуйида келадиган икки жумлада ҳам буни кўрамиз:

حَرَّمَ اللهُ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ

حَرَّمَ – маълумга бино қилинган мозий феъли.

الله – лафзи жалола: марфуъ фоил, рафнинг аломати замма.

لَحْم – мансуб мафъулум бих, насбнинг аломати фатҳа.

الْخِنْزِيرِ – мажрур музофун илайҳ, жарнинг аломати касра.

حُرِّمَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ

حُرِّمَ – мажхулга бино қилинган мозий феъли.

لَحْم – марфуъ ноиби фоил, рафнинг аломати замма.

الْخِنْزِيرِ – мажрур музофун илайҳ, жарнинг аломати касра.

Мажхул сийға бир нечта ҳолатларда ишлатилади. Улардан:

1 – **Фоилни билмаганимизда.** Масалан: سُرِقَ الهاتفُ في الحافلة (телефон автобусда ўғирланди) деб айтганимизда телефонни ким ўғирлаганини билмаймиз албатта. Шунинг учун мажхулга бино қилинган сийғани ишлатамиз.

2 – **Мухотабга фоил маълум бўлади, лекин уни зикр қилишга эҳтиёж бўлмайди.** Масалан: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзлари:

”مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.“

“Ким Рамазон рўзасини иймон ила савоб умидида тутса, унинг аввалги гуноҳлари мағфират қилинур”.

Бу жумлада гуноҳларни мағфират қилувчи зот Аллоҳ экани маълум. Чунки Аллоҳдан ўзга гуноҳларни мағфират қилувчи зот борми?! Қуйидаги жумламиз ҳам мисол бўлади:

. وُلِدْتُ سَنَةَ ١٤٠٠ هـ (ҳижрий 1400 йилда туғилдим).

Мени туққан одам бу онам, бошқа биров эмас.

3 – **Фоилни зикр қилишнинг аҳамияти бўлмаганда.**

Масалан: *صُنِعَتْ هَذِهِ السَّيَّارَةُ فِي الْيَابَانِ* (бу машина Японияда ясалган). Бу ерда машинани ким қўли билан ясаганини билмаганлигимиз учун, у ясалган давлатни зикр қилишлигимиз кифоя қилади.

تدريبات:

Қуйидаги жумлаларда келадиган маълумга бино қилинган феълларни мажҳулга ўзгартиринг!

(١) أَضْفْتُ قليلاً من المِلْحِ إلى الطَّعامِ.

(٢) يَسْتَفِيدُ النَّاسُ مِنَ الْحَاسُوبِ.

(٣) رَمَى الْمُشْرِكُونَ إِبْرَاهِيمَ فِي النَّارِ لِيَقْتُلُوهُ.

(٤) يَعْرِفُ النَّاسُ هَذَا الرَّجُلَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ.

(٥) نَاقَشَ الْعُلَمَاءُ كَثِيرًا مِنَ الْمَسَائِلِ فِي الْمُؤْتَمَرِ.

(٦) فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، يُفْتَحُ اللَّهُ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ، وَيُعَلَّقُ أَبْوَابَ النَّارِ.

(٧) تُرْجِمْتُ هَذَا الْكِتَابَ إِلَى لُغَاتٍ كَثِيرَةٍ.

(٨) يُعْطَى الْعَنِيِّ الْفَقِيرَ الصَّدَقَةَ.

(٩) حَرَّمَ اللَّهُ الذَّهَبَ عَلَى الرِّجَالِ.

(١٠) فِي بَعْضِ الدُّوَلِ تَطْرُقُ الْإِدَارَةُ الطَّالِبَاتِ الْمُحَجَّباتِ مِنَ الْمَدْرَسَةِ.

(١١) نَظَّفْتُ الْبَيْتَ مَعَ زَوْجَتِي فِي يَوْمِ الْعُطْلَةِ.

(١٢) يَعْبُدُ الْمُؤْمِنُونَ اللَّهَ وَحَدَّهُ.

الإجابة:

(١) أُضِيفَ قَلِيلًا مِنَ الْمِلْحِ إِلَى الطَّعَامِ.

(٢) يُسْتَفَادُ مِنَ الْحَاسِبِ.

(٣) رُمِيَ إِبْرَاهِيمُ فِي النَّارِ لِيُقْتَلَ.

(٤) يُعْرَفُ هَذَا الرَّجُلُ بِحُسْنِ الْخُلُقِ.

(٥) نُوقِشَتْ كَثِيرًا مِنَ الْمَسَائِلِ فِي الْمُؤْتَمَرِ.

(٦) فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، يُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَيُعَلَّقُ أَبْوَابُ النَّارِ.

(أكمل الإجابة بنفسك)

Қуйида келадиган жумлалардаги мажхул бино қилинган феълларни маълум сийғага ўзгартиринг!

(١) أَجَلَ الْحَرِيرُ لِلنِّسَاءِ، وَحُرِّمَ عَلَى الرِّجَالِ.

(٢) يُرَى اللَّهُ فِي الْجَنَّةِ.

(٣) أَلْبَسَ الطِّفْلُ التَّوْبَ.

(٤) لَيْسَ جَائِزًا أَنْ يُؤْكَلَ فِي نَهَارِ رَمَضَانَ.

(٥). يَصَلَّى الْمَغْرِبُ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ.

(٦) فِي الْحَجِّ تُرْمَى الْجَمَرَاتُ بَعْدَ الْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ.

(٧) دُفِنَ الْمَيِّتُ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ.

(٨) يَحِبُّ أَنْ يُرْحَمَ الصَّغِيرُ وَيُحْتَرَمَ الْكَبِيرُ.

(٩) فِي الْمَاضِي، اسْتُخْدِمَتِ الْحَيَوَانَاتُ كَوَسَائِلَ لِلنَّقْلِ.

(١٠) أُرْسِلَ الرُّسُلُ لِهَدَايَةِ النَّاسِ.

الإجابة:

- (١) أَحَلَّ اللهُ الحَرِيرَ للنساءِ، وحَرَّمَ على الرجال.
- (٢) يَرَى المؤمنون الله في الجنة.
- (٣) أَلْبَسَتِ الأمُّ الطفلَ التَّوْبَ.
- (٤) ليسَ جائزًا أنْ يَأْكُلَ مسلمٌ في نَهَارِ رَمَضَانَ.
- (٥) أَبَاحَ اللهُ للمسلمِ الزَّوَاجَ مِن نِسَاءِ أَهْلِ الكِتَابِ.
- (٦) في الحَجِّ يَرْمِي الحُجَّاجُ الحِمَارَاتِ بَعْدَ الوُقُوفِ بِعَرَفَةَ.
- (أكمل الإجابة بنفسك)

وَهَذِهِ بَعْضُ الأمْثَلَةِ مِنَ القُرْآنِ الكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال
البقرة / ١٨٣	Эй, имон келтирганлар! Сизлардан олдинги (уммат)ларга фарз қилингани каби сизларга ҳам рўза тутиш фарз қилинди	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
البقرة / ١٨٥	Рамазон ойи – одамлар учун ҳидоят (манбаи) ва тўғри йўл ҳамда ажрим этувчи ҳужжатлардан иборат Қуръон нозил қилинган ойдир.	شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ
الأعراف / ٢٠٤	Қуръон ўқилганда уни тингланг ва сукут сақланг!	وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا

الأنفال / ٢	Мўминлар – Аллоҳ (номи) зикр этилганида – дилларида кўрқув бўладиган, оятлари уларга тиловат қилинганида – имонлари зиёда бўладиган	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا
التوبة / ٦٤	Мунофиқлар ўзлари ҳақида дилларидаги нарса (мунофиқлик)ни фош қиладиган сура нозил қилинишидан кўрқиб турадилар	يَخَذِرُ الْمُنَافِقُونَ أَنَّ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ
يوسف / ٤١	Сизлар жавобини сўраган иш (туш таъбири) тугади	فُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ
الأنبياء / ٢٣	У ўзи қиладиган бирор нарса ҳақида жавобгар эмас, балки улар (Аллоҳнинг олдида бандалар) жавобгардирлар.	لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ
الزخرف / ١٩	Уларнинг бу «гувоҳ»ликлари, албатта, ёзилур ва улар (қиёмат кунда) сўроқ қилинурлар	سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ
الرحمن / ٤١	(Балки) жиноятчи (осий) кимсалар ўз белгиларидан танилиб олинар	يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ
الحاقة / ١٣	Бас, қачонки, сур бир бор чалинганида	فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةٌ وَاحِدَةٌ

نظام الاشتقاق

Иштиқокнинг тартиби

(۱) دارس - مُدْرَس - مَدْرُوس - مَدْرَسَة.

(۲) فاتح - مَفْتُوح - مِفْتَّاح - فِتَّاح.

(۳) عالم - مُعَلِّم - مُتَعَلِّم - مَعْلُوم - عَلِيم - أَعْلَمُ.

Агар биз юқоридаги калималарга эътибор қилсак уларнинг бир нечта ҳарфдан ташкил топганини ва баъзилари маънода бир бирига яқин эканини кўрамиз.

Биринчи қатордаги калималаримиз درس ҳарфларидан ташкил топган.

Иккинчи қатордаги калималаримиз فتح ҳарфларидан ташкил топган.

Учинчи қатордаги калималаримиз علم ҳарфларидан ташкил топган.

Бу муштарак ҳарфлар “الجذر” (илдиз) ёки “الأصل” (аслий) ҳарфлар деб номланади. Бу ҳарфларнинг الجذر деб номланишига сабаб, ҳар бир калималар мажмуъаси улардан ташкил топган бўлади.

калималари الدراسة (ўқиш) маъносидан ташкил топган. دارس - مُدْرَس - مَدْرُوس - مَدْرَسَة

калималари الفتح (очиш) маъносидан ташкил топган. فاتح - مَفْتُوح - مِفْتَّاح - فِتَّاح

калималари العلم (билиш) маъносидан ташкил топган. عالم - مُعَلِّم - مُتَعَلِّم - مَعْلُوم - عَلِيم - أَعْلَمُ

Лекин ҳар бир калиманинг ўзининг хос маъноси бор. Масалан биринчи калималар мажмуъасидаги “دارس” (ўқувчи) калимаси ўқиётган шахсга далолат қилади. “مُدْرَس” (ўқитувчи) калимаси дарс берадиган шахсга далолат қилади. “مَدْرُوس” (ўрганилган) калимаси дарс қилинадиган нарсага далолат қилади. “مَدْرَسَة” (мактаб) калимаси дарс қилинадиган маконга далолат қилади. Бу

калималарнинг ҳаммаси “المُشْتَقَّات”⁸ (муштақ) деб номланади. Ҳар бир муштақнинг хос сийғаси ва хос маъноси бор.

Қуйида келадиган илдишлардан баъзи калималарни иштиқоқ (ёриқ) қилиб

оламит:

الجذر	بعض مُشْتَقَّاتِه
ط ب خ	طابخ - طبّاخ - مطبوخ - مطبخ
غ س ل	غاسل - معسول - معسلة - عسالة
ك ت ب	كاتب - مكتوب - مكتبة
ل ع ب	لاعب - ملعوب - ملعب
ص ن ع	صانع - مصنوع - مصنع
ح ك م	حاكم - محكوم - محكمة - حكيم
ش ر ك	مشارك - مشارك - مشترك - مشترك
ج م ع	جامع - مجموع - جامعة - مجتمع - مجتمع

Бу тартиб “Иштиқоқнинг тартиби”, деб номланади.

حُرُوفُ الزِّيَادَةِ:

Зиёда харфлар:

Асли “ك ت ب” бўлган калиманинг орасига ва унинг баъзи муштақларига

бирлашган харфларга эътибор беринг!

⁸ Исм икки қисмга муштақ ва жомидга бўлинади. Муштақ исм бошқа бир калимадан чиқариб олинган исмдир. Масалан: مكتبة - مكتوب - كاتب калималари الكتابة калимасидан чиқариб олинган. Муштақлар ҳақида кейинги дарсларимизда ўрганамиз. Жомид исм эса бошқа бир калимадан олинмаган, балки қуйма бўлган исмдир. Масалан: قراءة - كتابة - شمس - رجل калималари.

التغييرات التي تمت	المشتق	الجذر
Биринчи ҳарфдан кейин الألف ни зиёда қиламиз ва охиридан олдинги ҳарфни касра қиламиз.	كاتب	ك ت ب
Калиманинг бошига фатҳали мимни ва охириги ҳарфдан олдин « الواو » ҳарфни зиёда қиламиз.	مكتوب	
Калиманинг бошига фатҳали мимни зиёда қиламиз ва охириги ҳарфдан олдинги ҳарфни фатҳа қиламиз.	مكتب	

Бу зиёда бўлган ҳарфларни “**حُرُوفُ الزِّيَادَةِ**” деб номлаймиз.

Бу мавзуга оид бошқа мисоллар:

ح ك م ҳарфлари, унга зиёда ҳарфлардан “**المياء**” ҳарфи зиёда бўлган. **حكيم** калимаси: унинг асли

ر س ل ҳарфлари, унга зиёда ҳарфлардан “**الواو**” ҳарфи зиёда бўлган. **رسول** калимаси: унинг асли

ج م ع ҳарфлари, унга зиёда ҳарфлардан “**الميم و الناء**” ҳарфлари зиёда бўлган. **مجمع** калимаси: унинг асли

Шу билан биз араб тилида “**Иштиқоқ тартиби**”, деб номланадиган тартиб борлигини ҳамда калималарнинг аслидан бўлмаган “**Зиёда ҳарфлар**”, деб номланадиган ҳарфлар борлигини билдик.

Зиёда ҳарфларнинг сони ўнтадир. Улар Қуйидаги калимада жамланган “**سألتمونيها**”. Яъни зиёда ҳарфлар шу калимада келган ўнта ҳарфдир. Улардан бошқа ҳарфлар зиёда бўлмайди. Масалан “**المياء**” ҳарфи калимада зиёда ҳарф

бўлмайди. Худди шунингдек “الثاء”, “الحيم”, “الحاء” ва ҳоказо.... бошқа ҳарфлар ҳам калимада зиёда ҳарф бўлмайди.

الفعل المُجَرَّد والفعل المُزَيَّد

Мужаррад ва мазид феъл

Қуйидаги жадвалда келадиган феълларни ўрганамиз:

حروف الزيادة	عدد حروفه ⁹	الفعل
-	ثلاثة	خَرَجَ
الهمزة.	أربعة	أَخْرَجَ

-	ثلاثة	نَزَلَ
الحرف المُضَعَّف (الزاي)	أربعة	نَزَّلَ

-	ثلاثة	جَلَسَ
الثاء و الحرف المُضَعَّف (الباء)	أربعة	جَالَسَ

-	ثلاثة	صَبَرَ
الثاء و الحرف المُضَعَّف (الباء)	خمسة	تَصَبَّرَ

-	ثلاثة	عَفَرَ
---	-------	--------

⁹ Агар феълнинг мозийидаги ҳарфлари учта бўлса у “فِعْلًا ثَلَاثِيًّا” (сулосий феъл) деб, агар ҳарфлари тўртта бўлса “فِعْلًا رُبَاعِيًّا” (рубозий феъл) деб, агар бешта бўлса “فِعْلًا خُمَاسِيًّا” (хумосий феъл) деб ва агар олтига бўлса “فِعْلًا سَدَاسِيًّا” (судосий феъл) деб номланади.

الهمزة والسين والتاء	ستة	اسْتَعْفَرَ
----------------------	-----	-------------

-	أربعة	زَلَّزَل
التاء	خمسة	تَزَلَّزَل

Юқоридаги жадвалдаги баъзи феълларда зоида ҳарфлар йўқ эканини кўрамиз. Улар: خَرَجَ - نَزَلَ - جَلَسَ - صَبَرَ - عَفَرَ - زَلَّزَل.

Бу феъллар “الأفعال المُجَرَّدَة”, (мужаррад феъллар) деб номланади. Бу феълларнинг барчаси сулосий феъллар, фақат “زَلَّزَل” феъли рубобийдир.

Жадвалда зоида ҳарфлари бўлган феълларни ҳам кўрамиз.

Улар: أَخْرَجَ - نَزَلَ - جَلَسَ - تَصَبَّرَ - اسْتَعْفَرَ - تَزَلَّزَل.

Бу феъллар “الأفعال المَزِيدَة”, (мазид феъллар) деб номланади. Буларнинг ичидан جَلَسَ - نَزَلَ - أَخْرَجَ феъллари рубобийдир. تَصَبَّرَ ва تَزَلَّزَل феъллари эса хумосийдир. اسْتَعْفَرَ феъли эса судосийдир.

Бундан билинадикки: таркибида зоида ҳарф бўлмаган, барча ҳарфлари аслий бўлган феъллар “**Мужаррад феъллар**”, деб номланади.

Таркибида зоида ҳарф бўлган феъллар эса “**Мазид феъллар**”, деб номланади.

Қуйидаги жадвалда мужаррад ва мазид феълларга мисоллар келади:

الحروف الزائدة	عدد الحروف الأصلية	نوعه	الفعل
-	ثلاثة	مجرد ¹⁰	نَصَرَ - يَنْصُرُ

¹⁰ Бу феъл сулосий мужаррад феъл деб номланади. Унинг учта ҳарфи ҳам аслийдир.

-	ثلاثة	مجرد	فَتَحَ - يَفْتَحُ
-	ثلاثة	مجرد	جَلَسَ - يَجْلِسُ
-	ثلاثة	مجرد	عَلِمَ - يَعْلَمُ
-	أربعة	مجرد ¹¹	بَعَثَرَ - يُبْعَثِرُ
-	أربعة	مجرد	بَسَمَلَ - يُبَسِّمِلُ
الهمزة	ثلاثة	مزيد ¹²	أَحْسَنَ - يُحَسِّنُ
الألف	ثلاثة	مزيد	جَاهَدَ - يَجَاهِدُ
الهمزة	ثلاثة	مزيد	آمَنَ - يُؤْمِنُ
الحرف المضعف	ثلاثة	مزيد	عَلِمَ - يُعْلَمُ
الحرف المضعف	ثلاثة	مزيد	سَبَّحَ - يُسَبِّحُ
الهمزة والنون	ثلاثة	مزيد ¹³	انْكَسَرَ - يُنْكَسِرُ
الهمزة والنون	ثلاثة	مزيد	انْخَفَضَ - يُنْخَفِضُ
الهمزة والتاء	ثلاثة	مزيد	انْتَصَرَ - يُنْتَصِرُ
الهمزة والتاء	ثلاثة	مزيد	اجْتَمَعَ - يُجْتَمِعُ
الهمزة والمضعف	ثلاثة	مزيد	ابْيَضَ - يَبْيِضُ
الهمزة والمضعف	ثلاثة	مزيد	اسْوَدَّ - يَسْوَدُّ
الهمزة و التاء (التي أبدلت طاء)	ثلاثة	مزيد	اصْطَبَرَ - يَصْطَبِرُ ¹⁴
الهمزة و التاء (التي أبدلت طاء)	ثلاثة	مزيد	اضْطَرَّ - يَضْطَرُّ

¹¹ Бу феъл рубоъй мужаррад феъл деб номланади. Унинг тўрта ҳарфи ҳам аслийдир.

¹² Бу феъл рубоъй феъл ёки бир ҳарф зиёда қилинган сулосий феъл деб номланади. Чунки унинг аслий ҳарфлари учта ва уларга бир ҳарф зиёда қилинган.

¹³ Бу феъл хумосий феъл ёки икки ҳарф зиёда қилинган сулосий феъл деб номланади. Чунки унинг аслий ҳарфлари учта ва уларга икки ҳарф зиёда қилинган.

¹⁴ "اصْطَبَرَ" феъли аслида "اصْتَبَرَ" бўлган, лекин "التاء" "طاء" га қалб (алмашган) бўлган. "اضْطَرَّ" феъли ҳам худди шундай, унинг асли "اضْتَرَّ" бўлган.

الهمزة و التاء (التي أبدلت دالا)	ثلاثة	مزيد	إزْدَحَمَ - يَزْدَحِمُ ¹⁵
الهمزة و التاء (التي أبدلت دالا)	ثلاثة	مزيد	إزْدَرَى - يَزْدَرِي
التاء والحرف المضعف	ثلاثة	مزيد	تَعَلَّمَ - يَتَعَلَّمُ
التاء والحرف المضعف	ثلاثة	مزيد	تَزَكَّى - يَتَزَكَّى
التاء والألف	ثلاثة	مزيد	تَبَارَكَ - يَتَبَارَكُ
التاء والألف	ثلاثة	مزيد	تَشَاوَرَ - يَتَشَاوَرُ
الهمزة والسين والتاء	ثلاثة	مزيد ¹⁶	إسْتَخْرَجَ - يَسْتَخْرِجُ
الهمزة والسين والتاء	ثلاثة	مزيد	إسْتَقَامَ - يَسْتَقِيمُ
التاء	أربعة	مزيد ¹⁷	تَبَعَثَ - يَتَبَعَثُ
الهمزة والحرف المضعف	أربعة	مزيد ¹⁸	إطْمَأَنَّ - يَطْمَئِنُّ
الهمزة والحرف المضعف	أربعة	مزيد	إقْشَعَرَ - يَقْشَعِرُ

تدريبات:

Қуйида келадиган феълларнинг қайси мужаррад, қайси мазид феъл эканлигини топинг ва ундаги зиёда ҳарфни айтинг!

أَسْلَمَ	سَافَرَ	قَالَ	رَأَى	تَنَافَسَ
قَاوَمَ	عَزَّ	بَجَاهَلَ	وَسَّوَسَ	دَرَسَ
اصْطَلَحَ	لَجِيَ	إزْدَادَ	إسْتَوَى	أَرْضَى

¹⁵ “إزْدَحَمَ” феъли аслида “إزْتَحَمَ” бўлган, лекин “التاء” “دالا” га қалб бўлган. “إزْدَرَى” феъли ҳам худди шундай, унинг асли “إزْتَرَى” бўлган.

¹⁶ Бу феъл судосий феъл ёки уч ҳарф зиёда қилинган сулосий феъл деб номланади. Чунки унинг аслий ҳарфлари учта ва уларга учта ҳарф зиёда қилинган.

¹⁷ Бу феъл хумосий феъл ёки бир ҳарф зиёда қилинган рубоъий феъл деб номланади. Чунки унинг аслий ҳарфлари тўрта ва уларга битта ҳарф зиёда қилинган.

¹⁸ Бу феъл судосий феъл ёки икки ҳарф зиёда қилинган рубоъий феъл деб номланади. Чунки унинг аслий ҳарфлари тўрта ва уларга иккита ҳарф зиёда қилинган.

قَرَأَ	اِخْتَلَفَ	تَكَرَّمَ	اِخْضَرَ	اِنْطَلَقَ
--------	------------	-----------	----------	------------

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
العلق / ١	Ўқинг (эй, Муҳаммад! Бутун борлиқни) яратган зот бўлмиш Раббингиз исми билан!	اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ	
النصر / ٢٠١	(Эй, Муҳаммад!) Қачонки, Аллоҳнинг нусрати (мадади) ва ғалаба келганида, одамлар тўп-тўп бўлиб, Аллоҳнинг дини (Ислом)га кираётганларини кўрганингизда,	إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا	فعل ثلاثي مجرد
الزلزلة / ١	Қачонки, Ер ўзининг (энг даҳшатли) зилзиласи билан қимирлаганида,	إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا	فعل رباعي مجرد
الناس / ٥	(У) одамларнинг дилларига васваса солур.	الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ	
البقرة / ١٥١	Шунингдек, сизларга ўзингиздан бўлмиш бир пайғамбар юбордикки, у сизларга оятларимизни ўқиб беради, сизларни (ширк ва гуноҳлардан) поклайди, сизларга Китоб (Қуръон) ва Ҳикматни (Ҳадисни) таълим беради ва билмаганларингизни билдиради.	كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ	فعل ثلاثي مزيد بحرف
	Зеро, (У) уларни очликдан (қутқариб)		

قريش / ٤	تۆйдирди ва хавф (ва хатар)дан хотиржам қилди.	الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ	
البينة / ٤	Аҳли китоблар фақат уларга Хужжат (пайғамбар) келганидан кейингина бўлиниб кетдилар.	وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ	فعل ثلاثي مزید بحرفين
النبا / ١	(Мушриклар) бир–бирлари билан нима ҳақида савол–жавоб қилмоқдалар?!)	عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ	
الفاتحة / ٤	Сенгагина ибодат қиламиз ва Сендангина ёрдам сўраймиз.	إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ	فعل ثلاثي مزید بثلاثة حروف
النصر / ٣	дарҳол Раббингизга ҳамд билан тасбеҳ айтинг ва Ундан мағфират сўранг! Зеро, У тавбаларни қабул этувчи зотдир.	فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا	
الرعد / ٢٨	Улар имон келтирган ва қалблари Аллоҳнинг зикри билан ором оладиган зотлардир. Огоҳ бўлингизки, Аллоҳни зикр этиш билан қалблар ором олур (ва таскин топур).	الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ	فعل رباعي مزید بحرفين
الزمر / ٤٥	Қачон ёлғиз Аллоҳ зикр қилинса, охиратга имон келтирмайдиган кимсаларнинг диллари сиқилиб кетар.	وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْتَأَتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ	

الميزان الصرفي

Сарфнинг мезони

Уламолар нима нарса сарфнинг мезони деб номланишини баён қилишган. У билан калималар маълум ҳолатларда бино қилиниб, мезонланади. Уламолар бу мезонни учта аслий ҳарф “**ف - ع - ل**” қилиб белгилашган. Калималарни вазнлаганда бу ҳарфларни калималарнинг аслий ҳарфларининг муқобилига қўямиз. Сўнгра калимадаги зиёда ҳарфларни вазнда ҳам зиёда қиламиз. Бунда вазн тамомий калимага шаклда ҳам, ҳаракат ва сукунда ҳам мутобиқ бўлиши керак. Масалан:

نَزَلَ калимасининг вазни فَعَلَ чунки бу калимада зоида ҳарфлар йўқ.

أَنْزَلَ калимасининг вазни أَفْعَلَ чунки бу калимада ҳамза зиёда бўлган.

نَزَلْ калимасининг вазни فَعْلَ чунки бу калимада музоъаф ҳарфи зиёда.

إِنْزَالَ калимасининг вазни إِفْعَالَ чунки бу калимада ҳамза ва الألف зиёда.

مُنَزَّلَ калимасининг вазни مُفَعَّلَ чунки бу калимада мим ва музоъаф ҳарфи зиёда бўлган.

Бу ерда яна бошқа мисоллар:

الكلمة	جذرها	حروف الزيادة	وزن الكلمة
سَمِعَ	س م ع	-	فَعِلَ
خَوْفٌ	خ و ف	-	فَعْلٌ
إِنْتَسَمَ	ب س م	ا، ت	إِفْتَعَلَ

اِخْتَارَ	ا، ت	خ ي ر ¹⁹	اِخْتَارَ
مَسَجَدَ	م	س ج د	مَسَجَدَ
اِسْتَأْذَنَ	ا، س، ت	أ ذ ن	اِسْتَأْذَنَ
جُلُوسَ	و	ج ل س	جُلُوسَ
اِسْتَجَابَ	ا، س، ت	ج و ب ²⁰	اِسْتَجَابَ
رَحِيمَ	ي	ر ح م	رَحِيمَ
اِسْتَحَقَّ	ا، س، ت	ح ق ق	اِسْتَحَقَّ
اِشْتَرَى	ا، ت	ش ر ي	اِشْتَرَى
اِصْطَادَ	ا، ت (га қалб бўган "طاء")	ص ي د	اِصْطَادَ
صَبُورَ	و	ص ب ر	صَبُورَ
أَصْرَّ	أ	ص ر ر	أَصْرَّ
تَعَلَّمَ	ت، الحرف المضعف	ع ل م	تَعَلَّمَ
تَرْجَمَ ²¹	-	ت ر ج م	تَرْجَمَ
مَرَّقَ	الحرف المضعف	م ز ق	مَرَّقَ
رَدَّ	-	ر د د	رَدَّ
قَاطَعَ	ا	ق ط ع	قَاطَعَ
كَرَّرَ	الحرف المضعف	ك ر ر	كَرَّرَ
وَأَفَقَ	ا	و ف ق	وَأَفَقَ
وَفَّقَ	الحرف المضعف	و ف ق	وَفَّقَ
اِتَّصَلَ	ا، ت	و ص ل ²²	اِتَّصَلَ

¹⁹ "اختار" феълидаги алифнинг асли "ياء" бўлган.

²⁰ "استجاب" феълидаги алифнинг асли "ياء" бўлган.

²¹ Бу бобдаги феъллар рубоъи мужаррад. Шунинг учун лом такрорланган.

²² "اتصل" феълнинг асли "اوئصل" бўлган. "اتخذ" феъли ҳам худди шундай.

اِفْتَعَلَ	ا، ت	و ح د	اِتَّخَذَ
فَعَّال	الحرف المضعف، ا	ع ل م	عَلَّام
اِفْتِعال	ا، ت، ا	ح ل ل	اِحْتِبال
اِسْتِفعال	ا، س، ت، ا	ك ب ر	اِسْتِكْبار
اِنْفعال	ا، ن، ا	ص ر ف	اِنْصِراف
فَعْلَاء	اء	خ ض ر	خِصْرَاء
أَفْعَل	أ	ع م ي	أَعْمى
مُفْعِل	م، الحرف المضعف	ع ل م	مُعَلِّم
مُتَفَعِّل	م، ت، الحرف المضعف	ك ب ر	مُتَكَبِّر
مُفْعُول	م، و	ن ص ر	مَنْصُور
مُفْعَل	م، الحرف المضعف	ح م د	مُحَمَّد
فَاعُول	ا، و	ح س ب	حَاسِب
فَعَّالَة	الحرف المضعف، ا، ة	غ س ل	غَسَّالَة
تَفَاعُل	ت، ا	ع و ن	تَعَاوُن
اِفْعَلَّل	ا، الحرف المضعف	ط م أ ن	اِطْمَأَنَّ

تدريبات:

Қуйида келадиган калималарни вазнга солинг:

بَالَع	عُقُوق	تَرَعْرَع	مُعْتَمِد	اِفْتَرَضَ
يَسْتَقِلُّ	اِعْتَزَّ	تَوَكَّل	عُلْيَا	مُقاوَمَة
يُسْرِفُ	يُقْوِي	اِسْتِغْلَال	زَلْزَلَة	اِغْلان

مُتَفَرِّقٌ	مَسْكَنٌ	مُعْجِزَةٌ	زُلْزَالٌ	مَحْدُودٌ
-------------	----------	------------	-----------	-----------

من معاني حروف الزيادة في الأفعال

Феълларга кирадиган зоида ҳарфларнинг маъноси

من معانيها	حروف الزيادة	
<ul style="list-style-type: none"> • التَّعْدِيَّة, (таъдият) яъни, лозим феълни битта мафъулли мутаъаддий феълга айлантиради. Масалан: أَنْزَلَ اللهُ الْقُرْآنَ Битта мафъулли мутаъаддий феълни икки мафъулли қилади. Масалан: ²³ أَلْبَسَتِ الْأُمُّ الطِّفْلَ ثَوْبَهُ • الدُّخُولُ فِي الزَّمَانِ أَوْ الْمَكَانِ (замон ёки маконда киришликни билдиради), масалан: أَصْبَحَ яъни: субҳда кирди, أَمْسَى яъни: тунда кирди, أَجْرَ яъни: денгизга кирди. 	<p>Феълнинг олдида келувчи ҳамза.</p> <p>“أَفْعَلٌ” вазнига ўхшаш.</p>	(١)
<ul style="list-style-type: none"> • المُشَارَكَةُ (шериклик), яъни: иш ҳаракатни фоил ва мафъул биргаликда бажаришган. Масалан: جَالَسَ مُحَمَّدٌ مُحَمَّدًا Ўтириш ҳаракатини Муҳаммад ҳам Маҳмуд ҳам 	<p>Калиманинг фа ва ъайн ҳарфлари ўртасида келувчи الألف.</p> <p>“فَاعِلٌ” вазнига ўхшаш.</p>	(٢)

²³ Ҳамзанинг таъдияти ҳақидаги дарсни олдинроқ лозим ва мутаъаддий феъллар мавзусида ўтганмиз.

<p>базарган.</p> <p>Масалан: قاتل جيشنا الأعداء яъни: икки гуруҳ бир бири билан урушган.</p>		
<ul style="list-style-type: none"> • نَزَلَ اللهُ الْقُرْآنَ، وَفَرَّخَ الأبُّ ابْنَهُ، التَّعْدِيَةِ (таъдият), масалан: وفَهُمَ الأَسْتَاذُ التَّلْمِيذَ القَاعِدَةَ • الدَّلَالَةَ عَلَى التَّكْثِيرِ وَالْمُبَالَغَةِ (кўпайтириш ва орттиришга далолат қилади), масалан: فَتَلَّ яъни: кўпни ўлдирган, ذَبَحَ яъни: кўп қурбонлик қилган, غَلَّقَ الأبْوَابَ яъни: эшикларни яхшилаб қулуфлади. • اخْتِصَارَ الحِكَايَةِ (кўчирма гапни қисқартириш), масалан: كَبَّرَ яъни: “Аллоҳ улуғ”, деб айтди. Масалан: سَبَّحَ яъни: “Аллоҳ айб ва нуқсондан покдир” деб айтди. Масалан: أَمَّنَ яъни: “Омин”, деб айтди. 	<p>Калиманинг ғайн баробаридаги ҳарфини иккилантириш.</p> <p>“فَعَّلَ” вазнига ўхшаш.</p>	(۳)
<ul style="list-style-type: none"> • المُطَاوَعَةَ (итоаткорлик), масалан: جَمَعْتُهُ فَاجْتَمَعَ، وَ أَسْمَعْتُهُ فَاسْتَمَعَ، وَ قَرَّبْتُهُ فَاقْتَرَبَ • الاشْتِرَاكَ (умумийлик), масалан: اِخْتَلَفَ البَائِعُ وَالْمُشْتَرِي، واقْتَلَتِ الطائفتانِ، واخْتَصَمَ الصَّديقانِ. • المُبَالَغَةَ فِي معنى الفعل (феълнинг маъносини кучайтириш), масалан: اِكْتَسَبَ، واقْتَلَعَ، واقْتَدَرَ 	<p>Феълнинг аввалида келадиган الألف ва فو баробаридаги ҳарфдан кейин келадиган та.</p> <p>“اِفْتَعَلَ” вазнига ўхшаш.</p>	(۴)
<ul style="list-style-type: none"> • المُطَاوَعَةَ (мафъулда феълнинг таъсири зоҳир бўлади. Гўёки унга жавоб беради). Масалан: 	<p>Феълнинг аввалида</p>	

<p>فَتَحَّتْ الْبَابَ فَانْفَتَحَ، وَكَسَرَتْ الْكُوبَ فَانْكَسَرَ.</p> <p>Бу вазндаги феъл фақат лозим бўлади. Ундаг нун “المطاوعة” нуни деб номланади.</p>	<p>келадиган الألف ва нун.</p> <p>“انْفَعَلَ” вазнига ўхшаш.</p>	<p>(٥)</p>
<ul style="list-style-type: none"> المُشَارَكَةُ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَكْثَرُ (икки ёки ундан кўпнинг ҳамкорлиги), масалан: تَجَادَلُ الرَّجُلَانِ، وَتَقَاتَلَ النَّاسُ، وَتَخَاصَمَ الصَّدِيقَانِ. المُطَاوَعَةُ، масалан: فَبَاعَدْتُهُ، فَتَبَاعَدَ. التَّظَاهُرُ بِالْفِعْلِ دُونَ حَقِيقَتِهِ (феъл билан унинг ҳақиқати зоҳир бўлмайди), масалан: تَجَاهَلَ يَأْنِي: ʻزِينِي ʼЭтиборсиз кўрсатди. تَنَاوَمَ يَأْنِي: ʻزِينِي ʼУхлаган қилиб кўрсатди. تَمَامَى يَأْنِي: ʻزِينِي ʼКўр қилиб кўрсатди. 	<p>Феълнинг аввалида келадиган та ҳамда унинг фаси ва айни баробаридаги ҳарфларнинг ўртасида келадиган الألف.</p> <p>“تَفَاعَلَ” вазнига ўхшаш.</p>	<p>(٦)</p>
<ul style="list-style-type: none"> المُطَاوَعَةُ، масалан: أَدَبْتُهُ فَتَأَدَّبَ، وَعَلَّمْتُهُ فَتَعَلَّمَ، وَكَسَرْتُهُ فَتَكَسَّرَ. التَّكْلُفُ (такаллуф), у нарса учун феълнинг хосил қилган рағбати вааунга эришишлик учун тиришишлик маъносида. Бу маънодаги феъллар фақат мақталган сифатларда бўлади. Масалан: تَصَبَّرَ وَتَشَجَّعَ وَتَكَرَّمَ وَتَجَلَّدَ. 	<p>Феълнинг аввалида келадиган та ва калиманинг айни баробаридаги ҳарфни иккилантириш.</p> <p>“تَفَعَّلَ” вазнига ўхшаш.</p>	<p>(٧)</p>
<ul style="list-style-type: none"> فُوَّةُ اللَّوْنِ أَوْ الْعَيْبِ (рангни қуввати ёки нуқсони) бу вазандаги калималар рангларга ва уларни муболаға қилиш мақсадида нуқсонига далолат қилади. 	<p>Феълнинг аввалида келадиган الألف ва калиманинг лом баробаридаги</p>	

<p>Масалан: احْمَرَّ яъни: унинг қизиллигини кучлилиги. ابْيَضَ яъни: унинг оқлигини кучлилиги. اسْوَدَّ яъни: унинг қоралигини кучлилиги. اعْوَزَّ яъни: ғилайлигининг кучлилиги. Бу вазндаги калималар фақат лозим бўлади.</p>	<p>ҳарфини иккилантириш. “إِفْعَالٌ” вазнига ўхшаш.</p>	(۸)
<ul style="list-style-type: none"> • الطَّلَبُ (талаб, истак), масалан: اسْتَعَانَ و اسْتَفْهَمَ، و اسْتَعْفَرَ • اعْتِقَادَ صِفَةِ شَيْءٍ (ишнинг бирон бир сифатига ишонмок). Масалан: اسْتَعْظَمْتُ الأَمْرَ، و اسْتَحْسَنْتُه، و اسْتَصْوَبْتُه 	<p>Феълнинг олдида келадиган الألف, син ва та ҳарфлари. “إِسْتَفْعَلٌ” вазнига ўхшаш.</p>	(۹)
<ul style="list-style-type: none"> • المُطَاوَعَةَ (ўзлик маъноси). Масалан: بِعَشْرَتِهِ فَبِعَثْرَةٍ، وَدَخَرْتُهُ فَتَدَخَّرَ 	<p>Феълнинг олдида келадиган та ҳарфи. “تَفَعَّلٌ” вазнига ўхшаш.</p>	(۱۰)

تدريبات:

Нукталар ўрнига мос тушадиган феълни қўйинг:

(۱) (حَاصِمٌ — تَحَاصَمَ) الصَّديقانِ.

(۲) (زَلَزَلَ — تَزَلَزَلَ) اللهُ الأَرْضَ.

(۳) (يَسْتَعِينُ — يُعِينُ) الإنسانُ باللهِ.

(۴) (إنه ليسَ مريضًا، ولكنه يَتِمَارِضُ — يَمْرُضُ).

(۵) (يُعَلِّمُ — يَتَعَلَّمُ) الطلابُ في المدرسةِ.

- ٦) اِخْتَلَفَ (الرَّجُلَانِ - الرَّجُلَيْنِ).
- ٧) حَاوَلْتُ أَنْ أُسْمِعَهُ، وَ لَكِنَّهُ لَمْ (يُسْمِعُ - يَسْتَمِعُ).
- ٨) (فَتَحْتُ - انْفَتَحَ) البابُ.
- ٩) كَانَ فِرْعَوْنُ (يُقْتَلُ - يُقَاتَلُ) أَطْفَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ.
- ١٠) (اجْلَسَ - جَالَسَ) العُلَمَاءُ.

Қуйида келадиган жумлаларни эъробланг:

- ١) فَهَمَّ الْأَسْتَاذُ التَّلْمِيذَ الْقَاعِدَةَ.
- ٢) قَاتَلَ جَيْشَنَا الْأَعْدَاءَ.
- ٣) اِخْتَلَفَ الرَّجُلُ وَصَدِيقَهُ.
- ٤) اِنْكَسَرَ الْكُوبُ.
- ٥) خَاصَمَ حَسِينٌ صَدِيقَهُ.

الفعل الصحيح والفعل المُعْتَلَّ

Соғлом ва иллатли феъллар

Араб тилида “**حُرُوفُ الْعِلَّةِ**” (иллатли ҳарфлар) деб номланадиган учта ҳарф бор. Булар **الواو**, **الياء**, **الألف** ҳарфлари. Бу уччаласидан бошқа ҳарфлар “**الحروف الصحيحة**” (соғлом ҳарфлар) деб номланади.

Аслий ҳарфларининг барчаси соғлом бўлган феъл “**الفعل الصحيح**” (соғлом феъл) деб номланади. Масалан:

كَتَبَ - أَحْسَنَ - تَعَلَّمَ - اسْتَعْفَلَ - جَاهَدَ²⁴ - أَمَرَ - سَأَلَ - قَرَأَ - رَدَّ - زَلْزَلَ²⁵

Битта ҳарф ёки ундан кўпроқ ҳарфи иллат ҳарфи бўлган феъл “**الفعل المعتل**”

(иллатли феъл) деб номланади. Масалан:

وَجَدَ - يَيْسَ - نَامَ - قَالَ - بَاعَ - سَعَى - عَلَا - قَضَى - أَرْضَى - اسْتَشَارَ - وَفَى - نَوَى²⁶

تدريبات:

Қуйида келадиган феълларнинг қайси бири саҳиҳ ва қайси бири мўътал феъл?

جاءَ	أَسْلَمَ	وَأَزَى	حَارَبَ	وَفَى
اسْتَخْرَجَ	تَقَدَّمَ	دَعَا	أُنْجَى	اسْتَجَابَ
وَعَدَ	كَرَّمَ	تَرَجَّمَ	سَلَّمَ	صَامَ
سَبَّحَ	نَسِيَ	رَوَى	تَفَاتَلَ	اجْتَهَدَ
وَعَى	تَحَدَّى	انْتَصَرَ	رَبَّى	وَلَدَ

جزم الفعل المضارع المعتل الآخر

Охири иллатли бўлган музоръ феълени жазм қилиш

²⁴ Бу феълдаги алиф аслий эмас, балки зоидадир. Чунки бу феълнинг асли “جهد” дир. Шунинг учун биз “جاهد” феълени мўътал эмас саҳиҳ деб айтаемиз.

²⁵ Саҳиҳ феъл уч турлик бўлади:

“المهموز” (маҳмуз) бу ҳарфларидан бири ҳамза бўлган феълдир. Масалан: قَرَأَ - سَأَلَ - أَمَرَ

“المضغف” (мўзоъаф) бу ҳарфларидан бири такрор бўлган феълдир. Масалан: زَلْزَلَ

“السالم” (салим) бу унда ҳамза ҳам такрор ҳарф ҳам бўлмаган феълдир. Масалан: كَتَبَ

²⁶ Мўътал феъл тўрт турлик бўлади:

1 - “المثال” (мисол) бу биринчи ҳарфи иллатли ҳарф бўлган феълдир. Масалан: وَجَدَ - يَيْسَ

2 - “” (ажвоф) бу иккинчи ҳарфи иллатли ҳарф бўлган феълдир. Масалан: نَامَ - قَالَ - بَاعَ

3 - “” (ноқис) бу охириги ҳарфи иллатли ҳарф бўлган феълдир. Масалан: سَعَى - عَلَا - قَضَى

4 - “” (лафиф) бу унда иккита иллатли ҳарфи бўлган феълдир. Масалан: وَفَى - نَوَى

“يَكْتُبُ” феълида рафънинг аломати замма, насбнинг аломати фатҳа ва жазмнинг аломати сукун эканлигини биламиз. Масалан:

هُوَ يَكْتُبُ - هُوَ يُرِيدُ أَنْ يَكْتُبَ - هُوَ لَمْ يَكْتُبْ.

“يَكْتُبُونَ” феълида рафънинг аломати нуннинг туришлиги, насб ва жазмнинг аломати эса нуннинг ҳазф бўлишидир. Чунки у “الأفعال الخمسة” дан.

Масалан:

هُمْ يَكْتُبُونَ - هُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يَكْتُبُوا - هُمْ لَمْ يَكْتُبُوا

Агар музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, унинг жазм бўлиш аломати сукундир. Лекин у “الأفعال الخمسة” дан бўлса, унинг жазм бўлиш аломати “Нун” нинг ҳазф бўлишидир.

Энди биз сизлар билан **يَأْتِي - يَرْجُو - يَسْعَى - يَقْضِي - يَدْعُو - يَنْسَى** феъллари каби охири иллатли ҳарф бўлган музореъ феълининг жазм бўлиш аломатлари ҳақида дарс қиламиз.

Қуйидаги жадвалда келадиган мисолларни ўқинглар. Биринчи ва иккинчи устундаги феълларнинг фарқига эътибор беринглар!

الفعل مجزوم	الفعل مرفوع
* لا تَنْسَ مَوْعِدَنَا الْيَوْمَ.	* هذا الرجلُ يَنْسَى بِسُرْعَةٍ.
* لا تَدْعُ إِلَّا اللَّهَ.	* الْمُؤْمِنُ يَدْعُو رَبَّهُ.
* لا تَقْضِ إِلَّا بِالْحَقِّ.	* الْقَاضِي يَقْضِي بَيْنَ النَّاسِ.
* لَمْ أَسْعَ فِي الشَّرِّ.	* يَسْعَى الْمَسْلُومُونَ بَيْنَ الصِّفَا وَالْمَرْوَةِ.
* لَمْ أَرْجُ لَكَ إِلَّا الْخَيْرَ.	* الْمُؤْمِنُ يَرْجُو رَحْمَةَ اللَّهِ.
* لَمْ يَأْتِ الْمَدِيرُ حَتَّى الْآنَ.	* يَأْتِي الْمَدِيرُ مَبْكَرًا.

Охири иллатли бўлган феъл жазм бўлганда, унинг иллатли ҳарфи ҳазф бўлади. Шунинг учун биз:

تَنْسَى لا деб эмас, تَنْسَى لا деб айтамыз.

لم أَسْعَ деб эмас, لم أَسْعَ деб айтамыз.

تَدْعُو لا деб эмас, تَدْعُ لا деб айтамыз.

لم أَرْجُو деб эмас, لم أَرْجُ деб айтамыз.

تَقْضِي لا деб эмас, تَقْضِ لا деб айтамыз.

لم تَقْضِي деб эмас, لم تَقْضِ деб айтамыз.

Бошқа эъроблар қолган феълларники каби бўлади:

Охири иллатли бўлган музореъ феълнинг жазм бўлиши аломати, унинг иллат харфининг ҳазф бўлишидир.²⁷

تدريبات:

Қуйидаги жумлаларда келадиган хатоларни тўғирланг:

(۱) لا تَنْسَى ذِكْرَ اللَّهِ.

(۲) لا تَأْتِي مُتَأَجِّرًا.

(۳) يا أخي، لا تُؤْذِي أَحَدًا مِنَ النَّاسِ.

(۴) لا تَبْكِي يَا بُيَّتِي.

(۵) لم أَصَلِّي العِشَاءَ حَتَّى الآنَ.

(۶) لم يَعْطِينِي صَدِيقِي الكِتَابَ.

Қуйида келадиган жумлалардаги қизил билан ёзилган калималарни тўғри эъробланг:

(۱) إذا لم تَسْتَجِ فاصْنَعْ ما شِئْتَ.

(۲) لا تَشْتَرِ ما لا تَحْتَاجُ إِلَيْهِ.

²⁷ Масалан “لم أنم” гапимиздаги феъл “أنم” дир ва унинг жазм бўлиш аломати сукундир, иллат харфининг ҳазф бўлиши эмас. Биз албатта “” феълидаги алифни иккита сукунлик ҳарф ёнма-ён бўлиб қолганлиги сабабидан ҳазф қиламыз. Биринчи сукунлик ҳарф алиф, иккинчи сукунлик ҳарф эса мимдир. Қуйдаги мисолларга ўхшаш:

لا تَقُلْ – لا تَغِبْ – لم يَفُزْ – لم أَبْعُ – لم يَعِشْ – لم يَغْد.

٣) لا تَعْتَدِ عَلَى أَحَدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ.

٤) لا تُعْطِنِي سَمَكَةً، وَلَكِنْ عَلِّمْنِي كَيْفَ أَصْطَاد.

٥) هَذَا الرَّجُلُ لَمْ يُؤَدِّ وَاجِبَهُ عَلَى الصُّورَةِ الْمَطْلُوبَةِ.

٦) لا تُثَلِّقِ التُّغَابَاتِ فِي الشَّارِعِ.

٧) لا تُخَشِّسْ إِلَّا اللَّهَ.

٨) لَمْ أَرْ مِثْلَ هَذَا الْبَيْتِ مِنْ قَبْلُ.

٩) لا تُسَمِّمْ وَلَدَكَ بِاسْمِ سَيِّءٍ.

١٠) لا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ

Қуйида келадиган саволларга намунадаги каби нафий билан жавоб беринг:

السؤال	الجواب
المثال: هل مَسَّيْتَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ الْيَوْمَ؟	لا، لم أَمْشِ.
١) هل نَوَيْتَ أَنْ تُسَافِرَ قَرِيبًا؟	لا،
٢) هل بَنَيْتَ لَكَ بَيْتًا جَدِيدًا؟	لا،
٣) هل كَفَى وَقْتُ الْإِحْتِبَارِ؟	لا،
٤) هل بَقِيَ مَعَكَ مَالٌ؟	لا،
٥) هل جَرَيْتَ فِي الصَّبَاحِ؟	لا،

للمذكر	للمؤنث
المثال: لا تَشْتَرِ مَا لَا تَحْتَاجُ إِلَيْهِ.	لا تَشْتَرِي ²⁸ مَا لَا تَحْتَاجِينَ إِلَيْهِ.
١) أَطِعِ اللَّهَ، وَلَا تَعْصِهِ.

²⁸ Бу феъл мажзумдир ва унинг жазм бўлиши аломати нуннинг хазф бўлишлиги. Бу феълнинг асли “تَشْتَرِينَ” бўлган ва у “الأفعال الخمسة” дандир.

.....	٢) هذا الطالب لم يُؤدِّ واجبه.
.....	٣) لا تَزِمُ كتابك.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
المائدة / ٢٠	Оламлардан ҳеч бир (кимса)га бермаганини сизларга ато этганини эслангиз!	وَأَتَاكُمْ مَا لَمْ يَأْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ
التوبة / ١٨	Аллоҳнинг масжидларини фақат Аллоҳга ва охират кунига имон келтирган, намозни баркамол ўқиган, закот берган ва фақат Аллоҳдангина кўрққан кишилар обод қилурлар.	إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ
يوسف / ٧٧	Бас, Юсуф бу гапни ичига солиб, уларга билдирмади.	فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ
المؤمنون / ٦٨	Ахир, улар бу Сўзни (Қуръонни) чуқурроқ фикрлаб кўрмадиларми ёки уларга аввал ўтган ота-боболарига келмаган нарса келибдими?!	أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ
	Аллоҳ сенга ато этган нарса билан охиратни истагин ва дунёдан бўлган насибангни ҳам унутмагин. Аллоҳ сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам (одамларга) эҳсон қил! Ерда бузғунчилик	وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا

القصص / ٧٧	қилишни истама! Чунки Аллоҳ бузғунчиларни суймас», – дедилар.	يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ
القصص / ٨٨	Аллоҳга қўшиб бошқа «илоҳ»га илтижо қилманг! Ундан ўзга илоҳ йўқдир.	وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

علامات التأنيث

Муаннаслик аломатлари

Исмлар музаккар ва муаннас бўлади. Муаннас исмларнинг учта аломати бор:

- 1) **طالبة - معلمة - فاطمة - مدينة - قراءة - دجاجة**. Масалан: **التاء المربوطة** 1)
- 2) **كبرى - يمى - أخرى - ليلي - بشرى - ذكرى**²⁹. Масалан: **الألف المقصورة** 2)
- 3) **خضراء - صحراء - خرساء - بيضاء - شيماء - عذراء**³⁰. Масалан: **الألف الممدودة** 3)

Баъзида муаннас исмлар муаннаслик аломатларисиз ҳам келиши мумкин. Масалан:

شمس - زينب - يد - رجل - عين - نار - حرب.

المذكر	المؤنث	علامة التأنيث
طبيب	طبيبة	التاء المربوطة

²⁹ Бу калималардаги алиф муаннаслик зоида алифидир. Масалан: “كبرى” калимасининг асли “ك ب ر” бўлган ва унга алиф зиёда қилинган. Лекин баъзида “هدى” калимасига ўхшаш алиф мақсура билан тугайдиган исмлар ҳам учраб туради ва ундаги алиф муаннаслик алифи эмас. Балки у “الياء” дан қалб бўғандир. Бу калиманинг асли “ه د ي” бўлган. Худди шунингдек “فتى” калимасидаги алиф ҳам муаннаслик зоида алифи эмас, балки у “الواو” дан қалб қилинган. Калиманинг асли “ف ت و” бўлган.

³⁰ Бу калималарнинг асли “ع ذ ر - ص ح ر - خ ر س - ب ي ض - ش ي م - ع ذ ر” бўлган. Сўнгра уларга муаннаслик алиф ва ҳамзаси зиёда қилинган. Лекин баъзида “بناء و شفاء” калималаридаги каби ҳамза муаннаслик бўлмайди. Улардаги ҳамза “الياء” дан қалб қилинган. Уларнинг асли “ب ن ي” ва “ش ف ي” бўлган. Худди шунингдек “دعاء و سماء” калималаридаги ҳамза ҳам муаннаслик эмас. Балки улар “واو” дан қалб қилинган. Калималарнинг асли “د ع و” ва “س م و” бўлган. Баъзида эса “إنشاء و” калималаридаги ҳамза аслий бўлиши ҳам мумкин. Бу калималарнинг асли “ن ش أ” ва “ب د أ” бўлган.

سَعِيد	سَعِيدَة	التاء المربوطة
أَحَد	إِحْدَى	الألف المقصورة
عَطْشَان	عَطْشَى	الألف المقصورة
غَضْبَان	غَضْبَى	الألف المقصورة
أَصْعَر	صُعْرَى	الألف المقصورة
أَحْسَن	حُسْنَى	الألف المقصورة
أَقْصَى	قُصْوَى	الألف المقصورة
أَعْظَم	عُظْمَى	الألف المقصورة
أَعْلَى	عُلْيَا	الألف المقصورة
أَدْنَى	دُنْيَا	الألف المقصورة
أَصْفَر	صَفْرَاء	الألف المدودة
أَحْمَر	حَمْرَاء	الألف المدودة
حَسَن	حَسَنَاء	الألف المدودة
أَعْمَى	عَمْيَاء	الألف المدودة
أَصَمَّ	صَمَاء	الألف المدودة
أَزْهَر	زَهْرَاء	الألف المدودة

تدريبات:

Намунада кўрсатилганидек бажаринг:

* اشترَيْتُ كِتَابَيْنِ، أَحَدُهُمَا عن السيرة النبوية، والآخَرُ عن أحكام الزكاة.

* اشترَيْتُ قِصَّتَيْنِ إِحْدَاهُمَا عن إبراهيم، والآخَرَى عن محمد.

(1) لي ابنان، عُمُرُهُ ثَلَاثُ سِنَوَاتٍ، و عُمُرُهُ سَنَةٌ.

٢) زازېي صديقان، يعمل مُدرِّسًا، و يعمل مُهندِسًا.

٣) عندي أختان، تدرِّس في الجامعة، و في المرحلة الثانوية.

٤) درّسنا أمسِ قاعدتَيْن، عن حروفِ الجر، و عن المضاف إليه.

Нукталар ўрнига тўғри жавобни қўйинг:

١) مُؤنَّث كلمة «أول»: (أولة - أولى).

٢) مُؤنَّث كلمة «أخير»: (أخيرة - أخرى).

٣) هذه حقيبةٌ (أسود - سوداء).

٤) كُل باليد (الأيمن - اليمنى)، ولا تأكل باليد (اليسرى - اليسرى).

٥) هذه ابنتي (الأصغر - الصغرى).

٦) الشمس (مشرق - مشرق).

٧) هذه المرأة (أخرس - خرساء).

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَّسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	علامة التانيث
البقرة / ٤٥	(Аллоҳдан) сабр ва намоз ила ёрдам сўрангиз. Дарҳақиқат, у (намоз) оғир ишдир. Илло, итоатли (хокисор) кишиларга (оғир) эмас.	وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ	
	Раббингиздан (бўлувчи) мағфиратга ва кенглиги осмонлару Ерга тенг,	وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا	

آل عمران / ۱۳۳	тақводорлар учун тайёрлаб қўйилган жаннат сари (солиҳ амаллар қилиш билан) шошилингиз!	السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ	النَّاء المربوطة
الفجر / ۲۷،۲۸	«Эй, хотиржам (сокин) ж он! (Ато этилган неъматлардан) рози бўлган (ва Аллоҳ томонидан) ҳам рози бўлинган холингда, Раббинг (хузури)га қайтгин!	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ. ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً	
الضحى / ۱۱	Раббингизнинг (Сизга ато этган барча) неъматини ҳақида эса (одамларга) сўзланг!	وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ	

آل عمران / ۳۶	Кўзи ёригач, деди: «Эй, Раббим, мен қиз туғдим», – ваҳоланки, Аллоҳ унинг нима тукқанини билувчироқ эди.	فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ	الألف المقصورة
النحل / ۸۹	Сизга ҳамма нарсани баён қилиб берувчи, ҳидоят, раҳмат ва мусулмонлар учун башорат бўлган Китоб (Қуръон)ни нозил қилдик.	وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ	
طه / ۳۷	Биз сенга (гўдаклик чоғингда ҳам) бир карра инъом этган эдик.	وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ	
ق / ۸	(Парвардигорга) қайтувчи ҳар бир бандага кўрғазма ва эслатма бўлиши учун (шундай қилдик).	تَبَصَّرَةٌ وَدِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ	

البقرة / ٦٩	(Мусо) деди: «У айтмоқдаки, у ярқирок, сарғиш рангли сигир	قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ	الألف الممدودة
الأعراف / ١٠٨	Қўлини (қўйнидан) чиқарган эди, бирдан у қараб турганларга оппоқ (нурли) кўринди.	وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءٌ لِلنَّاطِرِينَ	

اسم الفاعل

Исми фоил

Келадиган икки қатордаги калималарнинг бир-биридан нима фарқи бор?

(١) كَتَبَ - قَرَأَ - فَهِمَ - اسْتَمَعَ - تَحَدَّثَ - عَلَّمَ - اجْتَهَدَ

(٢) كَاتِبٌ - قَارِئٌ - فَاهِمٌ - مَسْتَمِعٌ - مُتَحَدِّثٌ - مُعَلِّمٌ - مُجْتَهِدٌ

Биринчи қатордаги калималар феълларди. Иккинчи қатордаги калималар эса феълни бажарган одам (нарс) га далолат қиладиган калималардир.

“كَاتِبٌ” калимаси ёзаётган одамга, “قَارِئٌ” калимаси ўқиётган одамга, “فَاهِمٌ” калимаси эса тушунаётган одамга далолат қилади ва ҳоказо...

Бу далолат қиладиган калималар “اسم الفاعل” деб номланади. Улар феълдан иштиқоқ қилиб олинадиган исмлардан.

Сулосий феъллардан олинадиган исми фоилнинг сийғаси:

اسم الفاعل	الفعل
شَارِبٌ	شَرِبَ

حَامِدٌ	حَمْدٌ
عَالِمٌ	عِلْمٌ
خَالِقٌ	خَلْقٌ
دَاعٍ	دَعَا
فَاعِلٌ	فَعَلَ

Исми фоил сулосий феълдан “**فَاعِلٌ**” вазнига кўра олинади.

Диққат!

Агар феъл қуйидаги феълларга ўхшаш бўлса: **قَالَ - نَامٌ - دَارٌ - بَاعٌ** уларнинг исми фоили қуйидагича бўлади: **قَائِلٌ - نَائِمٌ - دَائِرٌ - بَائِعٌ**.

Сулосийдан бошқа феъллардан олиндиган исми фоилнинг сийғаси:

اسم الفاعل	الفعل
مُنَزَّلٌ	نَزَلَ
مُسَلِّمٌ	أَسْلَمَ
مُشَاهِدٌ	شَاهَدَ
مُنْتَصِرٌ	إِنْتَصَرَ
مُتَقَدِّمٌ	تَقَدَّمَ
مُسْتَغْفِرٌ	اسْتَغْفَرَ

Сулосийдан бошқа феъллардан исми фоил феълнинг олдига заммаланган мимни қўйиш ва охиридан олдинги ҳарфнинг ҳаракатини касра қилишлик билан олинади.

Қуйидаги жадвалда исми фоилга мисоллар келтирилади:

وزنه	اسم الفاعل	نوعه	الفعل

ظَلَمَ	ظالم	ثلاثي	فاعل
ضَلَّ	ضالٌّ	ثلاثي	فاعل
فاز	فائِزٌ	ثلاثي	فاعل
قَضَى	قاضٍ	ثلاثي	فاعل
أَجْرَمَ	مُجْرِمٌ	رباعي	مُفْعِل
أَخْلَصَ	مُخْلِصٌ	رباعي	مُفْعِل
أَمَلَّ	مَمَلٌ	رباعي	مُفْعِل
جَاهَدَ	مُجَاهِدٌ	رباعي	مُفَاعِل
نَافَقَ	مُنَافِقٌ	رباعي	مُفَاعِل
إِعْتَدَى	مُعْتَدٍ	خماسي	مُفْتَعِل
تَخَلَّفَ	مُتَخَلِّفٌ	خماسي	مُتَفَعِّل
تَفَرَّقَ	مُتَفَرِّقٌ	خماسي	مُتَفَعِّل
تَفَاءَلَ	مُتَفَائِلٌ	خماسي	مُتَفَاعِل
اتَّحَدَ	مُتَّحِدٌ	خماسي	مُفْتَعِل
تَكَلَّمَ	مُتَكَلِّمٌ	خماسي	مُتَفَعِّل
إِسْتَفَادَ	مُسْتَفِيدٌ	سداسي	مُسْتَفْعِل
إِسْتَكْبَرَ	مُسْتَكْبِرٌ	سداسي	مُسْتَفْعِل
إِسْتَعَدَّ	مُسْتَعِدٌّ	سداسي	مُسْتَفْعِل

تدریبات:

1) Қўйида келадиган феълларнинг исми фоилини айтинг:

عَقِلَ - قَدِمَ - مَضَى - كَفَى - تَشَاءَمَ - بَنَى - رَأَى - غَابَ - شَهِدَ - أَنْقَذَ - اسْتَحَقَّ
 - مَتَّعَ - اسْتَفْهَمَ - أَجَادَ - رَزَى - عَدَلَ - حَفِظَ - وَسَّوَسَ - اتَّقَى - تَوَاضَعَ

2) Қўйида келадиган исми феълларнинг ҳар бирини феъллини айтинг:

حاقد - حاسد - مُتَّبِعٌ - مُنْزِلٌ - مُنْزِلٌ - مُتَّبِعٌ - تَأْفَهُ - مُصَدِّقٌ - مُخْتَارٌ - مُعْتَقِدٌ
 - ناطقٌ - مسافرٌ - مُعْتَزٌّ - مُهَنْدِسٌ - آتٌ - سَائِحٌ - مُقِيمٌ - مُرَبٌّ - مُتَرْجِمٌ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
البقرة / ١٢٦	Эсланг, Иброҳим: «Эй, Раббим, буни (Маккани) тинчлик шаҳри қилгин	وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا	
البقرة / ١٧٣	Аммо, зулмкор ва тажовузкор бўлмаган ҳолда, заруратан, мажбур бўлса (очлик танглиги юзасидан тановул қилса), унга гуноҳ йўқдир.	فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ	
آل عمران / ١٩١	«Эй, Раббимиз! Бу (коинот)ни беҳуда яратмагансан.	رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا	اسم فاعل من الفعل الثلاثي
الأنعام / ٧٦	ботиб кетганда эса: «Ботиб кетувчиларни ёқтирмайман», – деди.	فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ	
النحل / ٩٦	Сизларнинг ҳузурингиздаги нарсалар тугаб кетур. Аллоҳ даргоҳидаги нарсалар	مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ	

	эса боқийдир.		
غافر / ۵۹	Албатта, қиёмат келувчидир, у ҳақда шубҳа йўқдир.	إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا	

الفاتحة / ۶	Бизни шундай тўғри йўлга йўллагинки	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ	اسم فاعل من الفعل غير الثلاثي
البقرة / ۵	Айнан улар Парвардигорлари томонидан (ато этилган) ҳидоят узра (барқарор)дирлар ва ана ўшалар (охиратда) нажот топувчилардир.	أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	
البقرة / ۲۲۱	Зеро, ҳур мушрика аёлдан кўра, имонли чўри яхшироқдир, гарчи у (мушрика) сизларга манзур туюлса ҳам.	وَلَأَمَّةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا تُعْجِبُكُمْ	
البقرة / ۷۲	Аллоҳ сиз яширган нарсаларни (сирларни юзага) чиқарувчидир.	وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ	
آل عمران / ۱۵۹	(Бирор ишга) азму қарор қилсангиз, Аллоҳга таваккул қилинг, зеро, Аллоҳ таваккул қилувчиларни севар.	فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ	
الأعراف / ۲۹	Унга (Аллоҳга) динни холис қилган ҳолларингизда дуо қилингиз.	وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ	

صِيغُ الْمُبَالَغَةِ

Муболаға сийға

Бу сийға феълни бажарган одам (нарса) билан бирга унинг маънода ва таъкидида муболағага далолат қилади. Масалан: **رَحِيم - صَبُور - صَدُوق**

Масалан “**رَحِيم**” калимаси исми фоил бўлиб, раҳм қиладиган одамга далолат қилади. Аммо “**رَحِيم**” калимаси эса муболаға сийғаларидан бўлиб, раҳми улуғ одамга далолат қилади.

رَحِيم - صَبُور - صَدُوق калималари ўртасидаги фарқ ҳам худди шундай.

Муболаға сийғаси кўпинча сулосий феълда келади ва унинг бешта вазни бор:

(1) **فَعَالٌ**، مثل: **عَلَّامٌ - غَفَّارٌ - كَذَّابٌ - أَكَّالٌ - ظَلَّامٌ**

(2) **فَعُولٌ**، مثل: **جَهُولٌ - غَفُورٌ - كَذُوبٌ - أَكُولٌ - ظَلُومٌ**

(3) **فَعِيلٌ**، مثل: **عَلِيمٌ - قَدِيرٌ - سَمِيعٌ - حَمِيدٌ - أَثِيمٌ**

(4) **مِفْعَالٌ**، مثل: **مُجْهَالٌ - مِهْذَارٌ - مِضْحَاكٌ - مِقْوَالٌ - مِرْوَاجٌ**

(5) **فَعِلٌ**، مثل: **عَجِلٌ - حَذِرٌ - خَصِمٌ**

Диққат:

Собиқ мисоллардан билдикки, муболаға сийғаси сулосий феълларда келар экан. Лекин гоҳида сулосийдан бошқа вазнларда ҳам келади. Бундай ҳолат камдан-кам ҳолларда учрайди. Масалан:

* **مِعْطَاءٌ**: من الفعل **أَعْطَى**.

* **مِفْعَادٌ**: من الفعل **أَفْعَدَ**.

* **مِغْوَارٌ**: من الفعل **أَغَارَ**.

* **مِعْوَانٌ**: من الفعل **أَعَانَ**.

* **بَشِّرَ**: من الفعل بَشَّرَ.

* **نَذِيرَ**: من الفعل أَنْذَرَ.

Араблардан эшитиш орқали билинадиган муболағанинг бошқа вазнлари.

Масалан:

* **فاعول**، مثل: فَاوُوقَ.

* **فَعِيل**، مثل: سَكَّيرَ.

* **فُعَلَّة**، مثل: هُمَزَةٌ - لُمَزَةٌ.

تدريبات:

Келаётган жадвални намунадаги каби тўлдилинг!

صيغة المبالغة	اسم الفاعل	الفعل	
حَفِيزٌ	حَافِظٌ	حَفِظَ	(۱)
.....	شَكَرَ	(۲)
.....	نَصَرَ	(۳)
.....	سَأَلَ	(۴)
.....	بَسَمَ	(۵)
.....	تَابَ	(۶)
.....	قَتَلَ	(۷)
.....	نَامَ	(۸)
.....	صَدَقَ	(۹)
.....	سَفَكَ	(۱۰)
.....	حَسَدَ	(۱۱)

.....	جَدَّبَ	(۱۲)
.....	حَقَّدَ	(۱۳)
.....	رَزَقَ	(۱۴)
.....	شَفَّعَ	(۱۵)

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
النساء / ۲۳	Албатта, Аллоҳ кечиримли ва марҳаматли зотдир.	إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا
الأحزاب / ۷۲	Биз (бу) омонатни (чин бандалик омонатини) осмонларга, ерга ва тоғларга таклиф этдик, улар уни кўтаришдан бош тортдилар ва ундан кўрқдилар. Инсон эса уни ўз зиммасига олди. Дарҳақиқат, у (ўзига) зулм қилувчи ва нодондир	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا
الزخرف / ۵۸	Улар: «Бизларнинг илоҳларимиз яхшироқми ёки уми?!» – дейдилар. Улар (бу мисолни) Сизга фақат тортишиш учунгина келтирадилар. Аслида, улар хусуматчи (жанжалкаш) қавмдирлар.	وَقَالُوا أَأَلْهَيْنَا خَيْرَ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ
القلم / ۱۰: ۱۲	(Эй, Мухаммад!) Ҳар қандай тубан қасамхўрга (Валид ибн Муғирага) итоат этманг!. (У) ғийбатчи,	وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ. هَمَّا زٍ مَشَاءٍ

	гап ташувчи, . яхшиликни ман этувчи (бахил), тажовузкор, гуноҳкор,	بِنَمِيمٍ . مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ
نوح / ۱۱،۱۰	Бас, дедимки: «Раббингиздан мағфират сўрангиз! Албатта, У (бандаларига нисбатан) ўта кечиримли зотдир.. (Шунда, яъни истиғфор айтсангиз) устингизга осмондан (баракали) ёмғир ёғдирур,	فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا . يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا
البروج / ۱۴:۱۶	У (мўминларга нисбатан) Гафур (кечиримли) ва Вадуд (дўст), . Арш соҳиби, Мажид (буюк). ва истаган нарсасини амалга оширувчидир.	وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ . فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ
النصر / ۳	дарҳол Раббингизга ҳамд билан тасбеҳ айтинг ва Ундан мағфират сўранг! Зеро, У тавбаларни қабул этувчи зотдир.	فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

اسم المفعول

Исми мафъул

Келадиган икки қатордаги калималарнинг бир–бирдан нима фарқи бор?

(۱) كَاتِبٌ - قَارِئٌ - فَاهِمٌ - حَامِدٌ - عَارِفٌ - خَالِقٌ

(۲) مَكْتُوبٌ - مَقْرُوءٌ - مَفْهُومٌ - مَحْمُودٌ - مَعْرُوفٌ - مَخْلُوقٌ

Биринчи қатордаги калималар феълни бажарган одам (нарсa) га далолат қиладиган калималардир. У “اسم الفاعل” деб номланади. Улар ҳақида юқорида дарс қилган эдик.

Иккинчи қатордаги калималар эса иш унинг устида бажарилган нарсага далолат қилади.

“مكتوب” калимаси ёзилинадиган нарсага далолат қилади. “مقرء” калимаси ўқилинадиган нарсага далолат қилади. “مفهوم” калимаси тушуниладиган нарсага далолат қилади. “محمود” калимаси мақталинадиган нарсага далолат қилади ва ҳоказо...

Бу калималар “اسم المفعول” деб номланади ва у ҳам феълдан иштиқоқ қилиб олинадиган исмлардандир.

Сулосий феълда исми мафъулнинг сийғаси:

اسم المفعول	الفعل
مَشْرُوب	شَرِبَ
مَحْفُوظ	حَفِظَ
مَعْلُوم	عَلِمَ
مَعْبُود	عَبَدَ
مَفْعُول	فَعَلَ

“اسم المفعول” сулосий феълдан “مَفْعُول” вазнига кўра олинади.

Диққат!

Агар феъл қуйидаги кўринишда бўлса: **دَعَا - عَزَا - قَضَى - بَنَى** исми мафъул қуйидаги кўринишда бўлади: **مَدْعُو - مَعْرُوز - مَقْضِي - مَبْنِي**³¹

³¹ Бу калималарнинг асли қуйидагича бўлган: **مَدْعُو - مَعْرُوز - مَقْضِي - مَبْنِي**

Агар феъл қуйидаги кўринишда бўлса: **قَالَ - لَامٌ - بَاعَ - شَادَ** исми мафъул Қуйидаги кўринишда бўлади: **مَقُولٌ - مَلُومٌ - مَبِيعٌ - مَشِيدٌ**³²

Сулосийдан бошқа феъллардан олинадиган исми мафъулнинг сийғаси:

اسم المفعول	الفاعل
مُنزَّلٌ	نَزَّلَ
مُحَمَّدٌ	حَمَدَ
مُشَاهِدٌ	شَاهَدَ
مُبَاحٌ	أَبَاحَ
مُكْتَشَفٌ	اِكْتَشَفَ
مُسْتَعْتَدٌ	اِسْتَعْتَدَ

Сулосийдан бошқа вазндаги феълларда исми мафъул яшаш учун феълнинг олдига заммаланган мимни қўйиш ва охиридан олдинги ҳарфнинг ҳаракатини фатҳа қилиш билан олинади.

Диққат!

Баъзида исми фоил ва исми мафъул бир-бирига ўхшаш бўлади. Қуйидаги мисоллардаги каби: **مُخْتَارٌ - مُحْتَاَجٌ - مُحْتَلٌ - مُحْتَصِفٌ**

Бу калималарнинг ҳар бири исми фоил ҳам исми мафъул ҳам бўлиши мумкин. Бу калималарнинг феъллари қуйидагилар: **اِخْتَارَ - اِحْتَاَجَ - اِحْتَلَّ - اِحْتَصَفَ**³³

Бу калималарнинг исми фоил ёки исми мафъул эканлигини жумланинг маъносидан ажратамиз.

³² Бу калималарнинг асли қуйдагича бўлган: **مَقُولٌ - مَلُومٌ - مَبِيعٌ - مَشِيدٌ**

³³ Бу калималар исми фоил бўлганда аслида қуйдаги кўринишда бўлади: **مُخْتَارٌ - مُحْتَاَجٌ - مُحْتَلٌ - مُحْتَصِفٌ**
Исми мафъул бўлганда аслида қуйдаги кўринишда бўлади: **مُخْتَارٌ - مُحْتَاَجٌ - مُحْتَلٌ - مُحْتَصِفٌ**

Исми мафъулга бошқа мисоллар:

الفعل	نوعه	اسم المفعول	وزنه
ظَلَمَ	ثلاثي	مَظْلُومٌ	مفعول
شَغَلَ	ثلاثي	مَشْغُولٌ	مفعول
فَصَدَّ	ثلاثي	مَقْصُودٌ	مفعول
عَضِبَ	ثلاثي	مَعْضُوبٌ	مفعول
نَسِيَ	ثلاثي	مَنْسِيٌّ	مَفْعُولٌ ³⁴
هَدَى	ثلاثي	مُهْدِيٌّ	مفعول
ثَبَّتَ	رباعي	مُثَبَّتٌ	مُفَعَّلٌ
أَحْرَجَ	رباعي	مُؤَخَّرٌ	مُفَعَّلٌ
صَدَّرَ	رباعي	مُصَدَّرٌ	مُفَعَّلٌ
أَرَادَ	رباعي	مُرَادٌ	مُفَعَّلٌ
أَصَابَ	رباعي	مُصَابٌ	مُفَعَّلٌ
أَسْعَدَ	رباعي	مُسْعَدٌ	مُفَعَّلٌ
تَخَيَّلَ	خماسي	مُتَخَيَّلٌ	مُتَفَعَّلٌ
تَقَبَّلَ	خماسي	مُتَقَبَّلٌ	مُتَفَعَّلٌ
تَجَاهَلَ	خماسي	مُتَجَاهَلٌ	مُتَفَاعَلٌ
إِسْتَعْمَلَ	سداسي	مُسْتَعْمَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ
إِسْتَوْرَدَ	سداسي	مُسْتَوْرَدٌ	مُسْتَفْعَلٌ
إِسْتَفَادَ	سداسي	مُسْتَفَادٌ	مُسْتَفْعَلٌ
إِسْتَشَارَ	سداسي	مُسْتَشَارٌ	مُسْتَفْعَلٌ

³⁴ Чунки унинг асли: “مَنْسُوبٌ” бўлган.

تدريبات:

1) Қуйида келадиган феълларнинг исми мафъулини айтинг:

شَكَرَ - أَتَّهَمَ - شَهِدَ - عَقِلَ - ابْتَلَى - اِحْتَرَمَ - اِمْتَحَنَ - اِخْتَرَعَ - اِكْتَشَفَ - اَضَاءَ - تَجَاهَلَ - وَفَّقَ - وَصَفَ - هَزَمَ - رَضِيَ -

كَسَا

2) Жадвални намунадагидек тўлдириг:

اسم المفعول	اسم الفاعل	نوعه	الفعل	
مَأْمُورٌ	آمِرٌ	ثلاثي	أَمَرَ	۱
.....	وَرِثَ	۲
.....	وَحَدَّ	۳
.....	نَقَلَ	۴
.....	نَهَى	۵
.....	نَظَّمَ	۶
.....	بَجَى	۷
.....	نَادَى	۸
.....	مَنَعَ	۹
.....	تَحَمَّلَ	۱۰
.....	أَنْذَرَ	۱۱
.....	كَذَّبَ	۱۲
.....	جَهَلَ	۱۳

.....	أَزَالَ	١٤
.....	أَلْقَى	١٥
.....	أَعْلَنَ	١٦
.....	أَعَدَّ	١٧
.....	أَرْهَقَ	١٨
.....	اسْتَعْفَرَ	١٩
.....	أَرَادَ	٢٠
.....	أَجَابَ	٢١
.....	اسْتَشَارَ	٢٢
.....	اسْتَطَاعَ	٢٣
.....	أَبَاحَ	٢٤
.....	اسْتَجَابَ	٢٥

3) Қуйидаги калималарнинг қайси бири исми фоил ва қайси бири исми мафъул?

مُتَوَقِّعٌ - مُحَدِّثٌ - وَالٍ - كَامِلٌ - مَنْصُورٌ - مَوْلُودٌ - مُعَاوِنٌ - مُهَيِّمٌ - مُذِلٌّ - هَارِبٌ - مُنْظَفٌ - نَاطِرٌ - نَاشِئٌ - مَمْلُوءٌ - مَاشٍ - مَمْرُوقٌ - مُمَارِسٌ - مُتَمِّمٌ - مُسْرِفٌ - مُخْطِئٌ - مُخْبِرٌ - مُثْمِرٌ - مُكْرَرٌ - مُؤَثِّرٌ - مُتَعَبٌ - مُسْتَقِيلٌ - مُخِيفٌ.

Қуйида келадиган мисоллардаги каби бажаринг!

يَعْبُدُ الْإِنْسَانَ اللَّهَ.	خَلَقَ اللَّهُ الْإِنْسَانَ.
* الْإِنْسَانُ عَابِدُ اللَّهِ.	* اللَّهُ خَالِقُ الْإِنْسَانِ.
* اللَّهُ مَعْبُودٌ.	* الْإِنْسَانُ مَخْلُوقٌ.
أَعْلَقَ الْأَسْتَاذُ الْبَابَ.	أَرْسَلْتُ رِسَالَةً إِلَى صَدِيقِي.
* الْأَسْتَاذُ مُغْلِقُ الْبَابِ.	* أَنَا مُرْسِلُ الرِّسَالَةِ إِلَى صَدِيقِي.

* الباب مُعَلَّقٌ .	* الرسالة مُرْسَلَةٌ إلى صَدِيقِي.
أَجَّلَ أَخِي مَوْعِدَ السَّفَرِ.	أَيَّدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ بِالنَّصْرِ.
* أَخِي مُؤَجَّلٌ مَوْعِدِ السَّفَرِ.	* اللَّهُ مُؤَيَّدٌ الْمُؤْمِنِينَ بِالنَّصْرِ.
* مَوْعِدُ السَّفَرِ مُؤَجَّلٌ .	* الْمُؤْمِنُونَ مُؤَيَّدُونَ بِالنَّصْرِ مِنَ اللَّهِ.

(١) نَزَّلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ.

(٢) تُطِيعُ الْمَرْأَةُ زَوْجَهَا.

(٣) أَضَافَتْ أُمِّي الْمَلْحَ إِلَى الطَّعَامِ.

(٤) أَلَفَ أَسْتَاذِي كِتَابًا.

(٥) اِعْتَدَى الْمُجْرِمُ عَلَى الشَّيْخِ الْكَبِيرِ.

(٦) يُجِيبُ اللَّهُ الدُّعَاءَ.

(٧) يَحْمَدُ الْمُؤْمِنُ اللَّهَ.

(٨) اسْتَحْرَجَ الْعَمَالُ التِّفْطَ.

(٩) اِكْتَشَفَ إِسْحَاقُ نِيَوْتِنَ الْجَاذِبِيَّةِ الْأَرْضِيَّةِ.

(١٠) الْمُؤْمِنُ يُقِيمُ الصَّلَاةَ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال
مريم / ٢٣	у деди: «Қани эди, мана шундан (туғишдан) олдин ўлиб, бутунлай унутилиб кетсам».	قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًا مَنَسِيًّا

<p>الواقعة / ٥٠،٤٩</p>	<p>(Эй, Мухаммад! Уларга) айтинг: «Албатта, аввалгилар ҳам, кейингилар ҳам. маълум кундаги белгиланган вақтда (қиёматда), албатта, тўпланувчидирлар.</p>	<p>قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ. لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ</p>	<p>اسم مفعول من الفعل الثلاثي</p>
<p>المعارج ٢٥،٢٤</p>	<p>(топган) мол-мулкларидан (ажратилган) маълум ҳақ борки, у. тиланчи ва маҳрум кишилар учундир.</p>	<p>وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ. لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ</p>	
<p>البروج / ٢٢،٢١</p>	<p>Балки, у (инкор этилган нарса) улуг Қуръондирки,. (унинг асл нусхаси) Лавҳул-маҳфуздир</p>	<p>بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ. فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ</p>	
<p>القارعة / ٥،٤</p>	<p>У куни одамлар тўзителиб юборилган кўршапалаклар каби бўлурлар. Тоғлар эса титилган юнг каби (ҳавода учиб юрадиган) бўлур.</p>	<p>يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ. وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ</p>	
<p>الفيل / ٥</p>	<p>(Бас) уларни (Каъбани бузишга келганларни) еб (чайнаб) ташланган сомондек қилиб қўйди.</p>	<p>فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ</p>	

<p>الأنعام / ٤٨</p>	<p>Биз элчи (пайғамбар)ларни фақат (одамларга) хушхабар элтувчи ва огоҳлантирувчилар сифатида юборурмиз.</p>	<p>وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ</p>	
	<p>Ёки: «Уни (вахийни Мухаммад) тўқиб</p>		

هود / ۱۳	чиқаряпти», – дейдиларми? Айтинг: «Агар гапларингиз рост бўлса, шунга ўхшаш ўнта тўқилган сура келтириб, Аллоҳдан ўзга имконингиз етган кишини (ёрдамга ёки гувоҳликка) чақирингиз!»*	أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ	اسم مفعول من الفعل غير الثلاثي
الشعراء / ۱۶۷	Улар дедилар: «Қасамки, агар (бу ишингдан) тўхтамасанг, эй, Лут, албатта, сургун қилинувчилардан бўлурсан!»	قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ	
ص / ۴۷	Яна улар Бизнинг ҳузуримизда танланган, яхши кишилардандир.	وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ	
ص / ۵۰	улар учун барча дарвозалари очиб қўйилган мангу жаннатлардир	جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُمْتَحِنَةٌ هُمُ الْأَبْوَابُ	
الحديد / ۷	ҳамда У сизларни الألف а қилиб қўйган нарсалардан (бойликларингиздан) эҳсон қилингиз!	وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَحْلِفِينَ فِيهِ	

اسم التَّفْضِيلِ

Исми тафзил

Келадиган икки қатордаги калималарнинг бир–бирдан нима фарқи бор?

(١) كَبِيرٌ - صَغِيرٌ - طَوِيلٌ - قَصِيرٌ - عَالِمٌ - جَاهِلٌ

(٢) أَكْبَرٌ - أَصْغَرٌ - أَطْوَلٌ - أَقْصَرٌ - أَعْلَمٌ - أَجْهَلٌ

Икки қатордаги калималар ҳам сифатдир, лекин иккинчи қатордаги калималар “**أَفْعَلٌ**” вазнида келган ва улар “**اسم التَّفْضِيلِ**” ёки “**أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ**” деб номланади. Чунки улар жумладаги сифатда муштарак бўлган икки калиманинг бирини иккинчисидан зиёдалилигига далолат қилади. Масалан:

إِبْرَاهِيمُ كَبِيرٌ، وَلَكِنَّ أَخَاهُ أَكْبَرٌ.

Бу жумлада Иброҳим ва унинг акиси ёши катталик сифати билан сифатланаяпти.

Лекин акасининг ундан каттароқ эканлигига далолат қилинапти.

Исми тафзилга мисоллар:

الوصف	اسم التفضيل منه	الوصف	اسم التفضيل منه
رحيم	أَرْحَمُ	حَسَنٌ	أَحْسَنُ
قاسٍ	أَقْسَى	سَيِّئٌ	أَسْوَأُ
غَالٍ	أَعْلَى	نَظِيفٌ	أَنْظَفُ
شَقِيئٌ	أَشَقَى	قَدِيرٌ	أَقْدَرُ
رَحِيصٌ	أَرْحَصُ	خَيْرٌ	أَخَيْرٌ (أَوْ) خَيْرٌ ³⁵
سَعِيدٌ	أَسْعَدُ	شَرٌّ	أَشَرُّ (أَوْ) شَرٌّ

Юқоридаги мисоллардан исми тафзил сулосий феъллардан “**أَفْعَلٌ**” вазнига кўра ясалганини кўрдик. Аммо сулосийдан бошқа вазндаги феълларга “**أَفْعَلٌ**” вазнидаги бошқа

³⁵ خَيْرٌ و شَرٌّ калималари кўп истеъмол қилингани учун исми тафзилда ҳам ҳамзасиз истеъмол қилинаверади.

исмларни ёрдамчи қиламиз.³⁶ Сўнгра унинг кетидан феълнинг масдарини³⁷ келтирамиз.

Масалан: “مَزْدَجِم” феълнинг исми тафзили: “أَكْثَرُ اَزْدِحَامًا”³⁸ бўлади.

Агар бир нарсани сифатининг ўзи “أَحْمَرُ - أَبْيَضُ - أَعْرَجُ” калималарига ўхшаб “أَفْعَلُ”

вазнда бўлса, уларнинг исми тафзили қуйидагича бўлади: أَشَدُّ حُمْرَةً - أَشَدُّ بَيَاضًا - أَكْثَرُ عَرَجًا

Бу мавзуга оид яна баъзи мисоллар:

الوصف	اسم التفضيل منه	الوصف	اسم التفضيل منه
مُتَحَضِّرٌ	أَكْثَرُ تَحَضُّرًا	مُؤْمِنٌ	أَقْوَى إِيْمَانًا
مُتَقَدِّمٌ	أَكْثَرُ تَقَدُّمًا	مُنَافِقٌ	أَشَدُّ نِفَاقًا
مُتَخَلِّفٌ	أَكْثَرُ تَخَلُّفًا	مُخْلِصٌ	أَكْثَرُ إِخْلَاصًا
مُتَوَاضِعٌ	أَكْثَرُ تَوَاضُعًا	مُجْتَهِدٌ	أَكْثَرُ اجْتِهَادًا
مُضِحٌّ	أَعْظَمُ تَضْحِيَةً	مُتَّقِنٌ	أَكْثَرُ إِتْقَانًا

تدريبات:

1) Қавс ичидаги сифатларни намунадаги каби жумлаларга мос исми тафзилга

ўзгартириб ёзинг:

المثال: هذه الوردة (جميلة) من تلك.	هذه الوردة أجمَلُ من تلك.
(١) اللهُ (كبير) من كلِّ شيءٍ.
(٢) لا أحد (صديق) من الله حديقًا.
(٣) الطريقُ المستقيمُ (فصير) الطريق بين نُقطتين.

³⁶ Масалан: أَكْثَرُ - أَقَلُّ - أَشَدُّ - أَعْظَمُ

³⁷ Бир нечта дарсдан кейин масдар мавзусини ўрганамиз.

³⁸ Исми тафзилдан кейин келган масдар “تمييزًا” деб номланади ва у мансуб бўлади.

.....	٤) فاطمةُ (ذَكِيَّة) الطالباتِ في الفصل.
.....	٥) العراقُ مِنْ (كثير) دولِ العالمِ إنتاجًا للنفطِ.
.....	٦) أحيانًا يكونُ السُّكوتُ (حَسَن) مِنَ الكلامِ.
.....	٧) اللهُ ورسولُهُ (حَبِيبان) إِلَى الْمُؤْمِنِ مِنْ سِوَاهِمَا.
.....	٨) الجملُ (صَابِر) مِنْ غَيْرِهِ عَلَى العَطَشِ.
.....	٩) إبراهيمُ (مُتَّفَوِّق) مِنْ زُمَلَائِهِ.
.....	١٠) عليُّ (مُسْتَحِقِّ) للجائزةِ مِنْ كِلِ الطَّلابِ.

2) Намунада кўрсатилган каби бажаринг:

للمؤنث	للمذكر	للمؤنث	للمذكر
وهي الصُّعْرَى.	هو الأصْعَرُ،	وهي الكُبْرَى.	هو الأَكْبَرُ،
وهي	هو الأَسْفَلُ،	وهي	هو الأَعْلَى،
وهي	هو الأَيْسَرُ،	وهي	هو الأَيْمَنُ،
وهي	هو الأَسْوَأُ،	وهي	هو الأَحْسَنُ،

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ١٤٠	Айтинг (эй, Муҳаммад!): «Уларнинг динларини) сизлар билувчирокми ёки Аллоҳми? Гувоҳликни Аллоҳдан яширган кимсадан ким ҳам золироқдир?!»	قُلْ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ
البقرة / ١٩١	Фитна қотилликдан ҳам ашаддийроқдир.	وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

التوبة / ٦٩	(Сизлар, эй, мунофиқлар!) Худди сизлардан олдинги (мунофиқ)ларга ўхшайсизлар. (Улар) сизлардан қувватлироқ, мол–мулклари ва фарзандлари кўпроқ эди.	كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا
التوبة / ٤٠	ҳамда кофир бўлганлар сўзини тубан қилди. Аллоҳнинг сўзи эса, у юксақдир.	وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا
يوسف / ٣٣	(Юсуф) деди: «Эй, Раббим! Менга тақлиф этишаётган нарсдан кўра зиндон маъқулроқдир.	قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ
الإسراء / ٢١	(Бу дунёда) уларнинг бирларидан бирларини (ризқ ва мартабада) қандай устун қилганимизни кўринг! Шак йўқки, охираат даражалари каттароқ ва афзалроқдир.	انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلَآ خَيْرَ لَّآخِرَةَ أَكْبَرَ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا
الكهف / ٣٤	Бас, у биродарига мурожаат қилиб: «Менинг бойлигим сеникидан кўпроқ ва одамларим кучлироқ», – деди.	فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا
القصص / ٣٤	Биродарим Ҳорун мендан кўра тили бурророқ.	وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا
السجدة / ٢١	Албатта, Биз уларнинг (итоатсизликдан) қайтишлари учун уларга катта азобдан илгари яқин азобни (дунё азобини ҳам) тоттирурмиз.	وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ
ق / ١٦	Инсонни (Биз) яратганмиз, (демак,) унинг нафси васваса қиладиган (кўнглидан ўтадиган) нарсаларни ҳам билурмиз. Биз унга бўйин томиридан ҳам яқинроқдирмиз.	وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلِمَ مَا تُنْسَوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

المناقفون / ٨	<p>Улар: «Қасамки, агар (Бани Мусталиқ жангидан) Мадинага қайтсак, албатта, кучлилар кучсизларни ундан (хайдаб) чиқарур», – дерлар. Ҳолбуки, кучқудрат фақат Аллоҳники, Унинг пайғамбариники ва мўминларникидир. Лекин мунофиқлар (буни) билмаслар.</p>	<p>يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ</p>
---------------	---	--

اسم المكان واسم الزمان

Исми макон ва исми замон

Келадиган икки қатордаги калималарнинг бир–бирдан нима фарқи бор?

(١) لَعِبَ - سَجَدَ - طَبَخَ - سَكَنَ

(٢) مَلَعَبَ - مَسْجِدَ - مَطْبَخَ - مَسْكَنَ

Биринчи қатордаги калималар феъллардир. Иккинчи қатордаги калималар эса феълнинг воқеъ бўлган жойига далолат қиладиган исмлардир.

Биз унда ўйнайдиган жойимиз: “**مَلَعَبَ**” ўйингоҳ деб номланади.

Биз унда сажда қилиб намоз ўқийдиган жойимиз: “**مَسْجِدَ**” сажда қилинадиган жой деб номланади.

Биз унда таом тайёрлайдиган жойимиз: “**مَطْبَخَ**” таом тайёрладиган жой (ошхона) деб номланади.

Биз унда яшайдиган жойимиз: “**مَسْكَنٌ**” яшайдиган жой (уй, маскан) деб номланади.

Бу исмларнинг барчаси “**اسم المكان**” деб номланади ва у ҳам исми фоил, исми мафъул, исми тафзил каби феълдан иштиқоқ қилиб олинадиган исмлардандир.

Исми маконга бошқа мисоллар:

Самолётлар учадиган жой. (аэропорт)	الْمَطَارُ
Биз ундан ўтадиган жой. (ўтиш жойи)	الْمَمْرُ
Биз ундан кирадиган жой. (кириш жойи)	الْمَدْخَلُ
Биз ундан чиқадиган жой. (чиқиш жойи)	الْمَخْرَجُ
Биз унда дарс қиладиган жой. (мадраса)	الْمَدْرَسَةُ
Ёзилинадиган жой. (мактаб)	الْمَكْتَبَةُ
Биз у ерда ўтирадиган жой. (мажлис)	الْمَجْلِسُ
Ишлаб чиқариладиган жой. (корхона)	الْمَصْنَعُ
Зироат экиладиган жой. (экинзор)	الْمَرْعَةُ

Мисоллардан кўраммизки исми макон сулосий феълдан баъзида “**مَفْعَلٌ**” вазнида ва яна баъзида “**مَفْعِلٌ**”³⁹ вазнида олинади.

Исми макон сулосийдан бошқа феълларда исми мафъул вазнида келади. Масалан:

الْمُسْتَشْفَى وفعله اسْتَشَفَى، الْمُلْتَقَى وفعله التَّقَى، الْمُصَلَّى وفعله صَلَّى، الْمُجْتَمَع وفعله اجْتَمَعَ.

³⁹ Исми макон куйдаги ҳолларда “**مَفْعَلٌ**” вазнида келади. Агар феълнинг охириги ҳарфи иллатли бўлса. Масалан: سَعَى / مَسَعَى . агар феълнинг охириги ҳарфи саҳих бўлсада, музоръеси айни баробаридаги ҳарфининг ҳаракати фатҳа ёки замма бўлса. Масалан: كَتَبَ / مَكْتَبٌ و لَعِبَ / مَلْعَبٌ

Куйдаги ҳолларда “**مَفْعِلٌ**” вазнида келади. Агар феълнинг охириги ҳарфи саҳих бўлсада, биринчи ҳарфи иллатли ҳарф бўлса. Масалан: وَقَفَ / مَوْقِفٌ . агар охири саҳих бўлсада, музоръеси айн баробаридаги ҳарфининг ҳаракати касра бўлса. Масалан: جَلَسَ / مَجْلِسٌ

Шундай бўлсада баъзида исми маконлар юқоридаги қоидаларга ҳилаф бўлади. Масалан: مَسْجِدٌ – مَشْرِقٌ – مَوْقِفٌ . Гоҳида эса исми маконга та марбута эргашади. Масалан: مَدْرَسَةٌ – مَطْبَعَةٌ – مَقْبَرَةٌ – مَجْرَرَةٌ

«اسم الزمان» феълнинг воқеъ бўлган замонига далолат қилади ва исми макон билан бир хил вазнларда келади.

Исм замонга мисоллар:

مَطَّلَعُ الشَّمْسِ السَّاعَةُ السَّادِسَةُ.

مَوْعِدُ الدَّرْسِ السَّاعَةُ الثَّامِنَةُ.

مُلْتَقَى الأَصْدِقَاءِ بَعْدَ صَلَاةِ العَصْرِ.

تدريبات:

1) Жумлаларни охирига етказинг:

مكان السَّعْيِ يسمي:، ومكان اللُّهُو يسمي:، ومكان شُرُوقِ الشَّمْسِ يسمي:، ومكان غُرُوبِهَا يسمي:
، ومكان اللُّجُوءِ يسمي:، ومكان الطِّبَاعَةِ يسمي:

Келаётган жумлалардаги исми макон ва исми замонни кўрсатинг:

(١) مكةُ المُكْرَمَةُ مَهَبُطُ الوحي.

(٢) جبلُ عرفاتٍ مُجْتَمَعُ الحُجَّاجِ.

(٣) المكتبةُ مُلْتَقَى المُتَقَفِّينِ.

(٤) القلبُ مُسْتَوْدَعُ الأسرارِ.

(٥) مَسْعَى الحُجَّاجِ بَيْنَ الصفا والمروة.

(٦) مَطَّلَعُ الشَّمْسِ جِهَةُ الشَّرْقِ.

(٧) مَجْلِسُ العُلَمَاءِ مَعْمُورٌ بالفوائدِ.

(٨) يقفُ جنديُّ المروءِ في مُفْتَرَقِ الطَّرِيقِ.

(٩) اشترى كُتُبًا مِن مَعْرُضِ الكُتُبِ.

(١٠) أين مَوْقِفُ السيارتِ؟

- (۱۱) اقترب مؤعد الامتحانات.
- (۱۲) قال رسول الله صلعم : «جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهُورًا».
- (۱۳) يُدْفَنُ الْمُؤْتَى فِي الْمَقَابِرِ.
- (۱۴) فِي مَدِينَتِي كَثِيرٌ مِنَ الْمُتَنَزِّهَاتِ.
- (۱۵) يَعِيشُ أَحِي فِي الْمَهْجَرِ.
- (۱۶) الْجَنَّةُ مَأْوَى الْمُؤْمِنِينَ، وَالنَّارُ مَأْوَى الْكَافِرِينَ.
- (۱۷) وَفِي الْأَرْضِ مَنَآئِلٌ لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَذَى وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقَلْبَى مُتَعَزِّلٌ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال	
البقرة / ۶۰	«Асоингни тошга ур!» дедик. Бас, ундан (тошдан) ўн икки чашма отилиб чиқди. (Ўн икки уруғдан) ҳар бир гуруҳ ўз сувини билиб (тақсимлаб) олди.	فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ	اسم مكان
التوبة / ۶	Агар мушриклардан бирортаси Сиздан ҳимоя сўраса, бас, уни ҳимоянгизга олинг, токи у Аллоҳнинг каломини эшитсин. Сўнгра уни хавфсиз жойига етказиб қўйинг!	وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ	من الفعل الثلاثي

الكهف / ٥٣	Гуноҳкорлар дўзахни кўриб, ўзларининг унга тушувчи эканларини биладилар, аммо ундан қочишга жой топмайдилар.	وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا	
الكهف / ٦٠	Мусо ўз йигитига (шогирди Ювшаъ ибн Нунга): «То икки денгиз қўшиладиган ерга етмагунча ёки узоқ муддат кезмагунча юришдан тўхтамайман», – деган пайтини эслангиз.	وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا	
الكهف / ٨٦	(Кетаётиб) Қуёш ботадиган жойга етгач, унинг (Қуёшнинг) бир лойқа (ёки қайноқ) булоқ (орти)га ботаётганини кўрди	حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ	
المجادلة / ١١	Эй, мўминлар! Қачонки, сизларга йиғилишларда: «(даврани) кенгайтирингиз!» – дейилса, бас, кенгайтирингиз	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا	
القيامة / ١٠	ана ўша кунда инсон: «(Жазодан) қочадиган жой қаерда?» – деб қолур.	يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ.	
النازعات / ٤٠ ٤١	Аммо, кимки Парвардигорининг (хузурида) туриши (ва ҳисобот бериши)дан кўрққан ва нафсини ҳаволанишдан қайтарган бўлса, бас, фақат жаннатгина (унга) макон бўлур.	وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ. فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ	

البقرة / ١٢٥	«Иброҳим мақоми»ни намозгоҳ қилиб олингиз!	وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى	
يوسف / ٣١	Бас, (Зулайхо) уларнинг макрларини эшитгач, улар ҳузурига (одам) юборди ва уларга суйнчиқ (таом ёки мева) ҳозирлади ҳамда улардан ҳар бирига биттадан пичок бериб (Юсуфга): «Улар ҳузурига чиққин!» – деди.	فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ	اسم مكان من الفعل غير الثلاثي
الفرقان / ٦٥ ٦٦	Улар: «Парвардигоро, Ўзинг бизлардан жаҳаннам азобини даф этгин. Дарҳақиқат, унинг азоби ҳалокатлидир. Дарҳақиқат, у энг ёмон қароргоҳ ва энг ёмон мақомдир»,– дейдиган кишилардир.	وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا، إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا	
القيامة / ١٠ ١٢	ана ўша кунда инсон: «(Жазодан) қочадиган жой қаерда?» – деб қолур. Йўқ! Бошпана йўқдир! У кунда (эй, инсон!) Ёлғиз Раббинг (ҳузурида) қарор топишгина бордир.	يَقُولُ الْإِنْسَانُ يُؤْمِنُ أَيَّنَّ الْمَفْرُ كَلَّا لَا وَرَزَّ إِلَى رَبِّكَ يُؤْمِنُ الْمُسْتَقَرُّ	

هود / ٨١	Уларга ваъда қилинган вақт бомдод вақтидир. Бомдод яқин эмасми?!»	إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ	اسم زمان من الفعل الثلاثي
القدر / ٥	У (кеча) то тонг отгунича саломатликдир.	سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ.	

اسم الآلةИсми олат

У, феъл унинг воситасида бажарган ускуна (олат)га далолат қиладиган, мушток исмдир.

Унинг вазнлари:(١) **مِفْعَال**، مثل: مِفْتاح - مِشَار - مِجْرَاث.(٢) **مِفْعَل**، مثل: مِصْعَد - مِشْرَط - مِقْصَص.(٣) **مِفْعَلَة**، مثل: مِسْطَرَة - مِلْعَقَة.(٤) **فَعَّال**، مثل: خَالِط - سَخَّان.(٥) **فَعَّالَة**، مثل: غَسَّالَة - ثَلَّاجَة.

الصِّفَة الْمُشَبَّهَة بِاسْمِ الْفَاعِلИсми фоилга ўхшаш сифат

Биз сиз билан араб тилидаги бир нечта муштоклар ҳақида дарс қилдик. Исми фоил, муболаға сийғаси, исми мафъул ва исми тафзилларнинг сифат эканлигини билдик. Аммо исми макон, исми замон ва исми олат сифатлардан эмасдир.

Ҳозир сифатнинг бошқа бир тури ҳақида дарс қиламиз. У “**الصِّفَة الْمُشَبَّهَة بِاسْمِ الْفَاعِل**” деб номланади. У жуда кўп тарқалган муштокларнинг навларидандир.

“الصِّفَةُ الْمَشَبَّهَةٌ بِاسْمِ الْفَاعِلِ” сулосий лозим феълдан ёриб олинади. Шунинг учун у исм деб номланади. У маънога ва соҳибига далолат қилишда исми фоилга ўхшайди. Лекин у иккаласининг орасидаги фарқ, у соҳибига сифатнинг собит бўлишини англатади. Яъни у феълда мавжуд бўлган нарсанинг нисбатини соҳибига беради. Яъни сифат ундан ажралмайди.

Сифати мушаббахаларнинг кўринишлари жуда ҳам кўп. Уларни ўз остига оладиган бирон бир қоидаси йўқ. Бу ерда уларга баъзи мисоллар:

أَبْيَضٌ - أَسْوَدٌ - أَحْمَقٌ - بَيْضَاءٌ - صَوُضَاءٌ - حَمَقَاءٌ - عَطْشَانٌ - جَوْعَانٌ - ذَكِيٌّ - غَنِيٌّ - تَقِيٌّ - بَطْلٌ - حَسَنٌ - سَيِّئٌ - طَيِّبٌ -
 صَيِّقٌ - مَيِّتٌ - صَعْبٌ - صَخْمٌ - جَبَانٌ - شُجَاعٌ - عُضَالٌ - كَثِيرٌ - خَفِيفٌ - شَدِيدٌ - طَوِيلٌ - بَحِيلٌ -
 مَرِيضٌ - عَظِيمٌ - جَمِيلٌ - كَرِيمٌ - رَفِيقٌ - لَيِّمٌ - عَمِيقٌ - عَجِيبٌ - تَعَبٌ - قَلِقٌ - شَيْخٌ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٦٩	(Мусо) деди: «У айтмоқдаки, у ярқироқ, сарғиш рангли сигир бўлиб, кўрганларни қувонтирур».	قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ
البقرة / ١٨٧	Шунингдек, тонггача, яъни оқ ипнинг қора ипдан (тонгнинг тундан) ажраладиган вақтигача еб-ичаверингиз.	وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ
	Аллоҳга “чиройли қарз” берадиган (Унинг йўлида	مَنْ ذَا الَّذِي يُقرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

البقرة / ٢٤٥	Ўз бойлигидан сарфлайдиган) киши бормики, унга бир неча баробар кўп қилиб қайтарса?	فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً
آل عمران / ١٦٩، ١٧٠	Аллоҳ йўлида ўлдирилганларни асло ўликлар деб ҳисобламанг! Аслида (улар) тирикдир – Парвардигорлари ҳузурида (жаннат неъматларидан) ризқланиб турурлар. (Мазкур қатл этилган шаҳидлар) Аллоҳ ўз фазли билан ато этган нарса (неъматлар)дан хушнуд.	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ. فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
الأعراف / ٦٨	Сизларга Раббимнинг топшириқларини етказаяпман ва мен сизларга ишончли насиҳатгўйдирман.	أُبَلِّغُكُمْ رِيسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ
طه / ٨٦	Бас, Мусо қавмига ғазабланган ва афсусланган ҳолда қайтиб келиб,	فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا
فاطر / ١٢	Икки денгиз (суви) тенг бўлмас – буниси чучук– тотли ва ютумли, униси эса шўр–нордондир.	وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شْرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ
الواقعة / ٧٧	албатта, у Қуръони каримдирки,	إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

المصدرМасдар

Қуйида келадиган икки қатордаги калималарни бир-биридан нима фарқи бор?

(۱) كَتَبَ - قَرَأَ - جَلَسَ - عَلَّمَ - تَحَدَّثَ - اسْتَمَعَ - اسْتَعْفَرَ

(۲) كِتَابَةٌ - قِرَاءَةٌ - جُلُوسٌ - تَعْلِيمٌ - تَحَدُّثٌ - اسْتِمَاعٌ - اسْتِغْفَارٌ

Биринчи қатордаги калималар феъллардир. Иккинчи қатордаги калималар эса ҳодисаларга далолат қиладиган исмлардир. Улар “**المصادر**” деб номланади.

Масдарнинг сийғаси кайфияти:

Феълнинг сулосий ёки рубоъий ёки хумосий ёки судосий бўлишини биламиз.

Сулосий феълларнинг масдарлари учун маълум бир қоида йўқ. Уларни араблардан эшитиш орқали биламиз. Шунинг учун улар қиёсий эмас, самоъий масдар деб аталади.

Рубоъий, хумосий ва судосий феълларнинг масдарлари учун қоида бор.

1 – Сулосий феълларнинг масдарига баъзи мисоллар:

مصدره	الفعل الثلاثي	مصدره	الفعل الثلاثي
نَوْمٌ	نَامَ	زِرَاعَةٌ	زَرَعَ
صَوْمٌ	صَامَ	صِنَاعَةٌ	صَنَعَ
أَكْلٌ	أَكَلَ	رَحْمَةٌ	رَحِمَ
نَصْرٌ	نَصَرَ	دُخُولٌ	دَخَلَ
حَمْدٌ	حَمَدَ	خُرُوجٌ	خَرَجَ
صُرَاخٌ	صَرَخَ	سُجُودٌ	سَجَدَ
بُكَاءٌ	بَكَى	قُعُودٌ	قَعَدَ
نُبَاحٌ	نَبَحَ	صُعُودٌ	صَعِدَ
سُهُوْلَةٌ	سَهَّلَ	نُزُولٌ	نَزَلَ
صُعُوبَةٌ	صَعَّبَ	فَرَحٌ	فَرِحَ

طَبْرَان	طَارَ	تَعَبَ	تَعِبَ
----------	-------	--------	--------

2 – Рубоъй феълларнинг масдарига баъзи мисоллар:

А) Агар феъл “أَفْعَلٌ” вазнида бўлса унинг масдари “إِفْعَالٌ” вазнида бўлади. Масалан:

إِكْرَامٌ	أَكْرَمَ	إِحْسَانٌ	أَحْسَنَ
إِعْلَامٌ	أَعْلَمَ	إِسْلَامٌ	أَسْلَمَ
إِنزَالٌ	أَنْزَلَ	إِثْقَانٌ	أَثَقَنَ
إِيْتَاءٌ	آتَى	إِيْمَانٌ	آمَنَ

Диққат!

أَضَاءٌ – أَجَادَ – أَشَارَ – أَقَامَ шу феълларга ўхшаш ʔайни баробаридаги ҳарфи иллатли бўлган

феълларнинг масдари қуйидагича бўлади: إِقَامَةٌ – إِشَارَةٌ – إِجَادَةٌ – إِضَاءَةٌ

Б) Агар феъл “فَعْلٌ” вазнида бўлса унинг масдари “تَفْعِيلٌ” вазнида келади. Масалан:

تَكْرِيْمٌ	كَرَّمَ	تَحْسِيْنٌ	حَسَّنَ
تَعْلِيْمٌ	عَلَّمَ	تَسْلِيْمٌ	سَلَّمَ
تَنْزِيْلٌ	نَزَّلَ	تَقْدِيْمٌ	قَدَّمَ
تَيْسِيْرٌ	يَسَّرَ	تَوْحِيْدٌ	وَحَّدَ

Диққат!

رَبَّى – سَمَّى – زَكَّى – نَمَّى шу феълларга ўхшаш лом баробаридаги ҳарфи иллатли бўлган

феълларнинг масдари қуйидагича келади: تَرْبِيَةٌ – تَسْمِيَةٌ – تَزْكِيَةٌ – تَنْمِيَةٌ

С) Агар феъл “فاعِل” вазнида бўлса, унинг масдари “فعال” ва “مُفاعِلَة” вазнида бўлади.

Масалан:

سَبَاق، مُسَابَقَة	سَابِق	جِهَاد، مُجَاهَدَة	جَاهَد
قِتَال، مُقَاتَلَة	قَاتِل	نِقَاش، مُنَاقَشَة	نَاقَش
خِصَام، مُخَاصِمَة	خَاصِم	حِوَار، مُحَاوِرَة	حَاوَرَ
نِدَاء، مُنَادَاة	نَادَى	حِسَاب، مُحَاسِبَة	حَاسَب

Д) Агар феъл “فَعَلَّل” вазнида бўлса, унинг масдари “فَعْلَلَة” вазнида келади. Масалан:

طَمَأَنَة	طَمَأَن	تَرْجِمَة	تَرَجَمَ	بَعَثَرَة	بَعَثَرَ
-----------	---------	-----------	----------	-----------	----------

Агар феъл **زَلَزَلَ - وَسَّوَسَ** феълларига ўхшаб "фо" баробаридаги ҳарфи биринчи лом баробаридаги ҳарф билан бир хил ва ғайн баробаридаги ҳарфи иккинчи лом баробаридаги ҳарф билан бир хил бўлса, ундай феъллар учун икки хил масдар бор. Биринчиси “**فَعْلَلَة**”, иккинчиси “**فَعْلَال**” вазнидир. Юқоридаги феълларнинг масдари қуйидагича бўлади:

وَسَّوَسَة، وَسَّوَسَ - زَلَزَلَة، زَلَزَلَ.

3 – Хумосий феълнинг масдари:

А) Агар феъл “اِفْتَعَلَ” вазнида бўлса, унинг масдари “اِفْتِعَال” вазнида келади.

Масалан:

اِبْتِسَام	اِبْتَسَمَ	اِسْتِرَاك	اِسْتَرَكَ
اِخْتِلَال	اِخْتَلَّ	اِسْتِمَاع	اِسْتَمَعَ
اِتِّبَاع	اِتَّبَعَ	اِنتِصَار	اِنتَصَرَ

اِحْتِيَاج	اِحْتِاج	اِبْتِلاء	اِبْتَلَى
------------	----------	-----------	-----------

Б) Агар феъл “انْفَعَلَ” вазнида бўлса, унинг масдари “انْفِعَال” вазнида келади.

Масалан:

اِنْصِرَاف	اِنْصَرَفَ	اِنْكِسار	اِنْكَسَرَ
اِنْطِفاء	اِنْطَفَأَ	اِنْخِفاض	اِنْخَفَضَ
اِنْقِلاب	اِنْقَلَبَ	اِنْقِسَام	اِنْقَسَمَ
اِنْقِراض	اِنْقَرَضَ	اِنْسِحَاب	اِنْسَحَبَ

С) Агар феъл “تَقَدَّمَ” га ўхшаб “تَفَعَّلَ” вазнида бўлса, ёки “تَعَاوَنَ” га ўхшаб “تَفَاعَلَ” вазнида бўлса, ёки “تَرَلَزَلَ” га ўхшаб “تَفَعَّلَلَ” вазнида бўлса, бу вазндаги феълларнинг масдари охиргидан олдинги ҳарфнинг ҳаракатини замма қилиб, ўзини ўзгартиришсиз қолдириш билан юзага келади. Юқоридаги феълларнинг масдари қуйидагича келади:

تَقَدَّمَ – تَعَاوَنَ – تَرَلَزَلَ.

Бошқа мисоллар:

تَوَاضَع	تَوَاضَعَ	تَمَكَّنَ	تَمَكَّنَ
تَشَابَهَ	تَشَابَهَ	تَعَجَّبَ	تَعَجَّبَ
تَبَعَثَ	تَبَعَثَ	تَحَقَّقَ	تَحَقَّقَ
تَدَخَّرَ	تَدَخَّرَ	تَعَاطَفَ	تَعَاطَفَ

Диққат!

Агар феълнинг лом баробаридаги ҳарфи қуйидаги феълларга ўхшаб “تَحَدَّى - تَمَّى - تَعَالَى” иллатли бўлса, уларнинг масдари қуйидагича келади: **التَّحَدَّى - التَّمَّى - التَّعَالَى**

Д) Агар феъл “افْعَلْ” вазнида бўлса, унинг масдари “افْعَالٌ” вазнида келади.

Масалан:

اِحْمَرًا	احْمَرَّ	اسْوَدَاد	اسْوَدَّ
-----------	----------	-----------	----------

4 – Судосий феълнинг масдари:

А) Агар феъл “اسْتَفْعَلَ” вазнида бўлса, унинг масдари “اسْتِفْعَالٌ” вазнида келади.

Масалан:

اسْتَيْقَظَ	اسْتَيْقَظًا	اسْتَيْغْفَرَ	اسْتَعْفَرَ
اسْتِعْدَاد	اسْتَعَدَّ	اسْتِخْدَام	اسْتُخْدِمَ
اسْتَقْرَار	اسْتَقَرَّ	اسْتِئْذَان	اسْتُذِنَ
اسْتِزَاد	اسْتَزَادَ	اسْتِغْيَاب	اسْتُغْيِبَ

Диққат!

Агар феълнинг ғайни баробаридаги ҳарфи қуйидаги феълларга ўхшаб “اسْتَجَابَ - اسْتَطَاعَ - اسْتَفَادَ - اسْتَرَاحَ” иллатли бўлса, уларнинг масдари қуйидагича келади:
اسْتِجَابَةٌ - اسْتَطَاعَةٌ - اسْتِفَادَةٌ - اسْتِرَاحَةٌ.

Б) Агар феъл “افْعَلَّ” вазнида бўлса, унинг масдари “افْعَالٌ” вазнида келади.

Масалан:

تدريبات:

1 – Қуйида келадиган феълларнинг ҳар бирининг масдарини айтинг:

وَاصَلَ	انْفَرَدَ	أَسْعَدَ	اخْتَارَ	طَهَّرَ
تَرَاحَمَ	حَلَّى	اسْتَوْرَدَ	اسْتَمَرَّ	اسْتَقَلَّ
زُخِرَفَ	اسْتَقَامَ	اسْتَمْتَعَ	وَعَى	خَفَّفَ
قَالَ	اخْتَرَعَ	ازْدَهَرَ	اخْتَلَفَ	اجْتَمَعَ
انْحَدَّ	تَأَخَّرَ	ازْدَادَ	تَدَعَى	اجْتَهَدَ
تَخَصَّصَ	اِكْتَشَفَ	ارْتَفَعَ	اتَّهَمَ	احْتَرَمَ
فَهَمَ	أَفْهَمَ	فَهِمَ	لَبَّى	اسْتَشَارَ
امْتَحَنَ	أَنَارَ	اخْصَرَ	اتَّفَقَ	أَفَادَ

2 – Қуйида келадиган масдарларнинг ҳар бирининг феълини айтинг:

تَحْيَلٌ	سُؤَالٌ	تَأْتِيرٌ	تَأْتُرٌ	شُرْبٌ
اسْتِكَانَةٌ	إِنْدَارٌ	تَجَاهُلٌ	مُسَاوَاةٌ	إِعَادَةٌ
تَصَدُّقٌ	اسْتِثْمَارٌ	اسْتِرْحَامٌ	إِخْتِبَارٌ	تَوْسِيعٌ
مُشَاهَدَةٌ	تَغْيِيرٌ	تَنَازُعٌ	إِصْفِرَارٌ	نِفَاقٌ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال	
النساء / ١٦١ ، ١٦٠	Яхудий бўлганларнинг золимликлари ва кўп (кишилар)ни Аллоҳ йўлидан тўсганлари сабабидан уларга (олдин) ҳалол қилинган нарсаларни ҳаром қилиб қўйдик. (Яна бошқа) сабаблари – уларнинг устама (фоиз) олишлари ва одамларнинг мол-мулкларини ноҳақ еганларидир.	فَبَطَّلْنَا مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمَنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدَّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا. وَأَخَذْنَاهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ بِالْبَاطِلِ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ	
الأَنْعَامُ / ٥٤	Раббингиз раҳмат (қилиш)ни Ўзига ёзди	كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ	
التَّوْبَةُ / ٨٣	Бас, агар Аллоҳ Сизни (яна) бирор тоифа (ёв)га (тўқнашиш учун) қайтарганида Сиздан (жангга) чиқишга изн сўрасалар, айтинг: «Мен билан бирга (энди) сира чиқмайсиз ва Мен билан бирга бирор душманга қарши урушмайсиз ҳам. Зеро, сизлар аввалги гал (жангга чиқмай) ўтиришга рози бўлдингиз. Яна қолувчилар билан (қолиб) ўтираверингиз!»	فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُواكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تُخْرَجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ	مصدر الفاعل الثلاثي
الفتح / ١	(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизга аниқ фатҳ (ғалаба) бахш этдик.	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا	

الفتح / ۳	шунингдек, Аллоҳнинг Сизга кучли ёрдам бериши учундир.	وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا	
المعارج / ۵	Бас, (Эй, Муҳаммад! Кофирларнинг азиятларига) чиройли сабр билан сабр қилинг!	فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا	
البقرة / ۲۲۹	Талоқ икки мартадир. Сўнгра (оилани) яхшилик билан сақлаш ёки чиройли суратда ажралиш (мумкин).	الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ	
النحل / ۹۰	Албатта, Аллоҳ адолатга, эзгу ишларга ва қариндошга яхшилик қилишга буюради	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ	
الإسراء / ۱۲	Барча нарсани батафсил баён қилиб қўйганмиз.	وَكُلِّ شَيْءٍ فَصَّلَنَاهُ تَفْصِيلًا	
الأحزاب / ۲۲	Мўминлар фирқаларни (ёвни) кўрган вақтларида: «Бу Аллоҳ ва пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (имтиҳондир). Аллоҳ ва пайғамбарининг сўзи ростдир», – дедилар ва (бу сўзлари) уларнинг имон ва итоатларини янада зиёда қилди.	وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا	مصدر الفاعل الرباعي
الانشقاق / ۸۷	Бас, кимнинг номаи аъмоли (қиёмат куни) ўнг томонидан берилса, бас, у осон ҳисоб билан ҳисоб-китоб қилинажак,	فَأَمَّا مَنْ أُوِّيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ. فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا.	
الزلزلة / ۱	Қачонки, Ер ўзининг (энг даҳшатли) зилзиласи билан қимирлаганида,	إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا.	
	(Садақа ва эҳсонлар) Аллоҳ йўлида (жанг		

البقرة / ٢٧٣	билан) банд бўлиб, (тижорат учун) сафарга чиқа олмайдиган, иффатлари (тортинчоқликлари) сабабли билмаган одам бой деб гумон қиладиган фақирлар учундир.	لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءَ مِنْ التَّعَفُّفِ	مصدر الفاعل خماسي
النساء / ١٥٧	Уларда гумонга эргашишдан бошқа бирор (тўғри) маълумот йўқ.	مَا هُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ	
التكاثر / ١, ٢	(Эй, инсонлар!) Сизларни (мол-дунё) кўпайтириш (Аллоҳга ибодат қилишдан) машғул қилди. Ҳатто, мақбараларингиз (кўплиги билан фахрланиш)гача бордингиз.	أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ. حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ	
الروم / ٢٢	Унинг белгиларидан (яна бири) – осмонлар ва Ерни яратиши ва сизларнинг тилларингиз ва рангларингизни хилма-хиллигидир.	وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ	
التوبة / ١١٤	Иброҳимнинг (ўз) отаси учун истиғфор сўраши фақат унга қилган ваъдаси туфайли эди. Аллоҳнинг душмани экани билингандан кейин ундан (отасидан) воз кечди.	وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ	مصدر الفاعل سداسي
القصص / ٢٥	Сўнгра, улардан (икки қиздан) бири ҳаё билан юриб келиб	فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْسِي عَلَى اسْتِخْيَاءٍ	
نوح / ٧	Дарвоқе, ҳар гал мен уларни Сенинг мағфиратингга (дин йўлига) даъват этсам, улар (эшитмаслик учун) бармоқларини қулоқларига	وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ	

	тиқиб, кийимларига ўралиб оладилар ва (ўз куфрларида) қаттиқ туриб оладилар ҳамда (менга итоат этишга) кибр қиладилар.	وَاسْتَعْتَبُوا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا.	
--	--	--	--

المصدر الصناعي

Синобий масдар

Синобий (сунбий) масдар исмга ташдидли الياء ва унга эргашган та марбутани зиёда қилиш билан ясаладиган масдардир. Масалан:

حُرِّيَّةٌ - شَخْصِيَّةٌ - شُيُوعِيَّةٌ - عِلْمَانِيَّةٌ - وَحْشِيَّةٌ - عَصَبِيَّةٌ - مَسْئُولِيَّةٌ - إِنْسَانِيَّةٌ - أَهْمِيَّةٌ - جَاهِلِيَّةٌ - زُهْبَانِيَّةٌ.

Қуйидаги келадиган жумлалардаги калималар ҳам мисол бўлади:

* لا يُمكنُ لِلإنسانِ أنْ يَحيا حياةَ كريمةً بلا حُرِّيَّةٍ.

* هذا الرجلُ ذو شَخْصِيَّةٍ قويَّةٍ.

* كان الاتحادُ السُوفِيَّيُّ مِنْ أكبرِ الدولِ التي قامتْ على مبادئِ الشُّيُوعِيَّةِ.

* العِلْمَانِيَّةُ تعني فَصلَ الدينِ عن الحياةِ.

* قَتَلَ المُجرِمُ الطِّفْلَ بِوَحْشِيَّةٍ.

* لا عَصَبِيَّةَ في الإسلامِ.

* على الآباءِ مَسْئُولِيَّةٌ كبيرةٌ نحوَ أبنائِهِم.

* محمدٌ أعظمُ إنسانٍ عَرَفْتَهُ الإنسانِيَّةِ.

* أصبحَ للكهرباءِ أَهْمِيَّةٌ عظيمةٌ في حياتِنَا.

* وَأُدُّ الْبَنَاتِ كَانَ مِنْ عَادَاتِ الْجَاهِلِيَّةِ.

* قَالَ اللَّهُ: «إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ **الْجَاهِلِيَّةَ**». فتح/ ٢٦

* قَالَ اللَّهُ: «وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا». الحديد/ ٢٧

Диққат!

Қуйида келадиган жумлалардаги:

* الرَّحْمَةُ مِنَ الصِّفَاتِ الْإِنْسَانِيَّةِ الْعَظِيمَةِ.

* الْأَسَدُ مِنَ الْحَيَوَانَاتِ الْوَحْشِيَّةِ.

* كَانَتْ دَوْلٌ شَرْقِ أُرُوبَا دَوْلًا شُيُوعِيَّةً.

Инсоний калималари синобий масдар эмас, балки сифатдир. Уларнинг синобий масдар ёки сифатлигини жумланинг маъносидан ажратиш мумкин.

تدريبات:

Қуйидаги жумлалардаги остига чизиқ чизилган калималарнинг синобий масдар ёки сифат эканлигини айтинг:

(١) تَفَرَّدَ اللَّهُ بَوَحْدَانِيَّةٍ.

(٢) هل هذه القصة واقعية؟

(٣) الأنايئة من الصفات السيئة.

(٤) ظهرت العلمانية في أوروبا.

(٥) جاء الإسلام لخير البشرية.

(٦) قرأت في الصحيفة أخبارًا محلّية وأخبارًا عالمية.

مصدر المَرَّة

Масдари марра

У яна “اسم المَرَّة” деб ҳам номланади. У воқеа-ҳодисанинг бир марта содир бўлганига (бажарилганига) далолат қилади.

Сулосий феълдан олиш сийғаси:

У сулосий феълда “فَعَلَّة” вазнида сийғаланади. Масалан:

رُكْعَةٌ - أَكْلَةٌ - دَوْرَةٌ - زَلَّةٌ - نَظْرَةٌ - نَفْحَةٌ.

* رَكَعَ الْمُصَلِّي رُكْعَةً.

* أَكَلْتُ الْيَوْمَ أَكْلَةً.

* دُرْتُ حَوْلَ الْبَيْتِ دَوْرَةً.

* لِكَلِّ لِسَانٍ زَلَّةٌ.

* قَالَ اللَّهُ: «فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ» الأنعام/ ١٦٢

* قَالَ اللَّهُ: «فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةً وَاحِدَةً» الحاقة/ ١٣

Сулосийдан бошқа феъллардан масдар олиш сийғаси:

У сулосийдан бошқа феъллардан оддий масдарининг охирига та марбутани зиёда қилиш орқали олинади. Масалан: تَكْبِيرَةٌ - تَسْبِيحَةٌ

* كَبَّرَ الْمُصَلِّي تَكْبِيرَةً.

* سَبَّحْتُ تَسْبِيحَةً.

مصدر الهيئة

Масдари ҳайъа

У “**اسم الهيئة**” деб ҳам номланади. У воқеа-ҳодисанинг бажарилиш ҳолатига далолат қиладиган масдардир.

У сулосий феълдан “**فِعْلَةٌ**” вазнида сийғаланади. Масалан: **جَلَسَةٌ - مَشْيَةٌ - وَثْبَةٌ**

* جلسَ الطالبُ أمامَ أستاذه **جَلَسَةً** المتأدِّبينَ.

* إِيَّاكَ **مَشْيَةً** المُشكِّرينَ.

* وَثَبَ الجنديُّ على العدوِّ **وِثْبَةً** الأسدِ.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларни таржима қилинг ва улардаги масдари марра ҳамда масдари ҳайъани кўрсатинг:

(١) لِكَلِّ جَوَادٍ كَبُوتَةٍ، وَلِكَلِّ عَالِمٍ هَفُوتَةٍ.

(٢) مَا بَيْنَ طَرْفَةِ عَيْنٍ وَانْتِبَاهَتِهَا يُغَيِّرُ اللَّهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

(٣) قَالَ اللَّهُ: «فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً. وَجُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً». الحاقه/ ١٣، ١٤

(٤) اسْتَشَرْتُ الطَّيِّبَ اسْتِشَارَةً وَاحِدَةً.

(٥) لِمَاذَا تَقِفُ هَذِهِ الْوَقْفَةَ؟

(٦) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ «إِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَةَ».

المصدر الميميّ

Мимлик масдар

У зоида мим билан бошланадиган масдардир. Бу мим оддий масдарга зиёда қилинади ва шунинг учун ҳам у “Мимлик масдар” деб номланади.

Сулосий феълдан сийғаланиши:

Сулосий феълдан “مَفْعَل” ёки “مَفْعِل” вазнларида сийғаланади. Масалан:

رَجَعَ / مَرَجَعَ - ماتَ / مَاتَ - حَيَا / حَيَا - وَعَدَ / مَوَّعَدَ - تابَ / مَتَابَ -

عَرَفَ / مَعْرِفَةٌ⁴⁰ - غَفَرَ / مَغْفِرَةٌ - وَعَظَ / مَوْعِظَةٌ - نَفَعَ / مَنَفَعَةٌ - باتَ / مَبِيت

* قَالَ اللَّهُ «قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ». الأنعام / ١٦٢

* قَالَ اللَّهُ «وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا». الفرقان / ٧١

Сулосийдан бошқа феълларда сийғаланиши:

Сулосийдан бошқа феълларда исми мафъул вазнида сийғаланади. Масалан:

أَدْخَلَ / مُدْخِلٌ - أَخْرَجَ / مُخْرَجٌ - اسْتَخْرَجَ / مُسْتَخْرَجٌ - انْتَهَى / مُنْتَهَى

* قَالَ اللَّهُ: «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ». الإسراء / ٨٠

* قَالَ اللَّهُ: «وَأَنْ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ». النجم / ٤٢

المَفْعُولُ الْمُطْلَقُ

Мафъулун мутлоқ

⁴⁰ Гоҳида мимлик масдарнинг охирига та марбута ҳам зиёда қилинади.

Агар мен “فَهْمْتُ الدَّرْسَ” деб айтсам, бу жумла феълий жумла бўлади. У “فَهْمَ” феълдан, “تُ” фоилдан ва “الدَّرْسَ” мафъулум бихдан таркиб топган.

Агар мен бу ерда феълни таъкидлашни хоҳласам, буни феълнинг масдарини зиёда қилиш билан амалга ошираман ва “فَهْمْتُ الدَّرْسَ فَهْمًا” деб айтаман.

Бошқа мисоллар:

* دَمَّرَتِ الحَرْبُ المَدِينَةَ تَدْمِيرًا.

* أَكَلَ القَطُّ الفَأْرَ أَكْلًا.

* إِنْتَعَدَ عَنِ الشَّرِّ ابْتِعَادًا.

* أَكْرَمْتُ ضَيْفِي إِكْرَامًا.

* أُجِلُّ أَسْتَاذِي إِجْلَالًا.

Жумлалардаги феълнинг таъкиди учун ишлатаётган масдаримиз “الْمَفْعُولُ الْمُنْطَلِقُ” деб аталади ва у кўрганимиздек мансуб бўлади.

Мафъулун мутлокни феълнинг таъкидидан бошқа мақсадларда ҳам ишлатиш мумкин. Шулардан феълнинг навини баён қилишлик учун келади.

Сендан “كيفَ فَهْمْتَ الدَّرْسَ؟” деб сўрасам, сен “فَهْمْتُ الدَّرْسَ فَهْمًا عَمِيْقًا” деб жавоб берасан. Бу жумладаги “فَهْمًا عَمِيْقًا” калимаси тушунишликни навини баён қилиш учун келганини топамиз.

Бошқа мисоллар:

* جَرَى الوَلَدُ جَرِيًّا سَرِيْعًا.

* أَقَدَّرُ العُلَمَاءَ تَقْدِيرًا عَظِيْمًا.

* نَجَحَ الطَّالِبُ نَجَاحًا بَاهِرًا.

* هَجَمْنَا عَلَى أَعْدَائِنَا هُجُومَ الأَسْوَدِ.

* اللَّهُمَّ اشْفِنِي شِفَاءً لَا يُعَادِرُ سَقَمًا.

Юқоридаги мисолларда ҳар бир жумладаги “**الْمَفْعُولُ الْمُنْطَلِقُ**” дан сўнг феълнинг навини баён қилишлик учун сифат ёки музофун илайҳ келганини кўрамиз.

Яна “**الْمَفْعُولُ الْمُنْطَلِقُ**” феълнинг адади учун ҳам келади. Масалан:

رَكَعْتُ رَكْعَةً، سَجَدْتُ سَجْدَتَيْنِ.

رَكْعَةً ва **سَجْدَتَيْنِ** калималари феълнинг неча марта содир бўлганини ададини билдириш учун келган “**الْمَفْعُولُ الْمُنْطَلِقُ**” дир. Биринчи жумлада феълнинг бир марта содир бўлганини, иккинчи жумлада эса икки марта содир бўлганини баён қилиб келган.

Бошқа мисоллар:

* قَرَأْتُ الرِّسَالَةَ قِرَاءَةً وَاحِدَةً.

* زُرْتُ مَكَّةَ زِيَارَتَيْنِ.

Бундан бизга маълум бўлдики “**الْمَفْعُولُ الْمُنْطَلِقُ**” нинг уч тури бор:

1 – Феълни таъкидлаш учун келгани. Масалан: **أَحْتَرِمُ أَبِي إِحْتِرَامًا**

2 – Феълнинг нави учун келган. Масалан: **انْتَصَرْنَا عَلَى أَعْدَائِنَا انْتِصَارًا عَظِيمًا**

3 – Феълнинг адади учун келган. Масалан: **دَقَّ الْجَرَسُ دَقَّةً**

Диққат!

1) Гоҳида мафъулун мутлоқнинг феъли ҳазф қилинган бўлиши мумкин. Масалан:

* شُكْرًا. وَالْأَصْلُ: **أَشْكُرُكَ** شُكْرًا.

* حَمْدًا لِلَّهِ. وَالْأَصْلُ: **أَحْمَدُ** اللَّهُ حَمْدًا.

* سَمْعًا وَطَاعَةً. وَالْأَصْلُ: **أَسْمَعُكَ** سَمْعًا، وَأَطِيعُكَ طَاعَةً.

* قِيَامًا. وَالْأَصْلُ: **قُومُوا** قِيَامًا.

* نَحِيَّةً طَيِّبَةً. وَالْأَصْلُ: **أَحْيَيْكُمْ** نَحِيَّةً طَيِّبَةً.

* صَبْرًا عَلَى الشَّدَائِدِ. وَالْأَصْلُ: **إِصْبِرْ** صَبْرًا عَلَى الشَّدَائِدِ.

* عَفْوًا. وَالْأَصْلُ: **أَعْفُ** عَفْوًا.

* عَجَبًا. وَالْأَصْلُ: **أَعْجَبُ** عَجَبًا.

2) Баъзида эса масдарга изофа қилинадиган калималарни ҳам кўришимиз мумкин.

Масалан:

* **اجْتَهَدْتُ** فِي دِرَاسَتِي **أَحْسَنَ** الْجِتْهَادِ.

* **تَعَبْتُ** فِي سَفَرِي **بَعْضَ** التَّعَبِ.

* **قَصَّرَ** الْعَامِلُ فِي عَمَلِهِ **بَعْضَ** التَّقْصِيرِ.

* **أَحِبُّ** أُمَّي **كُلَّ** الْحُبِّ.

* **وَفَيْتُ** لِإِخْوَانِي **كُلَّ** الْوَفَاءِ.

* **أَخْتَرْتُمُ** أَسْتَاذِي **كُلَّ** الْإِحْتِرَامِ.

* قَالَ اللَّهُ «**فَالَا تَمِيلُوا كُلَّ** الْمَيْلِ». النساء / ١٢٩

كُلَّ - بَعْضَ - أَحْسَنَ калималарининг ҳаммаси **масдардан ноиб мафъулун мутлоқ** деб номланади. Улар мансуб бўлади, лекин улардан кейин келган масдар музофун илайҳ бўлиб, мажрур ҳолда келади.

تدريبات:

1) Қуйида келадиган жумлалардан мафъулун мутлоқни кўрсатинг ва унинг мақсадини баён қилинг:

- ١) لَا تَضْرِبِ الْحَيَوَانَ ضَرْبًا شَدِيدًا.
- ٢) هَدَمَ الزَّلْزَالُ الْبُيُوتَ هَدْمًا.
- ٣) نَدِمْتُ عَلَى مَا فَعَلْتُ نَدَمًا شَدِيدًا.
- ٤) سُرِرْتُ سُورًا عَظِيمًا.
- ٥) تَفَوَّقَتِ الطَّالِبَةُ تَفَوُّقًا كَبِيرًا.
- ٦) مَرَّقَ الْوَلَدُ الْكِتَابَ تَمَرِّقًا.
- ٧) نَامَ الْوَلَدُ نَوْمًا طَوِيلًا.
- ٨) حَفِظْتُ الْقُرْآنَ حِفْظًا.
- ٩) انْطَلَقَتِ السَّيَّارَةُ انْطِلَاقَ السَّهْمِ.
- ١٠) « وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبْدِرْ تَبْدِيرًا » الإسراء / ٢٦
- ١١) « وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا » الكهف / ٩٩
- ١٢) « وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا » الأحزاب / ٢٣
- ١٣) « وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا » الأحزاب / ٣٦
- ١٤) « وَيَنْصُرْكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا » الفتح / ٣
- ١٥) « كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيمٍ مُقْتَدِرٍ » القمر / ٤٢

2) Қуйидаги жумлалардаги остига чизиқ ёзилган калималарни эъробланг:

- ١) أُحِبُّ أَوْلَادِي حُبًّا شَدِيدًا.
- ٢) سَمِعًا وَطَاعَةً.
- ٣) وَقَدْ جَمَعَ اللَّهُ الشَّيْئَتَيْنِ بَعْدَمَا بَطَّنَانِ كُلَّ الظَّنِّ أَلَّا تَلْقِيَا.
- ٤) شُكْرًا جَزِيلًا.

٥) « وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ ». الإسراء / ٢٩

٦) في غزوة بدرٍ قاتَلَ المسلمونَ أشدَّ قتالٍ، وصبروا أعظمَ صبرٍ، واعتمدوا على الله كُلِّ الاعتمادِ، فانتصروا أروع انتصارٍ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
النساء / ١٦٤	Аллоҳ Мусо билан (бевосита) гаплашди.	وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا	
النمل / ٥٠	Улар макр қилдилар. Биз ҳам улар сезмаган ҳолларида (уларни ҳалок қилиш билан) «макр» қилдик.	وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ	
الأحزاب / ٥٦	Албатта, Аллоҳ ва Унинг фаришталари Пайғамбарга салавот айтурлар. Эй, мўминлар! (Сизлар ҳам) унга салавот ва салом айтингиз!	إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا	مُؤَكَّدٌ لِلْفِعْلِ
الواقعة / ٤، ٥	Ер ларзага келган, тоғлар титилиб (тўзиб),	إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا. وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا	
نوح / ٩	Сўнгра мен уларга (ўз даъватимни) (очиқ) эълон ҳам қилдим, пинҳона қилиб ҳам айтдим.	ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا	

الفجر / ٢١	Йўқ! Қачонки, Ер қаттиқ силкинганда	كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا	
------------	-------------------------------------	--	--

الحجر / ٨٥	Бас, (шундай экан, жоҳилларнинг азиятларига сабр қилинг ва уларни) чиройли юз ўгириш билан тарк этинг!	فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ	مُيِّنَ لِنَوْعِ الْفِعْلِ
الأحزاب / ٧١	Кимки Аллоҳга ва Унинг пайғамбарига итоат этса, бас, у улуғ ютуққа эришибди.	وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا	
الفتح / ١	(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизга аниқ фатҳ (ғалаба) бахш этдик.	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا	
المعارج / ٥	Бас, (Эй, Муҳаммад! Кофирларнинг азиятларига) чиройли сабр билан сабр қилинг!	فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا	
الغاشية / ٢٤	у холда, (Сиз эмас, балки) Аллоҳ уни (қиёматда) энг катта азоб билан азоблагай.	فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ	
الفجر / ٢٠, ١٩	Меросни эса (ўз улушингизга ўзгаларникини) қўшиб еяверасиз. Яна (фоний эканини била туриб) мол-дунёни қаттиқ мухаббат билан севасиз.	وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا. وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا	

الحاقة / ١٤	Ер ва тоғлар (ўз жойларидан) кўтарилиб, (бир-бирларига) бир бор урилганда,	وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً	مُيِّنَ لِعَدَدِ الْفِعْلِ
-------------	--	--	----------------------------

الممنوع من الصرف⁴¹

Сарфда турланмайдиганлар (Ғойри мунсариф)

Агар биз бундай деб айтсак:

* يكتبُ محمدٌ.

* يكتبُ إبراهيمُ.

Биз бу жумлалардан “محمدٌ” калимасида танвин борлигини, “إبراهيمُ” калимаси эса танвинсиз эканлигини кўрамиз.

Яна агар биз бундай деб айтсак:

* سلمتُ علي محمدٍ.

* سلمتُ علي إبراهيمٍ.

Бу жумлалардан биз “محمدٍ” калимасида жарнинг аломати касра эканини, аммо “إبراهيمٍ” калимасида эса жарнинг аломати касра эмас, фатҳалигини кўрамиз.

Шу ерда савол туғулади: бу ерда нима бўляпти? Нима учун “إبراهيمٍ” калимасида танвин йўқ ва яна нима учун унда жарнинг аломати касра эмас фатҳа?

Жавоб: араб тилида “الأسماء الممنوعة من الصرف” (сарфда турланмайдиган исмлар) деб номланадиган исмлар мавжуд.

* Бу исмларда танвин бўлмайди.

* Бу исмларда жарнинг аломати касра эмас фатҳа бўлади.

“إبراهيمٍ” калимаси ҳам сарфда турланмайдиган исмлардан.

Сарфда турланмайдиган исмлар қуйидагилардир:

⁴¹ Сарфдан маъно бу: танвин.

1) Ажам аъламлар⁴².

Масалан:

* يعقوبُ هو ابنُ إسحقَ.

* قرأتُ قصةَ يوسفَ.

* كانَ همامُ وزيرَ فرعونَ.

* هذه الطالبةُ من أوزبكستانَ.

калималари ажамийдир. Яъни арабий вазнга тушмайди. Улар сарфда турланмайдиган калималардандир⁴³.

Мисолнинг эъроби:

يعقوبُ هو ابنُ إسحقَ.	
Мубтадо марфуъ ва рафънинг аломати замма. Бу калима (يعقوبُ) танвинлик эмас, чунки у ажнабий алам бўлгани учун сарфда турланмайди.	يعقوبُ
Музофун илайҳ мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки бу калима (إسحقَ) ажнабий алам бўлганлиги учун сарфда турланмайди.	إسحقَ

2) Зоида الألف ва нун билан тугаган калималар.

Масалан:

* ذُو الثورَيْنِ هو عثمانُ.

* كانَ صاحبَ فكرةِ حَفْرِ الخندقِ سلمانَ الفارسيَّ.

* يَصُومُ المسلمونَ في شهرِ رمضانَ.

⁴² Шаҳарларнинг номи, махсус жойларнинг номи, одамларнинг номи ва ҳоказо.

⁴³ Агар ажамий алам ўртаси сукунлик бўлган уч ҳарфлик исм бўлса, у сарфда турланади. Масалан: لوط ونوح

* هذا الطالِبُ اسمه رِيَّانُ.

عثمانُ - سلمانُ - رمضانُ - رِيَّانُ исмларининг ҳаммаси зоида الألف ва нун билан тугаган аламлардир. Улар сарфда турланмайдиган калималардан⁴⁴.

Мисолнинг эъроби:

يَصُومُ الْمَسْلُومُونَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ.	
Музофун илайҳ мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки “رمضان” калимаси зоида الألف ва нун билан тугаган алам бўлгани учун сарфда турланмайдиган калималардандир.	رمضان

3) Муаннас алам.

Масалан:

* مِنْ زَوَاجَاتِ الرَّسُولِ خَدِيجَةُ وَعَائِشَةُ وَزَيْنَبُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ.

* هَذَا كِتَابُ سَعَادٍ.

* كَانَ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ مِنَ السَّابِقِينَ إِلَى الْإِسْلَامِ.

* جَعَلَ الرَّسُولُ أَسَامَةَ فَائِدًا لِلْجَيْشِ الْإِسْلَامِيِّ وَهُوَ شَابٌ.

бу исмларнинг ҳаммаси муаннас алам. Уларни қуйидаги қисмларга бўлишимиз мумкин:

1 – خَدِيجَةُ - عَائِشَةُ - زَيْنَبُ - سَعَادٌ - طَلْحَةُ - أَسَامَةُ: лафзий ва маънавий муаннас.

(Лафзий – чунки у муаннаслик аломати бўлган "та марбута" билан тугаган.

Маънавий – чунки у аёлга далолат қилади).

⁴⁴ Агар алиф ва нун зоида бўлмаса, бундай алам сарфда турланади. Масалан: عَنان و أمان

2 – **سُعَادٌ** – **زَيْنَبُ**: маънавий муаннас, лафзий эмас.

(Чунки у аёлга далолат қилади, лекин унда муаннаслик аломатлари йўқ).

3 – **سُعَادٌ** – **أَسَامَةٌ**: лафзий муаннас, маънавий эмас.

(Лафзий – чунки у муаннаслик аломати бўлган "та марбута" билан тугаган, аммо маънода эркакка далолат қилади).

Бу қисмларнинг ҳаммаси сарфда турланмайдиган калималардандир⁴⁵.

Мисолнинг эъроби:

هذا كتابٌ سَعَادٌ.	
Музофун илайҳ мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки “سَعَادٌ” калимаси муаннас аълам бўлгани учун сарфда турланмайди.	سَعَادٌ

4) فُعَلٌ вазнидаги аламлар.

Масалан:

* انتشرتِ الفتوحاتُ الإسلاميةُ في عهدِ عُمَرَ بنِ الخطابِ.

5) فَعْلٌ вазнидаги аламлар.

Масалан:

* من علماء الإسلام المشهورين الإمام أحمد.

6) أَفْعَلٌ вазнидаги сифатлар⁴⁶.

Масалан:

* اللهُ أَكْبَرُ.

⁴⁵ Агар муаннас аълам ўртаси сукунлик бўлган уч харфлик исм бўлса, уни сарфда турлаш ҳам турламашлик ҳам жоиз. Масалан: **مصر** – **هند**. Бунга Қуръондан мисол:

" ادخلوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللهُ آمِنِينَ " يسوف/ ۹۹ و " اهبطوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ " البقرة/ ۶۱.

Биринчи оятда “مِصْرَ” калимаси сарфда турланмайдиганлардан бўлиб келган. Иккинчи оятда эса “مِصْرًا” калимаси сарфда турланган.

⁴⁶ Бу сифатларнинг муаннас шакли **كُبْرَى** / **أكبر** га ўхшаб “فُعَلَى” вазнида ёки **حَمْرَاء** / **أحمر** га ўхшаб “فَعْلَاء” вазнида бўлиши шарт қилинади.

* السَاكِتُ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ أَخْرَسُ.

* لَا فَرْقَ فِي الْإِسْلَامِ بَيْنَ أَسْوَدٍ وَأَبْيَضٍ.

* عَلَيْكَ أَنْ تَرُدَّ التَّحِيَّةَ بِأَحْسَنَ مِنْهَا.

* اشْتَرَيْتُ قَلَمًا أَرْزَقُ.

* سَأَلَنِي الْبَائِعُ: هَلْ تُرِيدُ شَيْئًا آخَرَ؟

Исми мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки “أَحْسَنَ” калимаси муаннаси “أَفْعَلُ” вазнидаги сифатлардир. Улар сарфда турланмайди, яъни касра ва танвинларни қабул қилмайди.

Мисолнинг эъроби:

عَلَيْكَ أَنْ تَرُدَّ التَّحِيَّةَ بِأَحْسَنَ مِنْهَا.

Исми мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки “أَحْسَنَ” калимаси муаннаси “أَفْعَلُ” вазнида бўлган, “أَفْعَلُ” вазнидаги сифат бўлганлиги учун сарфда турланмайди.

أَحْسَنَ

7) Зоида ва нун билан тугаган сифатлар⁴⁷.

Масалан:

* لَا يُحِبُّ اللَّهُ مَنْ بَاتَ شَبَعَانَ وَجَارَهُ جَوْعَانَ وَهُوَ يَعْلَمُ.

* لِمَاذَا أَنْتَ عَظْبَانُ؟

* إِذَا ابْتَعَدَ الْإِنْسَانُ عَنِ رَبِّهِ فَإِنَّهُ يَعْشِشُ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَيْرَانَ.

* وَقَعَتِ الْحَادِثَةُ لِأَنَّ سَائِقَ السَّيَّارَةِ كَانَ سَكْرَانَ.

Юқоридаги жумлалардаги остига чизиқ чизилган калималарнинг барчаси зоида алиф ва нун билан тугаган сифатлардир. Улар сарфда турланмайди⁴⁸.

Мисолнинг эъроби:

⁴⁷ Бунда унинг муаннаси “أَفْعَلُ” вазнида бўлишлиги шарт қилинади. Масалан: عَظْبَانُ / عَظْبَانِي

⁴⁸ Агар алиф ва нун зоида бўлмаса, сифат сарфда турланади. Масалан: جَبَانٌ

وَقَعَتِ الْحَادِثَةُ لِأَنَّ سَائِقَ السَّيَّارَةِ كَانَ سَكْرَانًا.

“كان” нинг хабари, мансуб ва насбнинг аломати фатҳа.

Бу калима танвинни қабул қилмайди. Чунки у зоида الألف ва нун билан тугаган сифатдир.

سَكْرَانًا

8) Жамъи “أخرى” бўлган “آخر” калимаси.

Масалан:

وَصَلَّتْنِي أَمْسَ رِسَالَةٌ مِنْ صَدِيقِي، وَوَصَلَّتْنِي الْيَوْمَ رِسَالَةٌ أُخْرَى.

9) Муаннасининг қисқа الألف билан тугаган исм ва сифатлар.

Исмга мисол:

شَكْوَى - أَنْثَى - ذِكْرَى - قَتْلَى - جَرْحَى.

Сифатга мисол:

أُخْرَى - كُبْرَى - جَوْعَى - غَضَبَى.

Масалан:

* لا فَرْقَ عِنْدَ اللَّهِ بَيْنَ ذَكَرٍ وَأُنْثَى.

* كَانَتْ نَتِيجَةُ الْحَادِثَةِ ثَلَاثَةَ قَتْلَى وَسَبْعَةَ جَرْحَى.

* قَالَ الْأَسْتَاذُ لِلطَّالِبِ: لَا تَتَأَخَّرْ عَنِ الدَّرْسِ مَرَّةً أُخْرَى.

* كَانَ لِلْمُسْلِمِينَ فِي الْمَاضِي دَوْلَةٌ كُبْرَى مِنْ وَسْطِ آسِيَا إِلَى غَرْبِ أَفْرِيْقِيَا.

Мисолнинг эъроби:

قَالَ الْأَسْتَاذُ لِلطَّالِبِ: لَا تَتَأَخَّرْ عَنِ الدَّرْسِ مَرَّةً أُخْرَى.

Мансуб сифат⁴⁹.

⁴⁹ “أخرى” калимасининг охирги калимасида алифни нутқ қилишлик оғир бўлганлиги учун, насбнинг аломат бўлган фатҳа тақдир қилинади.

Бу калима танвинни қабул қилмайди. Чунки у муаннасинг қисқа الألف билан тугаган сифат бўлгани учун сарфда турланмайди.

أخرى

10) Муаннасинг чўзиқ алифи, яъни алифи мамдуда билан тугаган исм ва сифатлар.

Исмга мисол:

صَحْرَاءُ - كِبْرِيَاءُ - شَعْرَاءُ - أَصْدِقَاءُ - أَقْوِيَاءُ - ضُعَفَاءُ.

Сифатга мисол:

بَيْضَاءُ - سَوْدَاءُ - عَمِيَاءُ - خَرَسَاءُ.

Масалан:

* مُعْظَمُ مَسَاحَةِ مِصْرَ صَحْرَاءُ.

* ذَهَبْتُ إِلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ مَعَ أَصْدِقَاءِ لِي.

* كَانَ الْمُسْلِمُونَ فِي الْمَاضِي أَقْوِيَاءَ، وَ لَكِنَّهُمْ الْآنَ - وَ يَا لِأَسْفِ - ضُعَفَاءُ.

* أَضَعُ كُتُبِي فِي حَقِيْبَةِ سَوْدَاءُ.

Мисолнинг эъроби:

أَضَعُ كُتُبِي فِي حَقِيْبَةِ سَوْدَاءُ.

Мажрур сифат, жарнинг аломати фатҳа. Чунки бу калима охири муаннасинг чўзиқ الألف билан тугаган сифат бўлганлиги учун сарфда турланмайди.

سَوْدَاءُ

11) Жамънинг мунтаҳа⁵⁰ сийғаси.

Бу билан қуйидаги сийғалар қасд қилинади:

⁵⁰ Кўплик шаклининг энг чети, ундан кейин бошқа кўплик йўқ.

* Ўртасида суқунлик алифи бўлган ва ундан кейин иккита ҳарф бўлган ҳар бир синик жамъ. (مَفَاعِل) Масалан:

مَسَاجِد - مَنَازِل - مَدَارِس - حَدَائِق - قَوَاعِد - رَسَائِل - عَوَاصِف - شَوَارِع.

* Ўртасида суқунлик алиф бўлган ва ундан кейин учта ҳарф бўлган ҳар бир синик жамъ. (مَفَاعِيل) Масалан:

مَصَابِيح - أَحَادِيث - أَنَاشِيد - مَفَاتِيح - عَصَافِير - تَمَاسِيح - تَمَائِيل - دَنَائِير.

Масалан:

* أَنشِئَتْ فِي مَدِينَتِي ثَلَاثَ مَدَارِسٍ جَدِيدَةٍ هَذَا الْعَامَ.

* تَعَرَّضَتْ الْبِلَادُ لِعَوَاصِفٍ رَمَلِيَّةٍ أَمْسٍ.

* الْعُلَمَاءُ مَصَابِيحٌ تُنِيرُ لِلنَّاسِ.

* عَصْفُورٌ فِي الْيَدِ خَيْرٌ مِنْ عَشْرَةِ عَصَافِيرٍ عَلَى الشَّجَرَةِ.

Мисолнинг эъроби:

تَعَرَّضَتْ الْبِلَادُ لِعَوَاصِفٍ رَمَلِيَّةٍ أَمْسٍ.

Исми мажрур ва жарнинг аломати фатҳа. Чунки у жамънинг мунтаҳа сийғасида келгани учун сарфда турланмайди.

عَوَاصِفَ

12) Иккита исм изофасиз ва иснодсиз қўшилган мураккаб алам.

Иккита исм қўшилган деганнинг маъноси: иккита калима бир-бирига қўшилиб битта калима ҳосил қилган. Масалан: حَضْرَمَوْتُ

Масалан:

تَفَعُّ حَضْرَمَوْتُ فِي جَنُوبِ الْجَزِيرَةِ الْعَرَبِيَّةِ.

13) “فُعَال” ва “مَفْعَل” вазнларида келадиган бирдан ўнгача бўлган сонлар.

Масалан:

أحد - مؤحد - ثناء - مثنى - ثلاث - مثلث إلخ.

دخل الطلاب الفصل مثنى. (أي: اثنين اثنين)

Диққат:

Сарфда турланмайдиган исмларни сарфда турланадиган бошқа исмлар каби касра билан жар қилиш жоиз бўлади:

1) Агар исм “ال” билан маърифа бўлса. Масалан:

المساجد - الشعراء - الخيران - البيضاء.

2) Агар изофа қилинса. Масалан:

مساجد المدينة - أحسن كلام - أصدقاء السوء.

Мисолнинг эъроби:

تمتلى مدينتي بالمساجد.	
Исми мажрур ва жарнинг аломати касра. Чунки “مساجد” калимаси жамънинг мунтаха сийғасида келган ва “ال” билан маърифа бўлган.	مساجد

ابتعد عن أصدقاء السوء.	
Исми мажрур ва жарнинг аломати касра. Чунки “أصدقاء” калимаси муаннаснинг чўзиқ алифи билан тугаган ва изофа қилинган.	أصدقاء

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ «التين/ ٤»

Исми мажрур ва жарнинг аломати касра.

أَحْسَنٍ

Чунки “أَحْسَنٍ” калимаси “أَفْعَلٌ” вазнидаги сифат ва у изофа қилинган.

تدريبات:

1) Қуйида келадиган сарфда турланмайдиган исмларни сабаблари билан бирга

баён қилиб беринг:

شَكْوَى - أَجْمَل - جَبَان - قَرْيَةٌ - عُلَمَاء - أُخْرَى - حَمْرَاء - مَصَائِب - آخِر - أَصْدِقَاء - جَوْعَان - أَذْكَيَاء
- أَسَاطِير - غَضَبَان - نِدَاء - سَلْمَان - حَمْرَةٌ - بِنَاء - عَظْمَى - أَخْضَر - إِيَّاس - مُحَمَّد - فَاطِمَةٌ - أَكْثَر

2) Қуйида келадиган оятлардаги сарфда турланмайдиган калималарни

ажратинг:

(١) «قُلْ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ» البقرة/ ١٤٠

(٢) «كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى اثْبَتَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى» الأنعام/ ٧١

(٣) «ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» يسوف/ ٩٩

(٤) «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ» النحل/ ٨٩

(٥) «يَا أُخْتِ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأً سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا» مريم/ ٢٨

(٦) «وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً» المؤمنون/ ٥٠

(٧) «وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» الشعراء/ ١٢٩

(٨) «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ» العنكبوت/ ٤٥

(٩) «وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» الشورى/ ٤٦

(١٠) «هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» الجاثية/ ٢٠

3) Намунадаги каби эъробнинг аломатларини қўйинг!

Намуна:

بَنَى إِبْرَاهِيمُ وَإِسْمَاعِيلُ - عَلَيْهِمَا السَّلَامُ - الْكَعْبَةَ.

(۱) كَانَ عُثْمَانُ ثَالِثَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ بَعْدَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ.

(۲) عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ هُوَ ابْنُ مَرْيَمَ.

(۳) هَاجَرَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَكَّةَ الْمُكْرَمَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ.

(۴) تَرَكْتُ بَيْتِي وَانْتَقَلْتُ إِلَى بَيْتِ آخَرَ.

(۵) لَقَّبَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنِ الْجُرَّاحِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِـ «أَمِينِ الْأُمَّةِ».

(۶) أَرْسَلَ اللَّهُ صَالِحًا عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى ثَمُودَ.

(۷) أَرْسَلَ اللَّهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ.

(۸) الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ.

(۹) تَنَحَّمَلُ الْأُمُّ مَشَاقَّ كَبِيرَةٍ فِي سَبِيلِ أَبْنَانِهَا.

(۱۰) رَضِيَ اللَّهُ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَدْ كَانَ خَلِيفَةً عَادِلًا.

(۱۱) هَذَا وَرَدَ أَبْيَضَ.

(۱۲) هَذَا الْإِمْتِحَانُ أَصْعَبُ مِنَ الْإِمْتِحَانِ السَّابِقِ.

(۱۳) خَضَرَ النَّدْوَةُ شُعْرَاءَ كَثِيرِينَ.

(۱۴) هَؤُلَاءِ الطَّلَابُ أَذْكِيَاءَ.

(۱۵) زَوَّجَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ ابْنَتَهُ لِعَلِيِّ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

(۱۶) رَجَعَ الرَّجُلُ إِلَى بَلَدِهِ بَعْدَ أَكْثَرِ مِنْ خَمْسِ سِنِينَ قَضَاهَا فِي الْغُرْبَةِ.

(۱۷) تَوَلَّى الْخِلَافَةَ أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ عُمَرُ ثُمَّ عُثْمَانُ ثُمَّ عَلِيٌّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ.

(۱۸) مَاتَ فِي الْحَرْبِ أَبْرِيَاءُ كَثِيرُونَ.

١٩) مدينة القاهرة من أكثر المدن ازدحاماً.

٢٠) آدم عليه السلام أبو البشر.

4) Қуйидаги ҳар бир жумланинг эъробдаги хатоларини тўғриланг ва бунинг

сабабини айтинг:

١) تولى عمر الخلافة بعد أبي بكر.

٢) لا فضل لعربي على عجمي، و لا لأسود على أحمري إلا بالتقوى.

٣) أرسل الله موسى وهاروناً إلى فرعون.

٤) مكة هي أم القرى.

٥) فاز في المسابقة محمد وأحمد.

٦) هل تعلم قصة إبراهيم عليه السلام؟

٧) إنتقلت من مدينتي للعمل في مدينة أخرى.

٨) هذا قلم أحمري، وتلك حقيبة سوداء.

٩) هذه الطالبة اسمها حنان.

١٠) سافرت إلى أكثر من دولة.

١١) تحتاج الأمة إلى علماء مبدعين في كل الفروع.

١٢) لا تأكل وأنت شبعان.

١٣) روى أبو هريرة رضي الله عنه كثيراً من أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم.

١٤) هذا الطالب من أفضل الطلاب في المدرسة.

١٥) سرت في صحراء ليس لها نهاية.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	نوع الممنوع من الصرف
النساء / ١٦٣	Шунингдек, Иброҳим, Исмоил, Исҳок, Яъқубга ҳам ваҳий юборганмиз	وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ	علم أعجمي
يوسف / ٧	Ҳақиқатан, Юсуф ва (унинг) биродарлари (қиссаси)да сўровчилар учун аломатлар бордир.	لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلْمُنَافِقِينَ	
النازعات / ١٧	(Эй, Мусо!) Фиръавннинг олдига боргин, зеро, у хаддидан ошди.	اذهبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ	
البقرة / ١٨٥	Рамазон оғи – одамлар учун ҳидоят (манбаи) ва тўғри йўл ҳамда ажрим этувчи хужжатлардан иборат Қуръон нозил қилинган ойдир.	شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ	علم مختموم بألف و نون زائدتين
آل عمران / ٩٦	Албатта, одамлар (ибодати) учун қурилган биринчи Уй – Баққа (Маққа)даги муборак ва оламлар учун ҳидоят (манбаи) бўлмиш (Каъба)дир.	إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ	علم مؤنث
يوسف / ٢١	Мисрда уни сотиб олган киши (Миср азизи Қитфир) хотини (Зулайхо)га: «Унга яхши жой бер	وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِن مِّصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ	

الصف / ٦	ва ўзимдан кейин келадиган Аҳмад исмли бир пайғамбар ҳақида хушxabар берувчиман	وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ	علم على وزن الفعل
النساء / ٨٦	Қачон сизларга бирор саломлашиш (ибораси) билан салом берилса, сизлар ундан чиройлироқ қилиб алик олингиз ёки ўша (ибора)ни қайтарингиз.	وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رَدُّوهَا	وصف على وزن «أَفْعَل»
العنكبوت / ١٠	Ахир, Аллоҳ (барча) оламларнинг дилларидаги нарсаларни яхши билувчи эмасми?!	أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ	
الأعراف / ١٥٠	Мусо ўз қавми сари (Тур тоғидан) қайтар экан, (қавмининг қилмишларидан) ғазабланган ва таассуфланган ҳолда: «Менга ортимдан қандай ҳам ёмон ўринбосар бўлдингиза?!	وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسْفًا قَالَ بِنِسْمَةِ خَلْفَتْمُونِي مِنْ بَعْدِي	وصف مختوم بألف و نون زائدتين
البقرة / ١٨٤	Бас, сизлардан кимки бемор ёки сафарда бўлса, саноғи бошқа кунлардандир.	فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ	
يوسف / ٤٦	(У бориб деди): «Юсуф! Эй, ростгўй одам! Бизга еттита озғин сигир еттита семиз сигирни егани ҳамда еттита яшил бошоқ билан бирга турган бошқа (етти) қуруқлари тўғрисидаги (туш) фатвоси (таъбири)ни айтиб бергин.	يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ	«كلمة «أخر»
آل عمران / ٣٦	Кўзи ёригач, деди: «Эй, Раббим, мен қиз	فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي	

	туғдим», – ваҳоланки, Аллоҳ унинг нима тукқанини билувчи роқ эди.	وَضَعْتُهَا أَنْشَى وَاللَّهِ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ	
النحل / ٨٩	Сизга ҳамма нарсани баён қилиб берувчи, хидоят, раҳмат ва мусулмонлар учун башорат бўлган Китоб (Қуръон)ни нозил қилдик.	وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّلْكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ	اسم و وصف مختومان بآلف التأنيث المقصورة
طه / ٣٧	Биз сенга (гўдаклик чоғингда ҳам) бир карра инъом этган эдик.	وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى	
ق / ٨	(Парвардигорга) қайтувчи ҳар бир бандага кўрғазма ва эслатма бўлиши учун (шундай қилдик).	تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ	
البقرة / ٦٩	(Мусо) деди: «У айтмоқдаки, у ярқироқ, сарғиш рангли сигир бўлиб,	قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا	
الأعراف / ٥٣	Бас, қани (энди) оқловчи (бут–санам)лар (бўлса–ю) бизни оқласалар	فَهَلْ لَنَا مِن شُرَكَاءَ فَيشْفَعُوا لَنَا	
الشعراء / ٣٣	Қўлини (қўйнидан) чиқарган эди, бехос у қараб турганларга оппоқ (нурли) бўлиб кўринди, (ҳолбуки, Мусо ўзи қорамтир одам эди).	وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاطِرِينَ	اسم و وصف مختومان بآلف التأنيث المدودة
الشورى / ٢١	Балки улар (мушриклар) учун диндан Аллоҳ рухсат этмаган нарсаларни уларга шариат қилиб берган шериклари (бутлари) бордир?!	أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنَ بِهِ اللَّهُ	
	Эй, имон келтирганлар! Менинг душманим ва	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا	

الممتحنة / ١	сизларнинг душманингизни (яъни мушрикларни) дўст тутмангиз!	عَدُوِّي وَعَدُوْكُمْ أَوْلِيَاءَ	
الحجرات / ١٣	хамда бир-бирларингиз билан танишишингиз учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабила (элат)лар қилиб қўйдик.	وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا	
الملك / ٥	Ҳақиқатан, Биз (Ерга) яқин осмонни чироқлар (юлдузлар) билан безадик	وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ	
النبا / ٣١: ٣٣	Албатта, тақводорлар учун (жаннатда катта) нажот (ва неъматлар) бордир. Яъни боғлар ва узумлар, (ёш ва хуснда) тенгқур, бўлиқ сийнали (хур қиз)лар	إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا. حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا. وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا.	
فاطر / ١	Ҳамд осмонлар ва Ернинг илк бор яратувчиси хамда фаришталарни икки, уч, тўрт қанотли элчилар қилувчи Аллоҳгадир.	الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ	الأعداد على وزن «فُعَال» و «مَفْعَل»

التَّوَكُّيد

Таъкид

Биринчи: Маънавий таъкид

• جاء الطلاب كلهم.	• جاء الطلاب
--------------------	--------------

Биринчи ва иккинчи устундаги
жумлаларни қиёсланг:

• نَجح الطالبانِ كِلَاهُمَا .	• نَجح الطالبانِ
• قرأتُ هذا الكتابِ نَفْسَهُ قبلَ ذلك	• قرأتُ هذا الكتابِ قبلَ ذلك

Иккинчи устундаги жумлаларда таъкид маъносини кўтариб келадиган калималар борлигини кўрамиз.

Биринчи жумлада “الطلاب” калимасини таъкидлаб келган “كَلْمُهُم” калимасини кўрамиз, яъни талабаларнинг истисносиз ҳаммаси келган. Агар уларнинг адади ўнта бўлса, ўнтаси ҳам келган.

Иккинчи жумлада иккала талабанинг биргаликда имтихонда муваффақият топганини таъкидлаб келган “كِلَاهُمَا” калимасини кўрамиз. Яъни талабаларнинг бири иккинчисисиз муваффақият қозонмаган.

Учинчи жумлада ана шу мақсад қилинган китобни таъкидлаб келган “نَفْسَهُ” калимасини кўрамиз. Яъни унга ўхшайдиган бўлса ҳам, бошқа китоб эмас.

Юқориди келган калималарнинг ҳаммаси “التوكيد المَعْنَوِي” (маънавий таъкид) калималари деб номланади. Чунки улар таъкид маъносини кўтариб келади.

Маънавий таъкид учун юқоридагилардан бошқа калималар ҳам бор.

Бу ерда бу калималарнинг ҳар бирини батафсил ўрганамиз:

Бу икки калима жамъни ва жамъ маъносидаги муфрад лафзни таъкидлаш учун келади.

Масалан:

- نُؤْمِنُ بِالْأَنْبِيَاءِ كُلِّهِمْ.
- جَاءَتِ الطَّالِبَاتُ كُلُّهُنَّ.
- الْمُؤْمِنُونَ جَمِيعُهُمْ إِخْوَةٌ.
- مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ جَمِيعِهِمْ.
- ذَهَبَ فِي الرَّحَلَةِ الدَّرَسَاتُ جَمِيعُهُنَّ.
- قَرَأْتُ الْكِتَابَ كُلَّهُ.
- سَمِعْتُ الْقِصَّةَ كُلَّهَا.

Таъкиддан олдин келган калима “**الْمُؤَكَّد**” (таъкидланувчи) деб номланади.

Масалан: биринчи жумладаги таъкидланувчи “**الْأَنْبِيَاءِ**” калимаси ва маънавий таъкид эса “**كُلِّهِمْ**” калимасидир.

Иккинчи жумладаги таъкидланувчи “**الطَّالِبَاتُ**” калимаси ва маънавий таъкид “**كُلِّهِمْ**” калимасидир.

Учинчи жумладаги таъкидланувчи “**الْمُؤْمِنُونَ**” калимаси ва маънавий таъкид “**جَمِيعُهُمْ**” калимасидир.

Қолган жумлалар ҳам бу мисолларда кўрганимиз кабидир. Таъкидда таъкидланувчига қайтадиган замир бўлади⁵¹.

كِلَا

⁵¹ Таъкидни “**أَجْمَع**” калимасини келтириш билан кучайтириш мумкин. Масалан: رَجَعَ الْمَسَافِرُونَ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ. Бу ҳолатда “**أَجْمَع**” калимаси замирга муҳтож бўлмайди.

Иккилик музаккарни таъкидлаш учун ишлатилади.

Унинг икки хил кўриниши бор: “كِلَاهُمَا” рафъ ҳолатида, “كِلَيْهِمَا” насб ва жар ҳолатида⁵².

Масалан:

• جَاءَ الْمَسَافِرَانِ كِلَاهُمَا.

• قَرَأْتُ الْكِتَابَيْنِ كِلَيْهِمَا.

• أَحَبُّ وَالِدَيَّ كِلَيْهِمَا.

كَلَّمَا

Муаннас иккиликни таъкидлаш учун ишлатилади.

Унинг икки хил сурати бор: “كَلَّمَاهُمَا” рафъ ҳолатида, “كَلَّمَيْهِمَا” насб ва жар ҳолатида.

Масалан:

• نَجَّحَتِ الطَّالِبَتَانِ كَلَّمَاهُمَا.

• قَرَأْتُ الْقِصَّتَيْنِ كَلَّمَيْهِمَا.

• اشترتُ ملابسَ لِنِسْوَتِي كَلَّمَيْهِمَا.

نَفْسٌ - عَيْنٌ

У иккаласи маънода бир хил бўлиб, бирлик, иккилик ва жамъни таъкидлаш учун ишлатилади.

⁵² Яъни бу калима иккиликнинг эъроби билан эъробланади, алиф билан рафъ, йо билан насб ва жар бўлади. Муаннас иккиликка далолат қиладиган “كَلَّمَا” калимаси ҳам шундай эъробланади. Бу икки калимага ҳам “هِمَا” калимасига изофа қилиниши керак.

У иккаласи бирлик билан бирлик лафзда бўлади: «نَفْسُهُ / نَفْسُهَا» و «عَيْنُهُ / عَيْنُهَا»

Иккилик ва жамъда “أَفْعَلُ” вазнида бўлади:

«أَنْفُسُهُمَا / أَنْفُسُهُمْ / أَنْفُسُهُنَّ» و «أَعْيُنُهُمَا / أَعْيُنُهُمْ / أَعْيُنُهُنَّ»⁵³

Масалан:

- أَلْقَى الشَّاعِرُ نَفْسَهُ قَصِيدَتَهُ.
- أَخَذْتُ هَدِيَّةً مِنْ أَسَاتِذَتِي نَفْسِهَا.
- سَمِعْتُ هَذِهِ الْقِصَّةَ عَيْنَهَا قَبْلَ ذَلِكَ.
- تَسَلَّمَ أَحِي شَهَادَةَ التَّفُوقِ مِنْ رَئِيسِ الْجَامِعَةِ نَفْسِهِ.
- رَأَيْتُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ عَيْنَهُ.
- طَبَخْتُ أَنَا نَفْسِي هَذَا الطَّعَامَ.
- فَازَ أَحْوَايَ أَنْفُسُهُمَا فِي الْمَسَابِقَةِ.
- الْمُعَلِّمَاتُ أَنْفُسُهُنَّ سَاعَدْنَ الطَّالِبَاتِ الْفَقِيرَاتِ.
- تَلَامِيذِي أَنْفُسُهُمْ أَصْبَحُوا الْآنَ مُعَلِّمِينَ.

Таъкиднинг эъроби:

Агар юқоридаги мисолларга эътибор берсак, таъкидни баъзида марфуъ, баъзида мансуб ва баъзида мажрур эканлигини кўрамиз.

Бунинг сабаби таъкид, эъробда таъкидланувчига тобеъ бўлади. Агар таъкидланувчи марфуъ бўлса, таъкид ҳам марфуъ бўлади, агар таъкидланувчи мансуб бўлса, таъкид ҳам мансуб бўлади, агар таъкидланувчи мажрур бўлса, таъкид ҳам мажрур бўлади.

Бунга қуйидаги гапимиз мисолдир: «نُؤْمِنُ بِالْأَنْبِيَاءِ كُلِّهِمْ» бу жумладаги таъкидланувчи “الأنبياء” калимаси. У исми мажрур, шунинг учун “كُلِّهِمْ” таъкид ҳам мажрур.

⁵³ Бу икки лафз баъзида ба харфи билан жар бўлади. Масалан: بِنَفْسِهِ - بَعَيْنِهِ

Бу ерда қуйида келадиган жумлаларни эъроблаймиз:

جاءت الطالبات جميعهنّ.

جاءت – мозий феъли.

الطالبات – марфуъ фоил, рафънинг аломати замма ва бу калима таъкидланувчидир.

جميعهنّ – марфуъ таъкид, рафънинг аломати замма ва “هنّ” замири музофун илайҳ.

فعلت الواجبات كلّها.

فعلت – мозий феъл, та замири фоил.

الواجبات – мансуб мафъулун биҳи, насбнинг аломати касра ва бу калима таъкидланувчи.

كلّها – мансуб таъкид, насбнинг аломати фатҳа ва “ها” замири музофун илайҳ.

أكلت التفاحتينّ كلتيهما.

أكلت – мозий феъл, та замири фоил.

التفاحتينّ – мансуб мафъулун биҳи, насбнинг аломати الياء ва бу калима таъкидланувчи.

كلتيهما – мансуб таъкид, насбнинг аломати الياء ва “” замири музофун илайҳ.

Диққат!

Биз таъкидни таъкидланувчидан кейин келишини ва унда таъкидланувчига қайтадиган бир замир бўлишини айтган эдик. Шунинг учун: جاء كلّ الطلاب деб айтган вақтимизда “كلّ” калимасини таъкид каби эъробламаймиз. Нима учунлигини биласизларми?

Чунки у исмдан кейин эмас, олдин келган ва унда таъкидланувчига қайтадиган замир йўқ. Бу жумланинг эъроби қуйидагича бўлади:

جاء – мозий феъли.

كل – марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

الطلاب – мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати касра.

Аммо биз **جاء الطلاب كلهم** деб айтсак, бу жумланинг эъроби қуйидагича бўлади:

جاء – мозий феъли.

الطلاب – марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

كل – марфуъ маънавий таъкид ва рафънинг аломати замма.

Иккинчи: Лафзий таъкид.

Бу таъкиднинг иккинчи тури. У лафзни қайтаришлик билан бўлади. У қуйидаги мисоллардаги каби баъзида исм ёки феъл ёки ҳарф ёки жумла ҳам бўлиши мумкин:

• هو كريمٌ كريمٌ.

• فَهَمْتُ فَهَمْتُ الدرسَ.

• نَعَمْ نَعَمْ أريدُ هذا.

• سَنَتَصِرُ بِإِذْنِ اللَّهِ سَنَتَصِرُ بِإِذْنِ اللَّهِ.

«أَسْكُتْ أَنْتَ» жумласидаги каби замирнинг таъкиди ҳам лафзий таъкиддир. Бу жумлада фоил мустатир замир ва унинг тақдири “أَنْتَ”. Зоҳирий замир “أَنْتَ” эса мустатир замирнинг лафзий таъкидидир. Қуйидаги мисоллар ҳам шундай:

لَقَيْتُهُ هُوَ - رَأَيْتُهَا هِيَ - أَحْسَنْتَ أَنْتَ - سَأَلْتُ عَلَيْهِ هُوَ.

Лафзий таъкид ҳам эъробда таъкидланувчига боғлиқ бўлади. Маънавий таъкидда нима деган бўлсак, бу ерда ҳам шуларни айтамыз. Масалан: **هو كريمٌ كريمٌ** бу жумланинг эъроби қуйидагича бўлади:

هو – замири мубтадо.

كريم – марфуъ хабар, рафънинг аломати замма.

كريم – марфуъ лафзий таъкид, рафънинг аломати замма.

تدريبات:

1) Қуйида келадиган жумлалардаги таъкидни турлари билан бирга айтинг:

(۱) الْمَلِكُ كُلُّهُ لِلَّهِ.

(۲) نَجَحَ الطَّلَابُ كُلُّهُمْ.

(۳) الَّذِي خَطَبَ الْجُمُعَةَ أَمْسٍ هُوَ أَسَاذِي نَفْسُهُ.

(۴) قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ.

(۵) آمَنْتُ آمَنْتُ بِاللَّهِ.

(۶) إِنْبَائِي كِلَاهُمَا يَدْرُسَانِ بِكَلِيَّةِ اللِّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ.

(۷) غَسَلْتُ يَدَيَّ كِلْتَيْهِمَا.

(۸) كَرَّمَتِ الْأَسْتَاذَةُ الطَّالِبَاتِ الْمُجْتَهِدَاتِ جَمِيعَهُنَّ.

(۹) سَاعِدُونِي! سَاعِدُونِي!

(۱۰) هِيَ الدُّنْيَا نَقُولُ بِمَاءٍ فِيهَا: حَذَارِ حَذَارِ مِنْ بَطْشِي وَفَتْكِي

فَلَا يَغْرُرْكُمْ مِنِّي ابْتِسَامٌ، فَقَوْلِي مُضْحِكٌ، وَالْفِعْلُ مُبْكِي

2) Қуйида келадиган жумлаларни эъробланг:

(۱) مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ جَمِيعِهِمْ.

(۲) تَرْبِيَةُ الْأَوْلَادِ مَسْئُولِيَّةُ الْوَالِدَيْنِ كِلَيْهِمَا.

(۳) حَفِظْتُ الْقُرْآنَ كُلَّهُ فِي ثَلَاثِ سِنَوَاتٍ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	نوع التوكيد
البقرة / ٣١	(Аллоҳ) Одамга барча (яратилган ва яратилажак нарсаларга тегишли) номларни ўргатди.	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا	
آل عمران / ١٥٤	Айтинг: «Барча иш Аллоҳга (оид)дир».	قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ	
الحجر / ٣٠	Барча фаришталар жам бўлиб, унга (Одамга) сажда қилдилар.	فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ	معنوي
القمر / ٤٢	Улар Бизнинг мўъжизаларимизни инкор этганларидан сўнг, Биз уларни кучли ва қудратли зот ушлаши билан ушладик (жазоладик).	كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاَهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ	
المؤمنون / ٣٦	Сизларга ваъда қилинаётган нарса (ақлдан) жуда-жуда узоқдир!	هَيِّهَاتَ هَيِّهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ	
الشرح / ٥ ، ٦	Бас, албатта, ҳар бир қийинчилик билан бирга енгиллик бордир. Албатта, ҳар бир қийинчилик билан бирга енгиллик бордир.	فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا	لفظي
التكاثر / ٣ ، ٤	Йўқ! Яқинда (бунинг оқибатини) билурсиз. Яна бир бор йўқ! Яқинда билурсиз!	كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ. ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ	

المفعول لأجله

Мафъулун лиажлиҳи

Агар сендан (لماذا تدرسُ القواعد؟) “Нима учун қоидаларни ўрганасан?” деб сўралса, сен жавобингда (لأنَّ) “Чунки”, деган сўзни ишлатишинг керак бўлади. Сен айтасан:

(أدرسُ القواعدَ لأني أرغبُ في إتقانِ اللغةِ العربيةِ) “Қоидаларни ўрганаман, чунки мен араб тилини мукаммал ўрганиши ҳохлайман”.

Сен бу саволга “لأنَّ” калимасини ишлатмасдан, бошқа йўл билан ҳам жавоб беришинг мумкин эди. Масалан: (أدرسُ القواعدَ رغبةً في إتقانِ اللغةِ العربيةِ) “Қоидаларни араб тилини мукаммал ўрганишни хоҳлаганим учун ўрганаман”.

Бу ерда нима бўлди?

Феълдан кейин унинг сабабини баён қилиш учун мансуб “رغبة” масдари келди. Яъни, у феълнинг бажарилиш сабабига жавоб беради.

Қуйида келадиган мисолларни ўқинг:

الإجابة بالمصدر	«الإجابة بـ» لأنَّ	السؤال
• حُبًّا في المعرفة.	• لأنني أُحِبُّ المعرفة.	ماذا تقرأ كثيراً؟
• ابتغاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ.	• لأنهم يَتَّبِعُونَ مَرْضَاةَ اللَّهِ.	ماذا يُنْفِقُ الْمُؤْمِنُونَ أموالهم؟
• إيمانًا واحتسابًا.	لأنه يُؤْمِنُ بِاللَّهِ، وَتَحْتَسِبُ الثَّوَابَ عِنْدَ اللَّهِ.	ماذا يَصُومُ الْمُؤْمِنُ؟

Феълнинг бажарилиш сабабини билдириб келган мансуб масдар “المفعول لأجله”

"мафъулун лиажлиҳи" ёки “المفعول له” "мафъулун лаҳу", деб аталади.

Бошқа мисоллар:

- كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ يَتَرَكُونَ بِلَادَهُمْ طَلَبًا لِلْعِلْمِ.
- اشْتَرَيْتُ لِرُوحَتِي هَدِيَّةً رَغْبَةً فِي إِسْعَادِهَا.
- مَنَحَ الْأَسْتَاذُ طُلَابِهِ جَوَائِزَ تَشْجِيعًا لَهُمْ.
- يَتْرُكُ الْمُؤْمِنُ الْمَعَاصِيَ خَوْفًا مِنَ اللَّهِ.
- بَعَدَ النَّصْرَ، سَجَدَ الْقَائِدُ شُكْرًا لِلَّهِ.
- بَكَيْتُ حُزْنًا عَلَى مَا حَدَثَ.
- مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.
- أَخْفِضُ صَوْتِي أَمَامَ أَسْتَاذِي تَأْدُبًا مَعَهُ.

تدريبات:

1) Биринчи устундаги жумлаларни иккинчи устундаги мансуб мафъулун лиажлиҳи

билан охирига етказинг:

• تَقْدِيرًا جُهْدِهِمْ.	١) امْتَثَلَ الابْنُ لِأَمْرِ أَبِيهِ
• حَذَرًا مِنْ شَرِّهِمْ.	٢) تَزَوَّجْتُ هَذِهِ الْفَتَاةَ
• شَوْقًا إِلَيْهِ.	٣) قَبَّلْتُ يَدَ أُمِّي
• أَمَلًا فِي ثَوَابِ اللَّهِ.	٤) كَلَفًا الْمُدِيرُ الْمُوظَّفِينَ الْمُجْتَهِدِينَ
• اغْتِرَافًا بِفَضْلِهَا.	٥) ابْتَعَدْتُ عَنْ أصدقاءِ السُّوءِ
• إِرْضَاءً لَهُ.	٦) ذَهَبْتُ لزيارةِ صديقِي
• إعْجابًا بِخُلُقِهَا.	٧) يَتَصَدَّقُ الْمُحْسِنُ

2) Қуйида келадиган жумлаларга мос мансуб мафъулун лиажлиҳни қўйинг:

(رَحْمَةً - تَكْرِيهًا - حُبًّا - رَغْبَةً - تَأْدِيبًا - رَجَاءً - اتِّبَاعًا - أَمَلًا - طَاعَةً - تَرْوِيحًا)

- ١) أَدْرُسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي فَهْمِ الْقُرْآنِ.
- ٢) ضَرَبَ الْأَبُ ابْنَهُ لَهُ.
- ٣) عَقَوْتُ عَنِ النَّاسِ فِي عَقْوِ اللَّهِ.
- ٤) يَصُومُ الْمُؤْمِنُ اللَّهَ.
- ٥) أَقْرَأُ فِي الْمَعْرِفَةِ.
- ٦) مُنِحَ الْعَالَمُ جَائِزَةً لَهُ.
- ٧) سَافَرْتُ إِلَى الْقَرْيَةِ عَنِ النَّفْسِ.
- ٨) أَعْطَفْتُ عَلَيَّ الْيَتَامَى بِهِمْ.
- ٩) يَحْرِصُ الْمُسْلِمُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ فِي ثَوَابِهِ.
- ١٠) اِعْتَكَفْتُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ لِسُنَّةِ الرَّسُولِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ١٩	яшинлар туфайли ўлишдан қўрқиб, бармоқларини кулоқларига тиқиб олурлар.	يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ
البقرة / ٢٠٧	Одамлар орасида Аллоҳнинг розилигини истаб, жонини берадигани ҳам бор. Аллоҳ бандаларга меҳрибон зотдир.	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ
	Аммо дилларида оғиш бор кимсалар одамларни фитнага солиш ва ўз талқинига мувофиқ	

آل عمران / ٧	маънолар бериш учун унинг (Қуръоннинг) муташобих оятларига эргашадилар.	فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ
النساء / ١١٤	Кимда-ким Аллоҳ ризоси учун шу ишларни қилса, унга улкан мукофот беражакмиз.	وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا
الأعراف / ٥٦	Унга (Аллоҳга) ҳам қўрқинч ва ҳам умид билан дуо қилингиз! Аллоҳнинг раҳмати эзгу иш қилувчиларга яқиндир.	وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ
الرعد / ٢٢	Парвардигорларининг «юзини» истаб, (турли машаққатларга) сабр қилиб	وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ
الإسراء / ٣١	(Эй, инсонлар!) Болаларингизни қашшоқликдан қўрқиб ўлдирмангиз – уларга ҳам, сизларга ҳам Биз ризқ берурмиз.	وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ

الألفاظ الملحقة بالمتنى

Мусанна (иккилик) га эргашадиган лафзлар

Иккиликка мисол: “**كُتَابَانِ - كِتَابَيْنِ**” у муфрад (бирлик) га “**انِ**” ёки “**ينِ**” нинг қўшилиши билан ясалади. Иккиликда рафънинг аломати **الألف**, насб ва жарнинг аломати **الياء**.

Яна баъзи бир калималар борки, улар мусаннанинг суратида ва мусаннанинг эъроби билан эъробланади, лекин улар ҳақиқий мусанна эмас. Чунки улар мусаннанинг

шартларига тўлиқ мос келмайди. Бу калималар “**المُلْحَقَةُ بِالمُعْتَى**” деб номланади. Улар қуйидагилар:

إِثْنَانٍ - إِثْنَانٍ - كِلَا - كِلْتَا⁵⁴ - هَذَا - هَاتَانِ - اللَّذَانِ - اللَّئَانِ.

الألفاظ المُلْحَقَةُ بجمع المذكر

Соғлом музаккар жамъга эргашадиган лафзлар

Соғлом музаккар жамъ “**مَعْلَمُونَ - مَعْلَمِينَ**” муфрадга “**وَنَ**” ёки “**يْنِ**” нинг изофа қилиниши орқали ясалади. Соғлом музаккар жамъда рафънинг аломати “**الواو**”, насб ва жарнинг аломати “**الياء**”.

Яна баъзи бир калималар борки, улар соғлом музаккар жамънинг суратида келади ва унинг эъроби билан эъробланади. Лекин улар унинг шартларига тўлиқ мос келмайди. Улар “**المُلْحَقَةُ بجمع المذكر السالم**” деб номланади. Уларга мисол қуйидагилар:

عَشْرُونَ - ثَلَاثُونَ - أَرْبَعُونَ - خَمْسُونَ - سِتُونَ - سَبْعُونَ - ثَمَانُونَ - تِسْعُونَ - أُولُو⁵⁵.

Бу калималарнинг муфради йўқ.

بَنُونَ - أَهْلُونَ - عَالَمُونَ - أَرْضُونَ - سِنُونَ.

Бу калималар соғлом музаккар жамъ каби жамъ қилинса ҳам, уларнинг бирлиги соғлом музаккар жамънинг қоидасига мос келмайди.⁵⁶

⁵⁴ Бу икки калимани маънавий таъкид дарсида ўргандек. У иккаласига мусаннанинг эъробиди эъробланган замирни изофа қилиш шарт. Масалан: **كِلَاهُمَا - كِلَيْهِمَا، - كِلْتَاهُمَا - كِلْتَيْهِمَا**

⁵⁵ **أُولُو** بمعني: أصحاب، فيقال مثلا: هم أولو قوة

⁵⁶ Исмнинг соғлом музаккар жамъ бўлишининг шартлари: исм аълам ёки музаккар оқил сифат бўлиши керак. Масалан:

مُحَدِّدٌ / صَادِقٌ / صَادِقُونَ.

Аммо бу калималарнинг муфради: **سنة - أرض - عالم - أهل - ابن** шу билан бирга улар соғлом музаккар жамъ каби жамъ бўлади шунинг учун улар “**المُلْحَقَةُ بجمع المذكر السالم**” деб номланади.

التَّمْيِيز

Тамйиз

Агар сен “مَعِيَ عَشْرُونَ” деб айтсанг, бу ерда “عَشْرُونَ” адади ноаниқ. Унинг ноаниқлигини ва ундан кўзланган мақсадни бошқа бир калима билан аниқлаштириш керак.

Агар биз “مَعِيَ عَشْرُونَ كِتَابًا” деб айтсак, бу ерда “كِتَابًا” калимаси, ана шу ададдаги ноаниқликни баён қилиш, аниқлаштириш ва ажратиш учун келган.

Агар яна биз “اشْتَرَيْتُ كِيلُو جَرَامًا” деб айтсак, вазн ўлчовидаги “كِيلُو جَرَامًا” калимаси мубҳам ва ноаниқдир. Унинг мубҳамлиги ва ноаниқлигини кетказиш учун уни аниқлаштирадиган калимани зикр қилишимиз керак бўлади. Биз “اشْتَرَيْتُ كِيلُو جَرَامًا أَرْرًا” деб айтсак, бу ерда “أَرْرًا” калимаси ундаги мубҳамликни кўтаряпти.

Яна агар биз “الْيَابَانُ مِنْ أَكْثَرِ بِلَادِ الْعَالَمِ” деб айтсак, бу ерда ҳам ноаниқлик бор. “أَكْثَرُ” калимасининг нисбати “الْيَابَانُ” калимасига бериляпти, лекин биз бу кўпликнинг нимада эканлигини билмаймиз. У аҳолининг ададидами? Ёки у ривожланиш, ўсишдами? Ёки у мол-дунёдами? Ёки у тозаликдами? Японияга нисбати берилган кўп калимаси бу ерда ноаниқдир. Агар биз “الْيَابَانُ مِنْ أَكْثَرِ بِلَادِ الْعَالَمِ تَقَدُّمًا” деб айтсак, ундаги ноаниқлик кетади. “تَقَدُّمًا” калимаси бу жумладаги ноаниқликни кетказиш учун келган.

Шунинг учун биз ўзидан олдин келган калиманинг ноаниқлигини кетказиш учун келган калимани “**Тамйиз**” (التَّمْيِيز) деб, ундан олдин келган калимани эса “**Мумайяз**” (الْمُمَيَّز) деб атаймиз.

Тамйизнинг турлари:

Тамйиз баён қиладиган мубҳамликка кўра у иккига бўлинади:

Биринчи тур: Муфрад бўлган мубҳамлик. Масалан: ададда, вазнда, идиш

ўлчовида ва узунликда. Буларга мисоллар:

الجملة	المُمَيِّز	نوعه	التَّمْيِيز
في حقيقتي أربعة كتبٍ	أربعة	عدد	كتبٍ
سأسافر بعد خمسة عشر يومًا.	خمسة عشر	عدد	يومًا
اشتريتُ كيلو جرامًا موزًا.	كيلو جرامًا	وزن	موزًا
زرع الفلاح فدانًا قمحًا.	فدانًا	مساحة	قمحًا
أنتجت الأرض أردبًا قطنًا.	أردبًا	كيل	قطنًا

Бу мисоллар биринчи турга мансуб. Мисолларда кўрамизки, мумайязлар муфрад лафзлар билан зикр қилинган. Шунинг учун бу тур “**تمييز المفلوظ**” (зикр қилинганнинг тамйизи) деб, ёки “**تمييز المفرد**” (муфраднинг тамйизи) деб номланади. Чунки бу ерда мумайяз жумла эмас лафз бўлади.

Иккинчи тур: Жумладаги икки нарсанинг орасидаги мубҳамликни баён қилади.

Бу ерда мумайяз лафз билан зикр қилинган бўлмайди, лекин биз у жумлани эшитаётган вақтимизда уни мулоҳаза қиламиз ва англаймиз. Тамйиз ана шу вақтдаги мубҳамликни баён қилиш учун келади. Масалан:

Агар биз “**إبراهيمُ أقلُّ الطلابِ**” деб айтсак, уни эшитган вақтимизда ундан идрок қилинган мубҳамликни баён қиладиган ва тушунтирадиган жумлага муҳтож бўламиз. Лекин жумладан таянадиган калимани топалмаймиз ва шунинг учун уни баён қилишда тамйизга

муҳтож бўламиз. Иброҳимга нисбати берилган озлик нимада эканлиги ҳақида савол пайдо бўлади: бу озлик илмдами? Ёки даражадами? Ёки тиришқоқликдами? Бу эса баёнга муҳтож мубҳамликдир ва мумайяз тамийзга муҳтож бўлади. Агар сен: **إبراهيم أقل الطلاب اجتهادًا** деб айтсанг мубҳамлик йўқолади.

Қуйида келадиган мисолларда ҳам мумайяз мулоҳаза қилинади, лекин зикр қилинмайди. Шунинг учун бу тур: **تمييز الملحوظ** (мулоҳаза қилинадиганнинг тамйизи), **تمييز الجملة** (жумланинг тамйизи) ва **تمييز النسبة** (нисбатнинг тамйизи) деб номланади.

Мулоҳаза қилинадиганнинг тамйизига мисоллар:

الجملة	المُمَيِّز	التَّمْيِيز
الشيوخ أكثر خبرة من الشباب	نسبة الكثرة إلى الشيوخ	خبرة
روسيا أكبر بلاد العالم مساحةً	نسبة الكبر إلى روسيا	مساحة
الأنبياء أصدق الناس قولاً	نسبة الصدق إلى الأنبياء	قولاً
الزرافة أطول الحيوانات رقبةً	نسبة الطول إلى الزرافة	رقبة
محمد أسرع الطلاب كتابةً	نسبة السرعة إلى محمد	كتابة
أخي أصغر مني سنًا	نسبة الصغر إلى أخي	سنًا
القرية أنقى من المدينة هواءً	نسبة النقاء إلى القرية	هواءً

Диққат!

Юқоридаги мисолларда кўрганимиздек тамйиз маърифа бўлмайди, у доимо накра ва мансуб⁵⁷ бўлади.

Ҳозир, қуйида келадиган жумлаларни эъроблаймиз:

* في اليوم أربع وعشرون ساعة.

⁵⁷ Учдан ўнгача бўлган ададларнинг тамйизи жамъ ва мажрур бўлади. Масалан: **ثلاثة كتب** “юз, икки юз минг, икки минг” ададларининг тамйизи муфрад ва мажрур бўлади. Масалан: **منة كتاب**. Буларни кейинги мавзуларда батафсил ўрганамиз.

في اليوم: жар ва мажрур – шибҳи жумла хабари муқаддам.

أربع: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.

و: атф ҳарфи.

عشرون: марфуъ маътуф ва рафънинг аломати «الواو», чунки у соғлом музаккар жамъга эргашганлардан.

ساعة: мансуб тамйиз ва насбнинг аломати фатҳа.

* الأسد أشدّ الحيوانات قوة.

الأسد: марфуъ мубтадо ва рафънинг аломати замма.

أشدّ: марфуъ хабар ва рафънинг аломати замма.

الحيوانات: мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати касра.

قوة: мансуб тамйиз ва насбнинг аломати фатҳа.

* أطمعتُ الدجاجة مِلء الكَفِّ حَبًا.

أطمعتُ: мозий феъли ва фоил.

الدجاجة: мансуб, биринчи мафъулун бих ва насбнинг аломати фатҳа.

مِلء: мансуб, иккинчи мафъулун бих ва насбнинг аломати фатҳа.

الكَفِّ: мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати касра.

حَبًا: мансуб тамйиз ва насбнинг аломати фатҳа.

* فاضتِ العين دمعًا.

فاضتِ: мозий феъли ва та муннаслик ҳарфи.

العين: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

دمعًا: мансуб тамйиз ва насбнинг аломати фатҳа.

Диққат!

1) Малфузнинг тамйизи “**مِن**” ҳарфи билан, ёки изофа⁵⁸ билан жар бўлиши мумкин.

Масалан:

التمييز مجرور بالإضافة	«التمييز مجرور ب «مِن»	التمييز منصوب
اشترتُ كيلو جرامَ موزٍ	اشترتُ كيلو جرامًا مِن موزٍ	اشترتُ كيلو جرامًا موزًا
زرعَ الفلاحُ فدانَ قمحٍ	زرعَ الفلاحُ فدانًا مِن قمحٍ	زرعَ الفلاحُ فدانًا قمحًا
أنتجتِ الأرضُ إردبًا قطنٍ	أنتجتِ الأرضُ إردبًا مِن قطنٍ	أنتجتِ الأرضُ إردبًا قطنًا
اشترتُ جرامَ ذهبٍ	اشترتُ جرامًا مِن ذهبٍ	اشترتُ جرامًا ذهبًا

2) Малфузнинг тамйизи фоилдан ёки мафъулун бихдан ёки мубтадодан ўзгарган

бўлади. Масалан:

التمييز مَحْوُلٌ عن:	أصلها	الجملة
الفاعل	طابتَ نفسُ محمدٍ	طابَ محمدٌ نفسًا
الفاعل	يرتفعُ شأنُ العلماءِ	يرتفعُ العلماءُ شأنًا
المفعول به	رَبَّيْتُ أثاثَ الحجرِ	رَبَّيْتُ الحجرَ أثاثًا
المفعول به	نظَّمْتُ صفوفَ الكتبِ	نظَّمْتُ الكتبَ صفوفًا
المبتدأ	جسمي أضعفُ مِن جسمِك	أنا أضعفُ منك جسمًا
المبتدأ	خبرهُ أخي أقلُّ مِن خبرتي	أخي أقلُّ ممي خبرهُ

⁵⁸ Фақат адад билан бўлмайди. Буни ҳам кейинги мавзуларда батафсил ўрганамиз.

1) Қуйида келадиган жумлалардаги тамйизни ажратинг ва унинг навиниайтинг:

- (۱) العنبُ من ألذِّ الفواكِه طعمًا.
- (۲) الصينُ أكثرُ بلادِ العالمِ سكانًا.
- (۳) في السنةِ اثنا عشرَ شهرًا، وفي الشهرِ ثلاثونَ يومًا.
- (۴) هذا الدرسُ من أكثرِ الدروسِ إمتاعًا.
- (۵) آسيا أكبرُ قاراتِ العالمِ مساحةً.

2) Мисолдаги каби бажаринг:

الجملة	أصلها	التمييز مَحْوَل عن:
(۱) زادَ الطالبُ علمًا	زادَ علمَ الطالبِ.	الفاعل
(۲) الفيلُ أكبرُ منَ الجمَلِ جسمًا
(۳) طابَ المكانُ هواءً
(۴) القريةُ أكثرُ منَ المدينةِ هدوءًا
(۵) فاضتِ العينُ دمعًا

3) Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

- (۱) الأنبياءُ أعظمُ الناسِ أمانةً.
- (۲) الحريرُ أغلى منَ القطنِ قيمةً.
- (۳) الطاووسُ أجملُ الحيواناتِ منظرًا.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
آل عمران / ۹۱	Албатта, кофир бўлган ва кофир ҳолларида ўлганларнинг бирортасидан (қиёмат азобидан қутулиши учун) агарда ер юзи тўла олтинни бадал сифатида берса ҳам, асло қабул қилинмас.	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ	
يوسف / ۴	Эсланг, Юсуф (ўз) отасига (Яъқубга) деди: «Эй, отажон! Мен (тушимда) ўн битта юлдуз, Қуёш ва Ойнинг менга сажда қилаётган ҳолларида кўрдим».	إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ	تمييز الملفوظ
الزلزلة / ۷, ۸	Бас, кимки (дунёда) зарра миқдорида яхшилик қилган бўлса, (қиёмат куни) уни кўрар. Кимки зарра миқдорида ёмонлик қилган бўлса ҳам, уни кўрар.	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.	
النساء / ۸۷	Ким ҳам Аллоҳдан кўра рост гапирувчирик экан?!	وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا	
الكهف / ۳۴	Бас, у биродарига мурожаат қилиб: «Менинг бойлигим сеникидан кўпроқ ва одамларим кучлироқ», – деди.	فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا	تمييز الملفوظ
مريم / ۴	деган эди: «Эй, Раббим! Дарҳақиқат, менинг суякларим мўртлашди, кексалиқдан бошим	قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا	

	(сочим) оқарди.		
القمر / ١٢	Яна ердан булоқлар чиқариб қўйдик.	وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا	

الأعداد وتمييزها

Ададлар ва уларнинг тамйизи

Ададлар турли хил кўринишда келади.

Мисолдаги каби муфрад бўлади: واحد – اثنان – ثلاثة, ёки мураккаб адад бўлиши мумкин:

واحد وعشرون – اثنان وعشرون – ثلاث وعشرون, ёки маътуф бўлиши мумкин

واحد وعشرون – اثنان وعشرون – ثلاث وعشرون.

Адалар ва уларнинг маъдуди (саналмиш ёки тамйизи) учун чекланган қоидалар бор.

Ҳозир сизлар билан ана шу қоидаларнинг баъзисини ўрганамиз.

Биринчи: “واحد” ва “اثنان” адалари:

У иккиси маъдуддан олдин зикр қилинмайди. Масалан: واحد كتاب، اثنان كتاب деб эмас,

балки: كتاب، كتابان деб айтасан.

Маъдудни таъкидлаш учун уни бу икки адад билан қуйидагича сифатлашинг мумкин:

كتاب واحد وكتابان اثنان.

قصة واحدة وقصتان اثنان.

Иккинчи: “ثلاثة” дан “عشرة” гача бўлган адалар:

Бу ададларнинг музаккар ва муаннаса қуйидагича кўринишлари бор:

عَشْر	تِسْع	ثَمَانِي	سَبْع	سِت	خَمْس	أَرْبَع	ثَلَاث	المذكر
عَشْرَة	تِسْعَة	ثَمَانِيَة	سَبْعَة	سِتَّة	خَمْسَة	أَرْبَعَة	ثَلَاثَة	المؤنث

Улар маъдуд билан муаннас ва музаккар бўлишда турли хил бўлади. Агар маъдуд музаккар бўлса, адад муаннас бўлади. Агар маъдуд муаннас бўлса, адад музаккар бўлади.

Масалан агар биз “٣ أفلام” деб айтмоқчи бўлсак, маъдуднинг муфрад ҳолатига қараймиз. У музаккарми ёки муаннаси? “فلم” калимаси музаккар, шунинг учун адад муаннас ҳолатда бўлиши керак. Яъни биз “ثلاثة أفلام” деб айтаемиз.

Агар биз “٣ فُرص” деб айтмоқчи бўлсак, аввало маъдудга ва унинг муфрадига қараймиз. У музаккарми ёки муаннаси? “فرصة” калимаси муаннас, шунинг учун адад музаккар бўлиши керак. Яъни биз “ثلاث فرص” деб айтаемиз.

Бу ерда яна бошқа мисоллар:

سبعُ سنواتٍ	سبعةُ أعوامٍ	ثلاثُ طالباتٍ	ثلاثةُ طلابٍ
ثماني ليالٍ	ثمانيةُ أيامٍ	أربعُ عُرفٍ	أربعةُ أبوابٍ
تسعُ شققٍ	تسعةُ بيوتٍ	خمسُ نساءٍ	خمسةُ رجالٍ
عشرُ ورقاتٍ	عشرةُ جنيهاتٍ	ستُ قصصٍ	ستهُ كتبٍ

Юқоридаги мисолларда кўрганимиздек бу ададларнинг тамйизи жамъ ва мажрур бўлади.

Қуйида иккита жумлани эъроблаймиз:

* في الأسبوع سبعة أيام.

في الأسبوع: жар ва мажрур, шибхи жумла бўлиб хабари муқаддам.

سبعة: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.

أيام: мажрур тамйиз ва жарнинг аломати касра.

* اشتریتُ الكتاب بستة جنیهات .

اشتریتُ: феъл ва фоил.

الكتاب: мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.

بستة: жар ва мажрур.

جنیهات: мажрур тамйиз ва жарнинг аломати касра.

Учинчи: “أَحَدَ عَشَرَ” ва “اثنا عشر” ададлари:

Бу икки ададнинг ҳар бири икки жуздан таркиб топган: “أحد + عشر” ва “اثنا + عشر”.

Бу ададларнинг икки жузи ҳам маъдудга музаккар ва муаннасликда мувофиқ бўлади.

Агар маъдуд музаккар бўлса, адад أَحَدَ عَشَرَ ва اثنا عشر кўринишида бўлади. Агар маъдуд муаннас бўлса, адад إحدى عشرة ва اثنتا عشرة кўринишида бўлади. Масалан:

– أَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا واثنا عشر طَالِبَةً.

– إحدى عشرة طَالِبَةً واثنتا عشرة طَالِبَةً.

أَحَدَ عَشَرَ ададининг икки жузи ҳам фатҳага мабний. "Дол" ҳарфининг устидаги фатҳа ва "ро" ҳарфининг устидаги фатҳа. Бу адад фоилми, ёки мафъулун бихми, ёки мубтадоми, ёки хабарми, ёки бошқа нарса бўладими бу фатҳалар ўзгармайди. Масалан:

* جاءَ أَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا .

Бу жумлада адад фоилдир, лекин унинг икки жузи ҳам фатҳага мабнийдир.

Аммо **اثنَا عَشَرَ** ададининг аввалги қисми “**اَنَا**” мусаннанинг эъроби билан эъробланади. Яъни алиф билан рафъ, “**الياء**” билан насб ва жар бўлади.⁵⁹ **اَنَا - اِنِّي - اِنِّي** деб айтамыз. Аммо иккинчи қисми бўлган “**عَشَرَ**” фатҳага мабнийдир. Масалан:

* **جَاءَ اثنَا عَشَرَ طَالِبًا.**

Бу жумлада **اثنَا عَشَرَ** адади фоилдир ва шунинг учун унинг аввалги қисми “**اَنَا**” марфуъдир. Рафънинг аломати алиф. Аммо иккинчи қисми фатҳага мабнийдир.

* **رَأَيْتُ اثنِي عَشْرَةَ طَالِبَةً.**

Бу жумлада **اثنِي عَشْرَةَ** адади мафъулун бихдир ва шунинг учун унинг аввалги қисми “**اِنِّي**” мансуб. Насбнинг аломати “**الياء**”. Аммо иккинчи қисм фатҳага мабнийдир.

Бу икки ададнинг ҳам тамйизи мисолларда кўрганимиздек мансуб ва муфрад бўлади.

Тўртинчи: “ثَلَاثَةَ عَشَرَ” дан “تِسْعَةَ عَشَرَ” гача бўлган ададлар:

Булар ҳам икки қисмдан таркиб топган мураккаб ададлардандир. Бу ададларнинг аввалги қисми маъдудига муаннас ва музаккарликда тескари бўлади. Иккинчи қисми эса маъдудга мувофиқ бўлади.

Масалан: агар биз 13 та талаба, деб айтмоқчи бўлсак, маъдудга қараймиз ва унинг музаккар эканлигини биламиз. Шунинг учун ададнинг аввалги қисми муаннас “**ثَلَاثَةَ**” бўлади. Аммо иккинчи қисми музаккар бўлади ва “**طَالِبًا ثَلَاثَةَ عَشَرَ**” деб айтамыз.

Агар биз “**١٩ طَالِبَةً**” деб айтмоқчи бўлсак, маъдудга қараймиз ва унинг муаннас эканлигини кўрамыз. Шунинг учун ададнинг аввалги қисми музаккар, иккинчи қисми эса муаннас бўлади. Яъни “**تِسْعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً**” бўлади.

⁵⁹ Ўтган дарсларимизда бу калиманинг мусаннага эргашувчи эканлигини ўтган эдик.

Бу ададларнинг барчасини икки қисми ҳам фатҳага мабнийдир. Яъни:

ثلاثة عشر، أربعة عشر،، تسعة عشر.

Бу ададларнинг эъробда ўрни қандай бўлса ҳам, уларнинг фатҳага мабнийлиги ўзгармайди. Масалан:

* في الفصل سبع عشرة طالبة.

Бу жумлада “**سبع عشرة**” адади мубтадои муаххар, лекин замма билан марфуъ эмас, балки унинг икки жузи ҳам фатҳага мабнийдир.

* سأسافرُ بعدَ خمسة عشرَ يومًا.

Бу жумладаги “” адади музофун илайҳдир, лекин у касра билан мажрур эмас, балки унинг икки жузи ҳам фатҳага мабнийдир.

Бу ададларнинг тамйизи мисолларда кўрганимиз каби муфрад ва мансуб бўлади.

Бешинчи: Ўнлик лафзлар:

Бу ададлар: عشرون – ثلاثون – أربعون – خمسون – ستون – سبعون – ثمانون – تسعون

Бу ададлар соғлом музаккар жамънинг эъробби билан эъробланади. Яъни «الواو» билан рафъ, “الياء” билан насб ва жар⁶⁰ бўлади. Масалан:

* معي تسعونَ جنيهاً.

Бу жумлада “**تسعون**” адади марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати «الواو» дир.

* أعطاني أبي ثلاثينَ جنيهاً.

Бу жумлада “**ثلاثين**” адади мансуб мафъулун биҳи ва насбнинг аломати الياء дир.

* اشتريتُ الكتابَ بعشرينَ جنيهاً.

⁶⁰ Буларни соғлом музаккар жамъга эргашувчилар мавзусида ўрганган эдик.

Бу жумлада “**عشرين**” адади исми мажрур ва жарнинг аломати “**الياء**” дир.

Мисолларда кўрганимиз каби бу ададларнинг тамйизи муфрад ва мансуб бўлади.

Бу касра сонларни ықд деб ҳам номланади.

Олтинчи: Атф бўлган ададлар:

Бу ададларга мисол: **واحد وعشرون – اثنان وعشرون – ثلاثة وعشرون – تسعة وعشرون**

Бу ададлар маътуфи алайх ва маътуфдан ташкил топган.

Маътуфун алайх – бирдан тўққизгача бўлган ададлардан бири, **маътуф** эса ўнлик ададларидан бири бўлади. Юқорида зикри келган ададлар ҳам шунга киради. “**واحد**” ва “**اثنان**” ададлари маъдудига музаккар, муаннасликда⁶¹ мувофиқ бўлади. Учдан тўққизгача бўлган ададлар эса жнсда маъдудига мухолиф бўлади.

Биз “” адади алиф билан рафъ, “**الياء**” билан насб ва жар бўлишини, ҳамда ўнлик лафзлар “**الواو**” билан рафъ, “**الياء**” билан насб ва жар бўлишини унутмаслигимиз керак.

Бу ададларнинг тамйизи муфрад ва мансуб бўлади.

Бу ададларга мисоллар:

• Синфда 21 та толиба бор.	في الفصلِ إحدى وعشرون طالبةً
• Бир кунда 24 соат бор.	في اليوم أربع وعشرون ساعةً
• Ҳозир ёшим 28 да.	عُمري الآن ثمانية وعشرون عامًا
• Китобни 32 жунайхга сотиб олдим.	اشتريتُ الكتابَ باثنيَ وثلاثينَ جنيهاً
• Улар 41 киши.	هؤلاء واحدٌ وأربعونَ رجلاً
• Акамдан 75 жунайх қарз олдим.	اقترضتُ من أخي خمسةً وسبعينَ جنيهاً

⁶¹ нинг муаннаси бу ерда “**إحدى**” бўлади.

Еттинчи: Юз ва минг ададлари, ҳамда уларнинг музофлари:

Булар:

* مئة - مئتان - ثلاثين⁶² - أربعين - خمسين - سبعين - ثمانين - تسعين.* ألف - ألفان - ثلاثون⁶³ آلاف - خمسة آلاف - ستة آلاف - سبعة آلاف - ثمانية آلاف - تسعة آلاف - عشرة آلاف.

Бу ададларнинг тамйизи муфрад ва мажрур бўлади. Масалан:

مئة كتاب، وألف كتاب.

Бу ерда ўтган дарсларимизга оид бир қанча мисолларни кўрамиз:

3 та олма едим.	أَكَلْتُ ثَلَاثَ تَفَاحَاتٍ
Акам Қуръондан 10 жуз ёдлади.	حَفِظَ أَحِي عَشْرَةَ أَجْزَاءٍ مِنَ الْقُرْآنِ
Қишлоқда 11 кун яшадим.	قَضَيْتُ فِي الْقَرْيَةِ أَحَدَ عَشَرَ يَوْمًا
Бир йилада 12 ой бор.	فِي السَّنَةِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا
Бу мадрасада 21 та муаллима ишлайди.	يَعْمَلُ فِي هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ إِحْدَى وَعِشْرُونَ مُعَلِّمَةً
Саёҳатга 48 та талаба борди.	ذَهَبَ فِي الرَّحْلَةِ ثَمَانٍ وَأَرْبَعُونَ طَالِبَةً
95 балл тўпладим.	حَصَلْتُ عَلَى خَمْسٍ وَتِسْعِينَ دَرَجَةً
Кутубхонада 135 та китоб бор.	فِي الْمَكْتَبَةِ مِئَةٌ وَخَمْسَةٌ وَثَلَاثُونَ كِتَابًا
Бизнинг факултетитни 167 та талаба тамомлади.	تَخَرَّجَ فِي كَلِيتِنَا مِئَةٌ وَسَبْعَةٌ وَسِتُّونَ طَالِبًا

⁶² Биз ثلاث деб айтамыз, ثلاثة деб айтмаймыз. Чунки “منة” калимаси муаннас ва адад унга хилоф бўлади. Масалан:وا أربعين ва бошқалар.

⁶³ Биз ثلاثة деб айтамыз, ثلاث деб айтмаймыз. Чунки “الف” калимаси музаккар ва адад унга хилоф бўлади. Масалан: أربعة آلاف ва бошқалар.

1980 йилда туғулганман.	وُلِدْتُ سَنَةَ أَلْفٍ وَتِسْعِمِئَةٍ وَثَمَانِينَ
Уруш сабабли 3316 та шахс вафот этди.	مَاتَ بِسَبَبِ الْحَرْبِ ثَلَاثَةُ آلَافٍ وَثَلَاثُمِئَةٍ وَسِتَّةَ عَشَرَ شَخْصًا

تدريبات:

1) Қуйида келадиган жумлалардаги хатоларни тўғирланг:

(1) اشترتُ الكتابَ باثنا عشرَ جنيهاً.

(2) في القرنِ مئةُ سنةً.

(3) عُمرُ هذا الطفلِ ثماني أعوامٍ.

(4) عُمرُ هذا ابيشيخِ ثمانينَ عاماً.

(5) جاءتْ تسعُ عشرةَ طالبةً.

(6) في هذه العمارةِ ستةَ عشرَ شقةً.

(7) ركبَ السفينةَ ألفُ مسافرينَ.

(8) عددُ طلابِ المدرسةِ ثلاثةَ آلافِ طلابٍ.

2) Қуйидаги жумлаларни араб тилига таржима қилинг ва ададларни ҳарф билан

ёзинг:

1) 2 та олма едим.
2) Акам Қуръондан 22 жуз ёдлади.
3) Қишлоқда 6 кун яшадим.

4) Бир йилда 365 кун бор.
5) Бу мадрасада 31 та муаллима ишлайди.
6) Саёҳатга 84 та талаба борди.
7) 91 балл тўплاديم.
8) Кутубхонада 1050 та китоб бор.
9) Бизнинг факултетитни 234 та талаба тамомлади.
10) 1979 йилда туғулганман.
11) Уруш сабабли 5713 та шахс вафот этди.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
--------------------------	-------------------	--------

البقرة / ٦٠	«Асоингни тошга ур!» дедик. Бас, ундан (тошдан) ўн икки чашма отилиб чиқди.	فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا
البقرة / ٢٦١	Аллоҳ йўлида молларини эҳсон қилувчилар (савобининг) мисоли гўё бир донга ўхшайдики, у ҳар бир бошоғида юзтадан дони бўлган еттита бошокни ундириб чиқаради.	مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِنْهُ حَبَّةٌ
آل عمران / ٤١	(У) деди: «Раббим, менга (хомиладан дарак берувчи) бирор белги бергин». (Аллоҳ) айтди: «Сенга белги шуки, уч кун имо–ишорадан ташқари одамларга гапира олмайсан.	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْرًا
المائدة / ١٢	Аллоҳ Исроил авлодидан аҳд олди ва Биз улардан ўн икки йўлбошчини (танлаб) юбордик.	وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا
المائدة / ٨٩	Бунинг каффорати (жаримаси) – ўнта мискинга таом бериш.	فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ
الأعراف / ١٤٢	Мусо билан ўттиз кеча ваъдалашдик. Сўнгра уни яна ўн (кеча) билан тўлдирдик. Шундай қилиб, Раббининг “қирқ кеча” дея белгилаган вақти камолига етди.	وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً
التوبة / ٣٦	Албатта, Аллоҳнинг наздида ойларнинг адади – ўн икки ойдир.	إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا
يوسف / ٤	Эсланг, Юсуф (ўз) отасига (Яъкубга) деди: «Эй, отажон! Мен (тушимда) ўн битта юлдуз,	إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ

	Қуёш ва Ойнинг менга сажда қилаётган ҳолларида кўрдим».	أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ
مریم / ۱۰	«Эй, Раббим! Мен учун (кампирим ҳомилали бўлганига) бирор белги қилсанг», – деди у (Закариё). (Аллоҳ) айтди: «Сенга белги шуки, соғ бўла туриб, уч кеча (ва кундуз)гача одамларга гапирмайсан».	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا
الحج / ۴۷	Раббингиз наздидаги бир кун сизларнинг ҳисобингиздаги минг йилга баробардир.	وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ
النور / ۴	Иффатли аёлларни (зинокор деб) ҳақоратлаган, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсаларни саксон даррадан урингиз.	وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً
العنكبوت / ۱۴	Биз Нуҳни ўз қавмига (пайғамбар қилиб) юбордик. Бас, у уларнинг орасида эллик йили кам минг йил турди.	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا
ص / ۲۳	(Уларнинг бири деди:) «Дарвоқе, мана бу менинг биродарим, унинг тўқсон тўққиз совлиқ қўйи бор, менинг эса биргина совлиғим бордир.	إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعِجَةً وَّلِي نَعِجَةٌ وَاحِدَةٌ
الأحقاف / ۱۵	Онаси уни (қорнида) қийналиб кўтариб юрган ва уни қийналиб тукқандир. Унга ҳомиладорлик ва уни (сутдан) ажратиш (муддати) ўттиз ойдир. Бас, қачонки, у вояга етиб, қирқ ёшга тўлганида: «Эй,	وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ

	Раббим! Менга ва ота-онамга инъом этган неъматингга шукр қилишга.	وَالِدِيَّ
المجادلة / ٤	Бас, ким (рўза тутишга) қодир бўлмаса, (унинг зиммасида) олтмишта мискинга таом бериш бордир.	فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فِإِطْعَامِ سِتِّينَ مِسْكِينًا
القدر / ٣	Қадр кечаси минг ойдан яхшироқдир.	لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ
التوبة / ٨٠	Улар учун (Сиз) хоҳ кечирим сўранг, хоҳ кечирим сўраманг – агар улар учун етмиш бор кечирим сўрасангиз ҳам – Аллоҳ сира уларни кечирмагай.	اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

كَادَ وَأَخَوَاتُهَا⁶⁴

كَادَ ва унинг издошлари

Биринчи: “Афъалул муқораба”⁶⁵ феъллари:

Агар “كَادَ الْمَاءُ يَغْلِي” деб айтилса, демак бундан маъно, сув ҳозирча қайнагини йўқ, лекин унинг қайнашига яқин қолган, деган маъно чиқади.

Агар “كَادَ الدَّرْسُ يَنْتَهِي” деб айтилса, демак бундан маъно, дарснинг тугашига яқин қолганини билдиради.

⁶⁴ Бу афъалу ноқиса (кўмакчи феъл) лар жумлаи исмиянинг устига киради, мубтадони рафъ, хабарни эса насб қилади. Яъни “كَانَ” нинг амалини қилади.

⁶⁵ Иш – ҳаракат яқинлигини билдирувчи феъллар.

Агар “**كِدْتُ** أَصِلُ إِلَى بَيْتِي” деб айтсам, демак бундан маъно, уйга етишимга яқин қолганини билдиради.

“**كادَ**” феъли, феълнинг воқеъ бўлишининг яқинлигини ифода қилади. Шунинг учун у “**أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ**” феълларидан деб айтилади.

"**أَوْشَكَ**" феълнинг маъноси ҳам шунинг ўзи:

* **أَوْشَكَ** الْمَاءُ أَنْ يَغْلِي. * **أَوْشَكَ** الدَّرْسُ أَنْ يَنْتَهِيَ. * **أَوْشَكَ** أَنْ أَصِلَ إِلَى بَيْتِي.

“**كادَ**” ва “**أَوْشَكَ**” феъллари афъалул муқораба феълларидан.

Юқоридаги мисолларни ўрганамиз:

1) Бу иккита феъл жумлаи исмийянинг устига киради.⁶⁶

2) Жумланинг хабари музореъ феъл бўлиши лозим. Юқоридаги мисоллардаги каби:

بغلي - ينتهي - أصل⁶⁷.

Иккинчи: “Афъалур ражо”⁶⁸ феъллари:

Улар: **عَسَى - حَزَى - إِخْلَوْلَقَ**. Бу феъллар амал қилиш жиҳатидан афъалул муқораба феълларига ўхшаш, лекин маъно жиҳатидан турличадир.

Улар афъалур ражо деб номланади, чунки улар иш-ҳаракатининг содир бўлишига умидни ифодалайди. Масалан:

* **عَسَى** النَّصْرُ أَنْ يَأْتِي⁶⁹.

* **حَزَى** الْغَائِبُ أَنْ يَحْضُرَ.

* **إِخْلَوْلَقَ** الْمَذْنِبُ أَنْ يَتُوبَ.

Учинчи: “Афъалуш шуруъ”⁷⁰ феъллари:

⁶⁶ Шундан сунг мубтадо “**كادَ**” нинг исми ёки “**أَوْشَكَ**” нинг исми деб, хабар эса “**كادَ**” нинг хабари ёки “**أَوْشَكَ**” нинг хабари деб аталади.

⁶⁷ Эътибор берган бўлсангиз, “**كادَ**” нинг хабари бўлган музореъ феълдан олдин “**أَنْ**” келмайди ва бу фасохатдир. “**أَوْشَكَ**” да эса бунинг акси, унинг хабари бўлган музореъ феълдан олдин “**أَنْ**” нинг келиши фасохатдир.

⁶⁸ Иш – ҳаракат умидини билдирувчи феъллар.

⁶⁹ “**عَسَى**” нинг хабаридан олдин “” нинг келиши фасохатдир.

“الشروع” бошлаш маъносидадир ва унинг феъллари қуйидагилар:

بَدَأَ - شَرَعَ - أَخَذَ - جَعَلَ - طَفِقَ.

* دَقَّ الجرسُ، فبدأ الطلابُ يدخلون الفصولَ.

* شرع الأستاذ يشرح الدرسَ، ثم أخذ الطلابُ يسألونه بعضَ الأسئلةِ، فجعل يجيبهم عنها.

* طفق الحجاجُ يرجعون إلى بلادهم⁷¹.

Уларнинг эъробига мисол:

كاد الماء يغلي жумласининг эъроби қуйидагича бўлади:

كَادَ: ноқис, мозий муқораба феъли.

الماء: марфуъ “كاد” нинг исми ва рафънинг аломати замма.

يغلي: музореъ феъли ва фоил, тақдири هو бўлган мустатир замир. Феълий жумла ва фоил “كاد” нинг хабари.

Бу ерда биз “**кад ва унинг шериклари**” деб номланувчи афъалул муқораба, афъалур ражо ва афъалул шуруъ феълларини ўргандик.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларни ўзбек тилига таржима қилинг ва остида чизиқ билан белгиланган сўзларни эъробланг:

(۱) كادتِ الشمسُ تُشرقُ.

(۲) كنتُ أسبحُ في البحرِ، وارتفعتِ الأمواجُ حتى كادتُ أغرقُ.

(۳) أوشكُ المطرُ أن يَنْهَمِرَ.

⁷⁰ Иш – ҳаракат бошланганини билдирувчи феъллар.

⁷¹ Афъалуш шуруъ феълларини ҳаммасининг хабари “أن” дан ҳоли бўлишлиги лозимдир.

٤) أَخَذَ المطر يَنْهَمِرُ بِشِدَّةٍ.

٥) عَسَى اللهُ أَنْ يُفَرِّجَ كُرْبَتَكَ.

٦) جَعَلَ الجنين يتحرَّكُ في بطنِ أُمِّه.

٧) أَوْشَكَ المَالُ أَنْ يَنْقُذَ.

٨) عَسَى أملك أَنْ يَتَحَقَّقَ.

٩) شَرَعَ الطفل يَبْكِي.

١٠) أَخَذَ البناء يَنْهَارَ.

١١) كَادَتْ الحرب تَقَعُ بَيْنَ الدَوْلَتَيْنِ.

١٢) عَسَى اللهُ أَنْ يَرْحَمَنَا.

١٣) أَوْشَكَ الشمس أَنْ تَغْرُبُ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	الامثال
البقرة / ٢٠	Чақмоқ уларнинг кўзларини кўр қилгудек даражада бўлиб,	يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ
الأعراف / ١٥٠	(Акаси Ҳорун) деди: «Эй, онамнинг ўғли! Бу қавм мени заиф билиб, ўлдиришларига сал қолди.	قَالَ ابْنُ أُمِّ إِنْ الْقَوْمَ اسْتَضَعْفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي
	(Мушриклар): «Раҳмон фарзанд	

<p>مریم / ۸۸ :</p> <p>۹۰</p>	<p>тутди», – дедилар. (Эй, мушриклар!) Сизлар шундай оғир гап айтингизки, унинг (оғирлигидан) осмонлар ёрилиб, Ер бўлиниб, тоғлар қулаб, парчаланиб кетаёзур.</p>	<p>وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا. لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا. تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا.</p>	<p>للمقاربة</p>
<p>الفرقان / ۴۲</p>	<p>Агар сабр қилиб (маҳкам турмаганимизда), ҳақиқатан, у бизларни илоҳларимиздан оздираёзди-я», – деб Сизни масхара қилурлар.</p>	<p>إِنْ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ آهْتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا</p>	
<p>الجن / ۱۹</p>	<p>Яна Аллоҳнинг бандаси (Мухаммад) Унга ибодат қилиб турганида, улар (жинлар Қуръон эшитиш учун) унинг устида ғуж-ғуж бўлиб йиғила бошладилар.</p>	<p>وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا</p>	
<p>الأعراف / ۱۲۹</p>	<p>(Мусо) деди: «Раббингиз душманингизни ҳалок этиб, сизларни (Мисрдек) ерга ўринбосар</p>	<p>قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ</p>	
<p>التوبة / ۱۸</p>	<p>Айнан ўшалар ҳидоят топувчилардан бўлишлари мумкин.</p>	<p>فَعَسَىٰ أَوْلِيٰكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ</p>	
<p>التوبة / ۱۰۲</p>	<p>Аллоҳ уларнинг тавбаларини шояд қабул қилса. Албатта, Аллоҳ кечиримли ва раҳмлидир.</p>	<p>عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ</p>	<p>للرجاء</p>

الإسراء / ٨	(Агар тавба қилсангиз), шояд Раббингиз сизларга раҳм қилса.	عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُم	
القلم / ٣٢	Шоядки, Раббимиз бизларга у (боғ)дан ҳам яхшироғини алмаштириб берса.	عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا	
الأعراف / ٢	Дарахт (меваси)дан тотиб кўришлари биланок, иккисининг авратлари очилиб қолди ва ўзларини жаннат япроқлари билан тўса бошладилар.	فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَ بَدَتَا لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَطِفًا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ	الشروع

"لا" النافية للجنس

"لا" нафий жинс

Агар “لا كتاب موجود في الحقيقة” деб айтилса, бу жумла “” нафий ҳарфини ишлатиш орқали манфий бўлган. “كتاب” калимасининг устида фатҳа бор, аммо “موجود” калимаси эса марфуъдир.

Бу жумланинг маъноси араблардан ворид бўлгани каби мавжудликни тўлиқ ва аниқ нафий қилади, яъни жамадонда китобнинг борлигини нафий қилади. Бу жумладаги маъно жамадонда иккита ёки учта ёки битта китоб ҳам эмас, балки жамадонда китоб жинсидан бўлган ҳеч нарса йўқлигини билдиради.

Шунинг учун “**Лаа нафий жинс**” деб номланади. Чунки у жинсига дохил бўлган нарсалардан ҳар бирининг ҳукмини нафий қилади.

Мисол:

* لا طالب في الفصل.

Бу жумлада ﻻ нафий жинс синфда талабалар жинсидан бўлган биттани мавжудлигини ҳам инкор қиляпти. Шунинг учун: “لا طالب في الفصل بل طالبان” деб айтсак тўғри бўлмайди, чунки у бирликни эмас, балки унинг жинсидан бўлган ҳамма нарсани нафий қиляпти.

* لا شك في كلام الله.

Бу жумлада ﻻ нафий жинс Аллоҳнинг каломидаги шакнинг жинсидан бўлган ҳамма нарсани инкор қиляпти.

* لا مُتَكَبِّرٌ مَحْبُوبٌ مِنَ النَّاسِ.

Бу жумлада "лаа нафий жинс" мутакаббирдан инсонларнинг муҳаббатини инкор қиляпти.

* لا مُؤْمِنٌ كَذَّابٌ.

Бу жумлада мўминларнинг биттасидан ҳам ёлғонни инкор қилинмоқти.

* لا إذا أدبٍ مكروهٍ مِنَ النَّاسِ.

Бу жумлада ҳар бир одоб эгасини инсонларга ёқимсиз эмаслиги инкор қилинмоқда.

Юқоридаги мисолларга эътибор беришимиз керакки, "лаа нафий жинс" жумлаи исмийянинг устига киради ва унинг исми маърифа эмас накра бўлиши керак.

ﻻ нафий жинсининг амали:

Агар биз “لا فَرَحٌ دائِمٌ” деб айтсак, “فَرَحٌ” калимаси “لا” нинг исми деб номланади. “دائمٌ” калимаси эса “لا” нинг хабари деб номланади.

ﻻ нафий жинсининг исми ва хабарининг эъробини қуйида келадигандек бўлади:

“لا” нинг исми:

1) Агар қуйидаги жумладаги каби “**لا شاربٍ خمرٍ موجودٌ بيننا**” **музоф** ёки қуйидаги жумладаги каби “**لا خائناً للأمانة مؤثوقٌ به**” **шибҳи музоф**⁷² бўлса, у **мансуб** бўлади.

2) Агар у музоф ҳам шибҳи музоф ҳам бўлмай, қуйидаги жумладаги каби “**لا مُناقٍ**” **муфрад** бўлса, у **фатҳага мабний** бўлади.

“لا” нинг хабари:

Юқоридаги мисолларда кўрганимиз каби, у доимо **марфуъ** бўлади.

Қуйида келадиганларни ўқинг!

لا مُناقٍ محبوبٌ.	لا خائناً للأمانة مؤثوقٌ به.	لا شاربٍ خمرٍ موجودٌ بيننا.
<p><u>لا</u>: нафий жинс.</p> <p><u>مناقٍ</u>: “لا” нинг исми, фатҳага мабний.</p> <p><u>محبوبٌ</u>: марфуъ “لا” нинг хабари, рафънинг аломати замма.</p>	<p><u>لا</u>: нафий жинс.</p> <p><u>خائناً</u>: мансуб “لا” нинг исми, насбнинг аломати фатҳа.</p> <p><u>لأمانة</u>: жар ва мажрур.</p> <p><u>مؤثوقٌ</u>: марфуъ “لا” нинг хабари, рафънинг аломати замма.</p> <p><u>به</u>: жар ва мажрур.</p>	<p><u>لا</u>: нафий жинс.</p> <p><u>شاربٍ</u>: мансуб “لا” нинг исми, насбнинг аломати фатҳа.</p> <p><u>خمرٍ</u>: мажрур музофун илайҳ, жарнинг аломати касра.</p> <p><u>موجودٌ</u>: марфуъ “لا” нинг хабари, рафънинг аломати замма.</p> <p><u>بيننا</u>: зарф ва музофун илайҳ.</p>

Диққат!

1) “لا” нафий жинсининг исми накра бўлиши керак.

⁷² Шибҳи музоф ҳақида нидонинг услублари дарсимизда батафсил ўрганамиз.

Агар у маърифа бўлса “لا” нафий жинс бўлмай қолади, унинг амали бекор бўлади ва уни такрорлашлик лозим бўлади.

Масалан: **ولا الفقيرُ مُرتاحٌ، ولا الغنيُّ مُرتاحٌ** жумласида “الغنيُّ” калимаси марфуъ мубтадо ва рафънинг аломати заммадир.

Бунга Қуръони каримдан мисол:

”**لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ**“⁷³.

2) “لا” нафий жинсдан олдин жар ҳарфи келмаслиги лозим.

Агар ундан олдин мисолдаги каби жар ҳарфи келса: “**عاقبنا المجرمَ بلا رافةٍ**”, бу ерда “لا” ҳарфи “غير” маъносида бўлади ва ундан кейинги келган калима мажрур бўлади. Бу жумланинг маъноси қуйидагича бўлади: “**عاقبنا المجرمَ بغير رافةٍ**”.

3) “لا” нафий жинс ва унинг исмини орасига фосила тушмаслиги, унинг амал қилиши шартларидандир.

Агар уларнинг орасида фосила бўлса, унинг амали бекор бўлади ва уни такрори лозим бўлади. Масалан: “**لا في الفصلِ طالبٌ ولا معلمٌ**”. Бу жумлада “طالبٌ” калимаси марфуъ мубтадои муаххар, “**في الفصلِ**” шибҳи жумласи эса хабари муқаддам. Шу билан бирга бу ерда “لا” дан маъно, унинг ҳар бирдан жинсни нафий қилишда давом этади.

Бунга Қуръони каримдан мисол:

”**لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزِفُونَ**“⁷⁴.

4) “لا” нафий жинснинг хабарига далолат қиладиган далил бўлса, гоҳида у ҳазф қилинади.

Масалан: агар “**مَنْ المسافرُ**” деб сўралса, “**لا أحدَ**” деб жавоб берилади. Яни: “**لا أحدَ مسافرٌ**”.

⁷³ Ёсин сураси 40 оят.

⁷⁴ Ас-Соффат сураси 47 оят.

Бунга бошқа мисоллар:

* لا شكَّ، أي: لا شكَّ في ذلك.

* لا بأسَ، أي: لا بأسَ في ذلك.

5) Гоҳида “لا” нафий жинсинг исми ҳазф қилинади ва унинг хабари қолади.

Масалан:

لا عليك، أي بأَسَ عليك.

تدريبات:

1) Биринчи устундаги жумлаларга иккинчи устундаги калималардан муносибини

қўйинг:

* نادَمْ.	(۱) لا حَوْلَ ولا قوَّةَ
* بلا ضَميرٍ.	(۲) لا إيمانَ
* مُستريحٍ.	(۳) لا مُستشيرَ في أمورِهِ
* إلا باللهِ.	(۴) لا حياةَ
* مع اليأسِ.	(۵) لا رهبانِيَّةَ
* في الإسلامِ.	(۶) لا حَسودَ
* لِمَن لا أمانةَ له.	(۷) المنافقُ

2) Қуйидаги жумлалардаги қизил билан бўялган калималарни эъробланг:

(۱) لا خالقَ إلا اللهُ.

(۲) حضرْتُ بلا تأخيرٍ.

(۳) لا شجرةَ عنبٍ في هذه الحديقةِ.

٤) وَضَعِ الْأَثَاثَ فِي الْحَجَرَةِ بِلَا تَرْتِيبٍ.

٥) تَقَدَّمَ الْجُنْدِيُّ بِلَا خَوْفٍ.

٦) لَا مَوْتَ فِي الْجَنَّةِ.

٧) لَا خَيْرَ فِي وَدِّ امْرِئٍ مُتَمَلِّقٍ خَلَوِ اللِّسَانَ وَقَلْبُهُ يَتَلَهَّبُ

يُعْطِيكَ مِنْ طَرْفِ اللِّسَانِ خِلَاوَةً وَيُرْوَعُ مِنْكَ كَمَا يُرْوَعُ الثَّعْلَبُ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٢	Ушбу Китоб (Қуръон) шубҳадан холи ва (у шундай) тақводорлар учун ҳидоят (манбаи) дирким,	ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ.
البقرة / ١٦٣	Илоҳингиз ягона илоҳдир. Ундан ўзга илоҳ йўқдир. (У) Меҳрибон ва Раҳмлидир.	وَالْهَكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ.
البقرة / ٢٥٦	Динда зўрлаш йўқ,	لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ
الأَنْعَامُ / ١١٥	Раббингиз сўзи ростлик ва адолат жиҳатидан камолга етди. Унинг сўзларини ўзгартирувчи (куч) йўқ.	وَمَتَّ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ
الأَعْرَافُ / ٨٦	Кимни Аллоҳ адаштирган бўлса, уни тўғри йўлга солиб қўювчи (одам) йўқдир.	مَنْ يُضِلِلِ اللَّهَ فَلَا هَادِيَ لَهُ
غَافِرُ / ١٧	Бу кунда (қиёматда) ҳар бир жон ўзи қилган иши (амали) билан жазоланур. Бу кунда (ҳеч кимга) зулм	الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظَلْمَ الْيَوْمَ

(НОҲАҚЛИК) ҚИЛИШ ЙЎҚ.

البَدَلБадал⁷⁵

* النبي محمدٌ صلى عليه وسلم خاتم الأنبياءِ .

* كَانَ الخليفةُ أبو بكرٍ رضي الله عنه أولَ الخلفاءِ الراشدينَ .

* لُقِبَ القائدُ خالدُ بنُ الوليدِ رضي الله عنه بسيفِ اللهِ المسلولِ .

Агар юқоридаги жумлаларга эътибор берадиган бўлсак, бу жумлалардаги

القائد – الخليفة – النبي калималарини ҳазф қилиб юборадиган бўлсак ҳам, бу билан жумланинг маъносида ўзгариш содир бўлмаслигини кўришимиз мумкин.

Ундай бўлса нима учун бу калималар зикр қилинди?

Бунинг жавоби, бу калима ўзидан кейин келадиган калимани осонлаштириш ва уни зикрини енгиллаштириб келади. Гўёки биз бир калимани икки марта зикр қилгандек бўламиз: бир марта ноаниқ, яна бир марта аниқланган ҳолатда.

Юқоридаги жумлалардаги خالد – أبو بكر – محمد калималари “бадал” деб, الخليفة – القائد النبي калималари эса “**мубдал минху**” деб номланади.

Бадал – бир сўз айтилиб, кейин шу сўзнинг кетидан бошқа бир мақсад қилинган сўз айтилишини билдиради.

⁷⁵ Изоҳловчи.

Бадалнинг турлари:

Бадалнинг тўртта тури бор:

1) Бадал мутлоқ: у “Бадали кулл” ва “Бадали мутобиқ” деб ҳам номланади ва бунда юқоридаги мисоллардаги каби бадал мубдал минҳунинг айнан ўзи бўлади. Биринчи мисолдаги бадал “محمد” калимаси, мубдал минҳу “النبي” калимасининг айнан ўзи. Иккинчи мисолдаги бадал “أبو بكر” калимаси, мубдал минҳу “الخليفة” калимасининг айнан ўзидир. Учинчи мисолдаги бадал “خالد” калимаси, мубдал минҳу “القائد” калимасининг айнан ўзидир.

2) Бадал баъз: бунда бадал мубдал минҳунинг бир қисми бўлади. Масалан:

* قَرَأْتُ الْكِتَابَ مَعْظَمَهُ.⁷⁶

* أَكَلْتُ التَّفَاحَةَ نَصْفَهَا.

* جَاءَ الطَّلَابُ أَكْثَرُهُمْ.

* ذَاكُرْتُ اللَّيْلَ ثَلَاثَةً.

* سَقَطَ الْبَيْتُ سَقْفَهُ.

Бу мисоллардан кўрамизки, бадалда ҳукми мақсад қилинган, яъни унинг маъноси ўзига боғлиқ, матбуъи бўлган мубдал минҳуга эмас.

Биринчи жумлада: бу жумлада баён қилиш хоҳланган маъно, менинг китобнинг ҳаммасини эмас, асосий қисмини ўқиганлигим.

Иккинчи жумлада: мақсад мени олмани ҳаммасини эмас, яримини еганлигим.

Учинчи жумлада: талабаларнинг ҳаммаси эмас, балки аксари келганлиги ифода қилинади.

Бу жумлаларда мубдал минҳу олдин ҳам айтганимиздек, унинг истиқболига шавқ ва сабрсизлик билан эмас, бадални енгиллаштириш ва уни ўзига йўналтириш учун келган.

⁷⁶ Диққат қилсак бадалнинг бу турида бадалда мубдал минҳуга қайтадиган замир бўлади.

* الْحَقِّ الْهَارِبِ رَاكِبًا حِمَارًا فَرَسًا.

Бадалнинг эъроби:

Бадалнинг эъроби мубдал минхунинг эъроби каби бўлади, яъни у эъробда мубдал минхуга тобеъ бўлади. Агар мубдал минху марфуъ бўлса, бадал ҳам марфуъ бўлади. Агар мубдал минху мансуб бўлса, бадал ҳам мансуб бўлади. Агар мубдал минху мажрур бўлса, бадал ҳам мажрур бўлади.

Масалан: “أَكَلْتُ النَّفَاحَةَ نَصْفَهَا” жумласида мубдал минху “النَّفَاحَةُ” калимаси ва у мансуб мафъулун бихдир. Шунинг учун бадал бўлган “نَصْفَهَا” калимаси ҳам мансуб.

Қуйида келадиган жумлаларни эъроблаймиз:

* الأستاذة فاطمة مجتهدة.

الأستاذة: марфуъ мубтадо, рафънинг аломати замма ва бу калима мубдал минху.فاطمة: марфуъ тобеъ бадал, рафънинг аломати замма.مجتهدة: марфуъ хабар ва рафънинг аломати замма.

* جاء الطلاب معظمهم.

جاء: мозий феъли.الطلاب: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма, ҳамда бу калима мубдал минху.معظمهم: марфуъ бадал баъз ва рафънинг аломати замма.

* فعلت الواجبات بعضها.

فعلت: мозий феъли ва “التاء” замири фоил.الواجبات: мансуб мафъулун бих ва насбнинг аломати касра, чунки у муаннас соғлом жамъ,

ҳамда бу калима мубдал минҳу.

بعضها: мансуб бадал баъз ва насбнинг аломати фатҳа, ҳамда “ها” замири музофун илайҳ.

* سَلَّمْتُ عَلَى الطَّلَابِ كَثِيرٍ مِنْهُمْ.

سَلَّمْتُ: феъл ва фоил.

عَلَى الطَّلَابِ: жар ва мажрур. “” калимаси мубдал минҳу.

كَثِيرٍ: мажрур бадал баъз ва жарнинг аломати касра.

مِنْهُمْ: жар ва мажрур.

Диққат!

Исми ишорадан кейин марфуъ исм бўлиб, келадиган мутобиқ бадал ҳам унинг турларидан. Масалан:

* هَذَا الطَّالِبُ مُجْتَهِدٌ.

الطَّالِبُ: марфуъ мутобиқ бадал ва рафънинг аломати замма.

* هَذِهِ الطَّالِبَةُ مُجْتَهِدَةٌ.

الطَّالِبَةُ: марфуъ мутобиқ бадал ва рафънинг аломати замма.

* أَحْرَبُهُمْ هَؤُلَاءِ الرِّجَالِ.

الرِّجَالِ: мансуб мутобиқ бадал ва насбнинг аломати фатҳа.

* دَرَسْتُ مَعَ هَؤُلَاءِ الْمُعَلِّمَاتِ.

الْمُعَلِّمَاتِ: мажрур мутобиқ бадал ва жарнинг аломати касра.

Тадрият:

1) Қуйида келадиган жумлалардаги бадални кўрсатинг ва унинг турини айтинг:

- ١) كان أمير المؤمنين عمرُ بنُ الخطابِ رضي الله عنه ثابي الخليفة الراشدين.
- ٢) فتح القائد عمرو بن العاص رضي الله عنه مصرَ.
- ٣) الأستاذ عبد الله يعمل في هذه المدرسة.
- ٤) هذا السبل من ذاك الأسد!
- ٥) كانت أم المؤمنين عائشة عالمة فقيهة.
- ٦) تأملت الحديقة أشجارها.
- ٧) بُني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأنَّ محمدًا رسول الله، و إلخ.
- ٨) رأيت السفينة شراعها.
- ٩) الكلمة ثلاثة أقسام: اسمٌ وفعلٌ وحرفٌ.
- ١٠) أحببت الكتاب أسلوبيه.

2) Қуйида келадиган жумлаларни эъробланг:

- ١) الطالبة زينب مجتهدة.
- ٢) هذا درس سهل.
- ٣) أعجبتنا البحر أمواجه.
- ٤) أكلت الدجاجة صدرها.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال	نوع البدل
	Бизни шундай тўғри йўлга		

الفاتحة / ٦ ، ٧	йўллагинки, у Сен инъом этган зотларнинг йўли (ҳидоят йўли) бўлсин.	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ	مطابق
البقرة / ٢	Ушбу Китоб (Қуръон) шубҳадан холи	ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ	
المائدة / ٩٧	Каъба, яъни Байтул-Ҳаромни, шунингдек, “ҳурматли ой”ни, қурбонликни ва (унга доир) белгиларни Аллоҳ одамлар учун (муҳим) мақом қилиб қўйди.	جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ	
الأنعام / ٧٤	Иброҳим отаси – Озарга: «Санамларни илоҳ қилиб оласизми?»	وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزرَ اتَّخِذْ أَصْنَامًا أَهْلَةً	
النمل / ٤٥	Қасамки, Биз Самуд (қабиласи)га биродарлари Солиҳни пайгамбар этиб юбордик. (У): «Аллоҳга ибодат қилингиз!» (деди).	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ	
الفتح / ٢٦	Ўшанда кофир бўлган кимсалар дилларига ғурур – жоҳилият ғурурини солганларида	إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ	
النبا / ٣٢ ، ٣١	Албатта, такводорлар учун (жаннатда катта) нажот (ва неъматлар) бордир. Яъни боғлар ва узумлар,	إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا. حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا	
قريش / ٣	Манна шу Уй(Каъба)нинг Парвардигорига ибодат қилсинлар!	فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ	
البقرة / ٢٥١	Агар Аллоҳ одамларнинг бирини иккинчиси билан даф этиб турмас экан, шубҳасиз, Ер	وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ	

	фасодга (бузғунчилик ва харобага) айланган бўлур эди.	لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ	بعض من الكل
المزمّل / ٢ ، ٣	Тунда (бедор бўлиб, намозга) тулинг! Фақат озгина (ухлашга вақт қолсин!). Яъни ярми (қолсин) ёки ярмидан ҳам бироз камайтилинг!	قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا. بِصَفَةِ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا	
البقرة / ٢١٧	Сиздан «Шаҳри Ҳаром»да жанг қилиш (хукми) ҳақида сўрамоқдалар. Айтинг: «Унда жанг қилиш катта гуноҳдир.	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ فِتْنَالِ فِيهِ قُلْ فِتْنَالِ فِيهِ كَبِيرٌ	الشتمال

المصدر المؤول

Масдарул муаввал⁷⁷

Биринчи ва иккинчи устундаги жумлаларни солиштиринг:

* أريدُ أن أذهبَ إلى شاطئِ البحرِ	* أريدُ الذَّهَابَ إلى شاطئِ البحرِ
* لا أحبُّ أن أجلسَ هنا	* لا أحبُّ الجلوسَ هنا
* من حُسنِ الأدبِ أن نُحترمَ الكبيرِ	* من حُسنِ الأدبِ احترامُ الكبيرِ

Биринчи устундаги жумлаларнинг маъноси, иккинчи устундаги жумлаларнинг маъноси каби. Лекин биз биринчи устундаги жумлаларда “**مصدرا صريحا**”⁷⁸ деб аталувчи: “**الذهاب**”

⁷⁷ Таъвил қилинган, тасдиқланган. Яъни масдарга таъвил қилинган.

” – الجلوس – احترام“ калималарини ишлатганмиз. Иккинчи устунда эса ”⁷⁹مصدرا مؤولا“ деб аталувчи “**أن أذهب – أن أجلس – أن أتحرم**” калималарини ишлатганмиз.

Масдарул муаввалнинг кўринишлари:

1) **أن + الفعل** юқорида мисолларда кўрганимиз каби.

2) **ما + الفعل** мисолдаги каби:

يَسُرُّ الْأُسْتَاذَ مَا اجْتَهَدَ الطَّلَابُ فِي دِرَاسَتِهِمْ، وَمَعْنَاهُ: يَسُرُّ الْأُسْتَاذَ اجْتِهَادَ الطَّلَابِ فِي دِرَاسَتِهِمْ.

3) **أنَّ اسمها وخبرها** масалан:

عَلِمْتُ بِأَنَّكَ مَرِيضٌ، وَمَعْنَاهُ: عَلِمْتُ بِمَرَضِكَ.

Бошқа мисоллар:

باستخدام المصدر الموصول	باستخدام المصدر الصريح
(۱) حاولت أن أحضر إليك.	حاولت الحضور إليك.
(۲) على الإنسان أن يقول الحق دائماً.	على الإنسان قول الحق دائماً.
(۳) يحاول أعداؤنا أن يقضوا علينا.	يحاول أعداؤنا القضاء علينا.
(۴) يسرني أن أدعوكم لأن تحضروا حفل زواجي.	يسرني دعوتكم لحضور حفل زواجي.
(۵) فرحت بأن عاد الحق إلى أهله.	فرحت بعودة الحق إلى أهله.
(۶) الغيبة هي أن تذكر أخاك بما يكره.	الغيبة هي ذكرك أخاك بما يكره.
(۷) ساعد أبويك وهم كبار كما ساعدك وأنت صغير.	ساعد أبويك وهم كبار كما ساعدتهم لك وأنت صغير.
(۸) سأساعدك ما ⁸⁰ دمت أستطيع.	سأساعدك مدة دوامي مستطعاً.
(۹) روي عن الرسول صلى عليه وسلم أنه قال:	روي عن الرسول صلى عليه وسلم قوله:
(۱۰) أدركت أن اللغة العربية سهلة.	أدركت سهولة اللغة العربية.

⁷⁸ Ҳақиқий, аниқ масдар.

⁷⁹ Масдарул муаввал – яъни: уни ҳақиқий масдарга таъвил қилишлик мумкин бўлади.

⁸⁰ "ما" бу ерда зарф ҳам.

أَيَقْنَتُ أَنْ الْعِلْمَ نَوْراً.	أَيَقْنَتُ أَنْ الْعِلْمَ نَوْراً.	(۱۱)
أَعْلَمُ بِكَوْنِ اللَّهِ قَادِرًا عَلَى كُلِّ شَيْءٍ.	أَعْلَمُ بِأَنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ.	(۱۲)

تدريبات:

1) Қуйидаги жумлалардаги остига чизиқ чизилган муаввал масдарларни

хақиқий масдарга ўзгартиринг:

- (۱) على الغني أن يُساعدَ الفقيرَ.
- (۲) أن تُوقدَ شمعةً خيرٌ لك من أن تلعنَ الظلامَ.
- (۳) يُعجِبُنِي أنك مُجتهدٌ.
- (۴) ما أجملَ أن تنتشرَ الرحمةُ بينَ الناسِ.
- (۵) افعلِ الخيرَ دونَ أن تنتظرَ ثناءَ الناسِ.
- (۶) يجبُ عليك أن تفعلَ الخيرَ.
- (۷) فهمتُ الدرسَ بعدَ ما قرأتهُ كثيراً.
- (۸) ساعدتهُ لأنه مُستحقٌّ للمُساعدةِ.
- (۹) أحترمك لأنك تقولُ الحقَّ دائماً.
- (۱۰) سرّني أنك تفوّقتَ في المسابقةِ.

2) Қуйидаги жумлалардаги остига чизиқ чизилган хақиқий масдарларни

муаввал масдарларга ўзгартиринг:

- (۱) وصلتُ إلى هدي في بعدَ أَخَذِي بِكُلِّ الأسبابِ.
- (۲) يسرُّني رُؤيتُكَ بصحةٍ جيدةٍ.
- (۳) حضرَ الأستاذُ قبلَ حُضُورِ كُلِّ الطلابِ.

- ٤) يَجِبُ عَلَيْكَ الْإِحْسَانُ إِلَى وَالِدَيْكَ.
- ٥) أَصْبَحَ الطَّلَابُ أَكْثَرَ نَشَاطًا بَعْدَ رُجُوعِهِمْ مِنَ الْعِطْلَةِ.
- ٦) تَحَسَّنَتْ حَالَةُ الْمَرِيضِ بَعْدَ شُرْبِهِ الدَّوَاءِ.
- ٧) مَا أَحْسَنَ قَضَاءَكَ الْوَقْتِ فِي عَمَلٍ مُفِيدٍ.
- ٨) يُحِبُّ الْمُؤْمِنُ ذِكْرَ اللَّهِ.
- ٩) مُسَاعَدَتُكَ الْفُقَرَاءَ عَمَلٌ طَيِّبٌ.
- ١٠) مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
البقرة / ١١٤	Ахир, бу (каби) кимсалар учун у ерларга (Каъба ёки Байтул-Мақдисга) фақат кўрққан ҳолларидагина киришлари мумкин эди.	أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ	
البقرة / ١٨٤	Агар билсангиз, рўза тутишингиз (фидя бериб тутмаганингиздан) яхшироқдир.	وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ	
آل عمران / ١٤٣	Сизларга ўлим келмай туриб, уни (шаҳидликни) орзу қилар эдингиз.	وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ	
النساء / ٢٨	Аллоҳ сизларга (шариат аҳкомларини) енгиллатишни хоҳлайди.	يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ	
الأنعام / ٣٧	Айтинг: «Албатта, Аллоҳ мўъжиза туширишга	قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً	

	қодирдир.		
الأنفال / ٧	Аллоҳ (эса) ўз калима (амр)лари билан ҳақни ҳаққа чиқариш ва кофирларни тор-мор қилишни хоҳлайди.	وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ	أن + الفعل
يونس / ٢	Ўзларидан (бўлмиш) бир кишига (Муҳаммадга), одамларни огоҳлантиринг	أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ	
يوسف / ٢٥	(Зулайхо) деди: «Оилангга ёмонликни раво кўрган кишининг жазоси ҳибсга олиниш ёки аламли азобдан бошқа бўлмаслиги керак».	قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	
إبراهيم / ١٠	Улар дедилар: «Сизлар (ҳам) бизга ўхшаган одамларсиз, фақат бизни ота-боболаримиз ибодат қилиб ўтган нарсдан (бут ва санамларга сиғинишдан) қайтармоқчисиз, холос.	قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَنَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا	
الروم / ٢٠	Унинг аломатларидан (бири) – У сизларни (Одамни) тупроқдан яратгани, сўнгра сизлар башарга айланиб, (ер юзи бўйлаб) тарқалишларингиздир.	وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ	
القيامة / ٤	Йўқ, Биз (ўша куни) унинг бармоқларини (ҳам тиклаб) текислаб қўйишга қодирмиз!	بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نَسْوِيَّ بَنَانَهُ	
	Уларга: «Сизлар ҳам (ана у) одамлардек имон		

البقرة / ١٣	келтирингиз!», – дейилса, «Биз (шу) нодонларга ўхшаб имон келтирамизми?!» – дейдилар.	وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ	
البقرة / ١٨٣	Эй, имон келтирганлар! Сизлардан олдинги (уммат)ларга фарз қилингани каби сизларга ҳам рўза тутиш фарз қилинди,	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ	
آل عمران / ١١٨	ҳолларингиз забун бўлишини истайдилар.	وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ	
الرعد / ٢٤	«(Аллоҳ йўлида турли машаққатларга) сабр қилиб ўтганларингиз сабабли (энди бу ерда) сизларга тинчлик бўлмай.	سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ	ما + الفعل
الكهف / ١٠٦	Кофир бўлганлари ҳамда оятларимни ва пайғамбарларимни масхара қилганлари сабабли, уларнинг жазолари ўша жаҳаннамдир!	ذَلِكَ جَزَاءُهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُؤًا	
النمل / ٥٢	Мана, ноҳақлик қилганлари сабабли уларнинг уйлари ҳувиллаб қолди!	فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا	
القصص / ٧٧	Аллоҳ сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам (одамларга) эҳсон қил!	وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ	
الأنعام / ٨١	Сизлар келтирган ширкдан қандай ҳам кўрқайинки, сизларга бирор ҳужжат қилиб туширмаган нарсани Аллоҳга шерик қилишдан кўрқмаётган бўлсангиз?!»	وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا	
التوبة / ١١٤	Аллоҳнинг душмани экани билингандан кейин	فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ	

	ундан (отасидан) воз кечди.		
طه / ٦٦	(улар кўлларидаги асо ва ипларни ташлаган эдилар) бирданига иплари ва таёқлари – сеҳрлари сабабли – унга (Мусога) юриб кетаётгандек туюлди.	فَإِذَا جِبَاهُهُمْ وَعَصِيئُهُمْ يُجَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى	أَنَّ وَاسْمِهَا وَخَبَرِهَا
فصلت / ٣٩	Унинг аломатларидан (бири) ерни хор (кўрик) холда кўришингиздир. Бас, қачонки, Биз унинг устига сув (ёмғир) ёғдирсак, у ҳаракатга келар ва унар.	وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ	
الذاريات / ٢٣	Бас, осмон ва Ернинг Парвардигорига қасамки, албатта, у (ваъда) худди сизларнинг сўзлашингиз каби (ҳақ ва рост)дир!	فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلَ مَا أَنْكُمْ تُنطِقُونَ	

عَمَلُ الْمَصْدَرِ

Масдарнинг амали

Қуйида келадиган жумлаларга эътибор беринг:

* الغيبة هي ذكرك أخاك بما يكره.

* مُسَاعَدَتُكَ الْفُقَرَاءَ عَمَلٌ طَيِّبٌ.

* هذا الرجلُ عظيمُ الإِتقانِ عملِه.

Хўш нимага эътибор бериш керак?

Бу жумлалардаги “أخاك – الفقراء – عملِه” калималари мансуб ва уларнинг ҳаммаси бу жумлаларда мафъулун бихдир. Лекин бу жумлаларда феъл қаерда?

Жавоб: Бу жумлаларда феъл йўқ, балки феълнинг амалини бажарадиган масдар бор.

Биринчи жумладаги “ذِكْرُكَ أَخَاكَ” калимаси қуйидагича бўлиши ҳам мумкин эди:

“أَنْ تَذَكَرَ أَخَاكَ”.

Иккинчи жумладаги “مُسَاعَدَتُكَ الْفُقَرَاءَ” калимаси қуйидагича бўлиши мумкин эди:

“أَنْ تَسَاعَدَ الْفُقَرَاءَ”.

Учинчи жумладаги “الإِتْقَانِ عملِه” калимаси қуйидагича бўлиши мумкин эди:

“أَنْ يُتْقِنَ عملِه”⁸¹

Бошқа мисол:

* علينا إعطاء كلِّ ذي حقِّ حَقَّهُ.

“حَقَّهُ” калимаси мафъулун бих, чунки “إعطاء” масдари “يُعْطِي” феълнинг амалини қилади. Бу жумланинг маъноси: “علينا أن نعطِي كلَّ ذي حقِّ حَقَّهُ”.

* من حُسنِ الأدبِ احترامُ الصغيرِ الكبيرِ.

“الكبيرِ” калимаси мафъулун бих, чунки “احترام” масдари “يَحْتَرِمُ” феълнинг амалини қилади. Бу жумланинг маъноси: “من حُسنِ الأدبِ أن يحترمَ الصغيرُ الكبيرَ”.

* أيقنْتُ كَوْنَ العلمِ نورًا.

“نورًا” калимаси мансуб хабар, чунки “كَوْنَ” масдари “كَانَ” насх қилувчи феълнинг амалини бажаради.

⁸¹ Бу жумлалардаги масдарни мафъулун бихига изофа қилиш ҳам мумкин эди: “ذِكْرُ أَخِيكَ – مُسَاعَدَةُ الْفُقَرَاءِ – إِتْقَانِ عملِه”. Бундай бўлганда “أخِيكَ – الْفُقَرَاءِ – عملِه” калималари мансуб эмас изофа билан жар бўлади.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги остига чизилган калималарни эъробланг:

١) أثبتَ أحمدُ شجاعته يانقاده العريق.

٢) يُعجِبُنِي أسلوبُ إلقاءك الخطبة.

٣) صنَعك المعروف خيرٌ لك.

٤) فعلك الخير يجعلُ الناسَ يُحبونك.

٥) حُبك الشيء يُعمي ويُصمُّ.

٦) تَيَقَّنْتُ كَوْنَ اللغةِ العربيةِ سهلة.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتال
البقرة / ٢٠٠	(Хажга оид) ибодатларингиздан фориғ бўлганингиздан кейин Аллоҳни гўё ота-боболарингизни (мадҳиялар билан) ёд этганларингиздек, балки ундан ҳам зиёдрок ёд этингиз!	فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَدِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا
البقرة / ٢٥١	Агар Аллоҳ одамларнинг бирини иккинчиси билан даф этиб турмас экан, шубҳасиз, Ер фасодга (бузғунчилик ва	وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ

	харобага) айланган бўлур эди.	بِعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ
النساء / ۱۵۵ ۱۵۶	Аҳдни бузганлари, Аллоҳнинг оятларини инкор этганлари, пайғамбарларни ноҳақ ўлдирганлари ва «Дилларимиз ёпик» деганлари сабабли (уларни жазоладик). Йўқ! Балки куфрлари туфайли Аллоҳ уларнинг дилларини муҳрлаб қўйгандир. Шунинг учун оз қисмидан бошқалари имон келтирмайдилар. Яна уларнинг куфрлари ва Марям (шаъни)га нисбатан айтган улкан бўҳтон гаплари сабабли,	فَبِمَا نَفْسِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا . وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا .
النساء / ۱۶۱	(Яна бошқа) сабаблари – уларнинг устама (фоиз) олишлари ва одамларнинг мол-мулкларини ноҳақ еганларидир.	وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ بِالْبَاطِلِ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ
المائدة / ۶۳	Руҳоний ва олимлари уларни гуноҳ гаплари ва ҳаромхўрликларидан қайтарсалар бўлмайдими?	لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السَّحْتِ
مريم / ۲	(Эй, Муҳаммад! Бу) Раббингиз Ўз бандаси Закариёга қилган марҳаматининг зикри (қиссаси)дир.	ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا
النور / ۶۳	(Эй, мўминлар!) Пайғамбарни чақиришни ўрталарингизда бир-бирларингизни чақириш каби қилмангиз!	لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
غافر / ۱۰	Кофир бўлган кимсаларга (қиёмат куни): «Сизларни (дунёда) имонга чақирилганда, кофир бўлганингиз сабаб Аллоҳнинг ёмон кўриши (бу	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَفْتِكُمْ أَنْفُسِكُمْ إِذْ

	кундаги) ўзларингизни ёмон кўришингиздан каттароқдир», – деб нидо қилинур.	تُدْعُونَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ
البلد / ١٤ ، ١٥	ёки очарчилик кунида (муҳтожга) таом беришдир. Хоҳ (у) қариндош етим бўлсин,	أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ. بَيْتِيَّماً ذَا مَقْرَبَةٍ.
قريش / ١ ، ٢	Қурайш (аҳолиси)га қулай қилиб қўйгани учун, яъни уларга қишда (Яманга) ва ёзда (Шомга) сафар қилишни қулай қилиб қўйгани учун	لِإِيْلَافٍ قُرَيْشٍ. إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ.

عمل اسم الفاعل

Исми фоилнинг амали

Қуйидаги жумлаларга эътибор беринг:

* الطالبُ فاهمَ الدرسَ.

* اللهُ راحمٌ عباده.

* كُنْ مِنَ الكَاظِمِينَ الغيظَ.

Бу ерда нимага эътибор беришимиз керак?

Бу жумлалардаги “الدرسَ – عباده – الغيظَ” калималари мансуб ва улар бу жумлаларда мафъулун бихдир. Лекин бу жумлада феъл қаерда?

Жавоб: Бу жумлаларда феъл йўқ, балки феълнинг амалини бажарадиган исми фоил бор.

Биринчи жумла қуйидагича бўлиши ҳам мумкин эди: الطالبُ يفهمُ درسه

Иккинчи жумла эса қуйидагича: اللهُ يَرْحَمُ عِبَادَهُ

Учинчи жумла эса қуйидагича: كُنْ مِنَ الَّذِينَ يَكْظُمُونَ الْغَيْظَ⁸²

Бошқа мисол:

* هذا الرجلُ مُتَّقِنٌ عَمَلِهِ.

“عمله” калимаси мафъулун биҳи, чунки “مُتَّقِنٌ” исми фоили “يُتَّقِنُ” феълининг амалини бажаради. Жумланинг маъноси: هذا الرجلُ يُتَّقِنُ عَمَلَهُ

* كُنْ مِنَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ.

“الصلاة” калимаси мафъулун биҳи, чунки “المُقِيمِينَ” исми фоили “يُقِيمُ” феълининг амалини қилади. Жумланинг маъноси: كُنْ مِنَ الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ

* رَأَيْتُ شَابًّا طَالِعًا الْجِبَلَ.

“الجبل” калимаси мафъулун биҳи, чунки “طَالِعًا” исми фоили “يَطْلُعُ” феълининг амалини қилади. Жумланинг маъноси: رَأَيْتُ شَابًّا يَطْلُعُ الْجِبَلَ

* أَرْضٌ ضَمِيرُكَ عَنْ عَمَلِكَ؟

“ضميرك” калимаси фоил, чунки “راضٍ” исми фоили “يَرْضَى” феълининг амалини бажаради. Жумланинг маъноси: أَيَرْضَى ضَمِيرُكَ عَنْ عَمَلِكَ؟

* علينا أن نكونَ شَاكِرِينَ اللهُ عَلَى نِعَمِهِ.

“الله” калимаси мафъулун биҳи, чунки “شَاكِرِينَ” исми фоили “يَشْكُرُ” феълининг амалини бажаради. Жумланинг маъноси: علينا أن نشكّر الله على نِعَمِهِ.

* الْمُؤْمِنُ مُطْمَئِنٌّ قَلْبُهُ بِذِكْرِ اللهِ.

⁸² Бу жумлаларда исми фоилни мафъулига изофа қилишимиз ҳам мумкин: فَاهِمُ الدَّرْسِ – رَاجِعُ عِبَادِهِ – كَاظِمِي الْغَيْظِ. бундай бўлганда “الدَّرْسِ – عِبَادِهِ – الْغَيْظِ” калималари мансуб эмас, изофа билан мажрур бўлади.

“قلبُه” калимаси фоил, чунки “مطمئن” исми фоили “يطمئن” феълининг амалини бажаради.

Жумланинг маъноси: المؤمنُ يطمئنُ قلبُه بذكرِ الله.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги қизил билан бўялган калималарни эъробланг:

(١) أنا مُقَدِّرٌ مُسَاعِدَتِكَ لِي.

(٢) كُونِي وَاصِلَةً رَحِمِكَ.

(٣) عَلَيْكَ أَنْ تَكُونَ مُعْطِيًا كُلِّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ.

(٤) اللَّهُ حَافِظُ كِتَابِهِ مِنَ التَّحْرِيفِ وَالتَّغْيِيرِ.

(٥) اللَّهُ نَاصِرٌ دِينِهِ وَمُعَزِّزٌ رِسُلِهِ.

(٦) اللَّهُ سَامِعٌ دُعَاءِ مَنْ دَعَاهُ.

(٧) أَفَاهِمُ الطَّلَابِ الدَّرْسَ؟

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٣٠	Эсланг, (эй, Муҳаммад!) Раббингиз фаришталарга: «Мен Ерда халифа (Одам) яратмоқчиман», – деганида,	وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً
	Улар (мазкур тақводорлар) фаровонлик ва танглик	

<p>/ آل عمران ۱۳۴</p>	<p>кунларида ҳам хайр–садақа қиладиган, ғазабларини ютадиган, одамларни (хато ва камчиликларини) афв этадиганлардир.</p>	<p>الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ</p>
<p>النساء / ۷۵</p>	<p>Сизларга не бўлдики, Аллоҳ йўлида ва «Эй, Раббимиз, аҳолиси золим бўлган ушбу шаҳардан бизни чиқаргин, бизга Ўз хузурингдан бир дўст бергин ва бизга Ўз хузурингдан бир ёрдамчи ато этгин!» – деяётган бечора эркак, аёл ва болалар (озодлиги) учун жанг қилмайсизлар?!</p>	<p>وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوَالِدَانَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنكَ نَصِيرًا</p>
<p>الأعراف / ۲۹</p>	<p>Унга (Аллоҳга) динни холис қилган ҳолларингизда дуо қилингиз.</p>	<p>وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ</p>
<p>هود / ۱۲</p>	<p>Балким, Сиз «Унга бирор хазина тушса эди ёки у билан бирга (гувоҳ сифатида) бирор фаришта келса эди», – деганлари учун Сизга ваҳий қилинаётган оятларнинг баъзиларини тарк этмоқчидирсиз ва шу сабабли юрагингиз сиқилаётгандир.</p>	<p>فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ</p>
<p>النحل / ۶۹</p>	<p>Уларнинг қоринларидан одамлар учун шифо бўлган турли рангдаги шарбат (асал) чиқур.</p>	<p>يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ</p>
<p>النمل / ۳۲</p>	<p>(Малика) айтди: «Эй, зодагонлар! Менга бу ишимда фатво (маслаҳат) берингиз! Мен то сизлар гувоҳ бўлмагунигизча бирор ишни қатъий қилувчи эмасман».</p>	<p>قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ</p>

الأحزاب / ٣٥	авратларини (харомдан) сақловчи эркаклар ва (авратларини ҳаромдан) сақловчи аёллар, Аллоҳни кўп зикр этувчи эркаклар ва (Аллоҳни кўп) зикр этувчи аёллар	وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهِ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ
الصفات / ٦٦	Бас, улар (дўзах аҳли), албатта, ундан ёновчи ва қоринларни у билан тўлдирувчидирлар.	فَإِنَّهُمْ لَا يَكُونُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ
الزمر / ٣٦	Аллоҳ Ўз бандасига (Муҳаммадга, уни асрашда) етарли эмасми?!	أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

عَمَلِ اسْمِ الْمَفْعُولِ

Исми мафъулнинг амали

Агар биз бундай десак:

* القائدُ يُسْمَعُ أمره.

* المعلمُ يُشْكُرُ فضله.

* لا يُحْمَدُ الكذبُ.

Бу жумлалардаги “يُسْمَعُ – يَشْكُرُ – يُحْمَدُ” феъллар мажхулга мабний эканлигини кўрамиз ва уларнинг ҳар биридан кейин ноиби фоил келган.

Биз бу жумлалардаги феълларнинг ўрнига **исми мафъулни** ҳам ишлатишимиз мумкин. Унда жумлалар қуйидаги кўринишда бўлади:

* القائد مَسْمُوعٌ أمره.

* المعلم مَشْكُورٌ فضله.

* ما محمودٌ الكذبُ.

Исми мафъулдан кейин келган калималарнинг эъроби аввалги жумлаларники билан бир хил, яъни ноиби фоил.

Бундан маъно шуки, албатта исми мафъул мажхулга мабний феълнинг амалини бажаради.

Бошқа мисоллар:

* هذا الرجلُ مُحَمَّدٌ عمله.

“عمله” калимаси ноиби фоил, чунки “مُحَمَّدٌ” исми мафъули “يُحَمَّدُ” феълнинг амалини бажаради. Жумланинг маъноси: هذا الرجلُ يُحَمَّدُ عمله

* ما مُضَيِّعَةٌ حقوقٌ يُطالبُ بها أهلها.

“حقوقٌ” калимаси ноиби фоил, чунки “مُضَيِّعَةٌ” исми мафъули “يُضَيِّعُ” феълнинг амалини қилади. Жумланинг маъноси: لا تُضَيِّعُ حقوقٌ يُطالبُ بها أهلها

* ما مُعْطَى أَحَدٌ حقٌّ غيره.

“أحدٌ” калимаси ноиби фоил ва “حقٌّ” калимаси эса мафъулун бихи, чунки “مُعْطَى” исми мафъули “يُعْطَى” феълнинг амалини қилади. Жумланинг маъноси: لا يُعْطَى أَحَدٌ حقٌّ غيره

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги остига чизилган калималарни эъробланг:

١) المظلومُ مُسْتَجَابٌ دُعَاؤِهِ.

٢) الحقيبةُ مُحْكَمٌ إِغْلَاقِهَا.

٣) الضعيف مهزوم حقه.

٤) أمفهوم الدرر؟

وهذه بعض الأمثلة من القرآن الكريم على ما درسنا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
هود / ١٠٣	Албатта, бунда охират азобидан кўркқанлар учун ибрат бордир. Бу кун одамлар тўпланадиган ва ҳозир бўлинадиган кундир.	إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ
التوبة / ٦٠	Албатта, садақаларни фақат фақирлар, мискинлар, унда (садақа ишида) ишловчилар, диллари ошна қилинувчи (кофир)лар, (пул тўлаб озод этилувчи) қуллар, қарздорларга ва Аллоҳ йўлида ҳамда йўловчига (мусофирга бериш) Аллоҳ (томони)дан фарз (этилди).	إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَإِنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ
ص / ٥٠	улар учун барча дарвозалари очиб қўйилган мангу жаннатлардир.	جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ

اسم الفعل

Исми феъл

Араб тилида феъл маъносидаги ва у каби ишлатиладиган, лекин унинг аломатларини қабул қилмайдиган баъзи калималар бор. Бу калималарни олимлар “**Исми феъллар**” деб номлашган. Улар исм ва феъл, лекин улардан бири эмас.

Масалан “**صَة**” калимаси сукут қилишга амр маъносида. Шунинг учун у “**أَسْكُتْ**” амр феълига ўхшайди, лекин унга у каби мухотабнинг “ياء”, жамънинг “واو”, тасниянинг “الف” кирмайди. Балки у шу ҳолида муфрадга, таснияга, музаккар соғлом жамъга ва муаннас соғлом жамъга ҳам ишлатилаверади.

Исми феълларда амр феъли, мозий феъли ва музореъ фелининг маъносида далолат қиладиганлари бор.

Бу ерда исми феълларнинг баъзисига ва уларнинг маъносида мисоллар:

أمثلة	المعنى	أسماء الأفعال
* صَة عن بَدِيءِ الكلامِ.	أَسْكُتْ	صَة
* هَيْهَاتَ أَنْ نَرْضَى بِالذَّلِّ وَالْهَوَانِ.	بَعُدْ	هَيْهَاتَ
* شَتَّانَ إِبْرَاهِيمَ وَأَخُوهُ. * شَتَّانَ مَا بَيْنَ الشَّرِّ وَالشُّرِّبَاءِ.	بَعُدْ وَافْتَرَقْ	شَتَّانَ
* نَهَى اللهُ عَنْ قَوْلِ كَلِمَةٍ "أُفِّ" لِلْوَالِدَيْنِ.	أَتَضَجَّرْ	أُفِّ
* حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ	أَقْبِلْ	حَيَّ
* رُوَيْدَ أَخَاكَ.	أَمْهَلْ	رُوَيْدَ
* هَيَّا إِلَى الْمَسْجِدِ.	أَسْرِعْ	هَيَّا

عَلَيْكَ ⁸³	الرِّمُّ	* عَلَيْكَ بِالصَّدِقِ .
إِلَيْكَ	تَبَاعَدَ	* إِلَيْكَ عَنِّي !
دُونَكَ	خَذَ	* دُونَكَ الْكِتَابَ .
هَآءُ	خَذَ	* هَآءُ الْكِتَابِ
آه	أَتَوَجَّعُ	
وَيْ	أَعْجَبُ	
آمِينَ	اسْتَجِبَ	
مَكَانَكَ	أَثْبَتَ	
أَمَامَكَ	تَقَدَّمَ	

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
المائدة / ١٠٥	Эй, имон келтирганлар! Ўзингизга қарангиз! Модомики, ҳидоят топган экансиз, адашганларнинг сизларга зарари йўқ.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يُضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ
الإسراء / ٢٣	уларга «уф!..» дема ва уларни жеркима! Уларга (доимо) ёқимли сўз айт!	فَلَا تَقُلْ هُمَا أَفٌّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ هُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

⁸³ Агар исми феълга **الكاف** муттасил бўлиб келса, у мухотабга татбиқ қилинади. Масалан муфрад музақкарга “عليك”, муфрад муаннасга “عليك”, музақка жамъга “عليكم” ва ҳоказо.

<p>المؤمنون / ۳۵، ۳۶</p>	<p>У сизларга ўлиб, тупроқ ва суякларга айланганингиздан кейин, албатта, (қабрларингиздан) чиқарилувчидирсиз, деб ваъда бермоқдами? Сизларга ваъда қилинаётган нарсa (ақлдан) жуда-жуда узоқдир!</p>	<p>أَبْعِدْكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ تُخْرَجُونَ. هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ</p>
<p>القصص / ۸۲</p>	<p>Во ажаб! Кофирлар нажот топмас экан-да!» – деб қолдилар.</p>	<p>وَيَكَاذِبُونَ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ</p>

ظَنٌّ وَأَخْوَاتِمَا

ظَنَّ ва унинг издошлари

Улар икки мафъулни насб қиладиган феъллар мажмуъаси бўлиб, икки қисмга бўлинади:

(۱) أفعال القلوب.

(۲) أفعال التصيير.

Биринчи: Афъалул қулуб:

Бу феъллар илм, гумон ва тасдиқлаш каби дилда бажариладиган феъллар саналади.

Улар ейиш, ичиш ва эшитиш каби ташқи амаллардан ҳисобланмайди. Улар икки турли бўлади:

1 – Яқин (аниқ билим, қатъий ишонч) га далолат қиладиган феъллар:

رَأَى⁸⁴ - عَلِمَ - دَرَى - وَجَدَ - أَلْفَى.

2 – Гумонга далолат қиладиган феъллар:

ظَنَّ - حَسِبَ - زَعَمَ - عَدَّ.

Бу феълларга мисоллар:

* رَأَيْتُ الْحَقَّ وَاضِحًا.

* رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ.

* عَلِمْتُ اللَّهَ مَوْجُودًا.

* عَلِمْتُ الصَّدَقَ مُنْجِيًا.

* دَرَيْتُ الْخَيْرَ صَحِيحًا.

* وَجَدْتُ طَاعَةَ اللَّهِ بَابَ كُلِّ خَيْرٍ.

* وَجَدْتُ الطَّعَامَ لَذِيذًا.

* وَجَدْتُ الْعِلْمَ نَافِعًا.

* أَلْفَيْتُ الْفَصَلَ خَالِيًا مِنَ الطَّلَابِ.

* أَظُنُّ النَّصَرَ قَرِيبًا.

* ظَنَنْتُ الْامْتِحَانَ صَعْبًا.

* أَظُنُّكَ الْيَوْمَ مَشْغُولًا.

* حَسِبْتُ الْمَاءَ عَذْبًا.

* حَسِبْتُ هَذَا الْفَقِيرَ غَنِيًّا.

* زَعَمَ الْجَاهِدُونَ الْقُرْآنَ كَلَامَ الْبَشَرِ.

* أَعَدُّ الْأَصْدِقَاءَ إِخْوَةً.

⁸⁴ Бу ердаги кўриш кўз билан кўриш эмас, балки қалб билан кўришдир.

Афъалул қулуб феъллари “أَنَّ” нинг исми ва хабари бўлган масдари муаввалнинг устига ҳам кириши мумкин. Масалан:

* عَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ مَوْجُودٌ.

* أَظُنُّ أَنَّ النَّصْرَ قَرِيبٌ.

* وَجَدْتُ أَنَّ الطَّعَامَ لَذِيذٌ.

Иккинчи: Айлантириш феъллари:

Бу феъллар айлантириш ва ўзгартиришга далолат қилади. Улар:

صَيَّرَ - جَعَلَ - اخْتَلَفَ - رَدَّ.

Уларга мисоллар:

* صَيَّرَ النِّجَارُ الْحَشَبَ كُرْسِيًّا.

* جَعَلَ الصَّائِغُ الذَّهَبَ قِلَادَةً.

* اخْتَلَفَتْ الْأَمَانَةُ خُلُقًا.

* اخْتَلَفَتْ الْكِتَابَ صَدِيقًا.

* الرَّاحَةُ تَرُدُّ الْعَامِلَ نَشِيطًا.

Мисолларнинг эъроблари:

“عَلِمْتُ الصِّدْقَ مُنْجِيًّا” жумласининг эъроби қуйидагича бўлади:

عَلِمْتُ: феъл ва фоил.

الصِّدْقَ: биринчи мансуб, мафъулун бих ва насбнинг аломати фатҳа.

مُنْجِيًّا: иккинчи мансуб, мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.

تدريبات:

1) Намунада кўрсатилганидек бажаринг:

Намуна: طَنَنْتُهُ صَادِقًا . <<<<<< طَنَنْتُ أَنَّهُ صَادِقٌ .

(۱) حَسِبْتُ هَذَا الشَّخْصَ أَخَاكَ .

(۲) عَلِمْتُ الصَّبْرَ ضِيَاءً .

(۳) كُنْتُ أَظُنُّ اللُّغَةَ العَرَبِيَّةَ، وَلَكِنِّي وَجَدْتُهَا سَهْلَةً .

(۴) وَجَدْتُ العِلْمَ أَهْمَ أسبابِ القُوَّةِ .

(۵) أَطْنُكَ اليَوْمَ مَرِيضًا .

2) Қуйида келадиган жумлалардаги икки мафъулни кўрсатинг:

(۱) طَنَنْتُ الكِتَابَ جَدِيدًا .

(۲) رَأَيْتُ العِلْمَ نُورًا .

(۳) عَلِمْتُ الاستِقَامَةَ طَرِيقَ النِّجَاحِ .

(۴) جَعَلَ النِّجَارُ الخَشَبَ بَابًا .

(۵) اتَّخَذْتُ أستاذِي قُدْوَةً لِي .

(۶) عَلِمْتُ مُحَمَّدًا مُسَافِرًا .

(۷) أَعَدُّ زيارَتَكَ لَنَا عِيدًا .

وَهَذِهِ بَعْضُ الأمَثَلَةِ مِنَ القُرْآنِ الكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
البقرة / ۲۷۳	(Садақа ва эҳсонлар) Аллоҳ йўлида (жанг билан) банд бўлиб, (тижорат учун) сафарга чиқа олмайдиган, ифбатлари	لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمْ	

	(тортинчоқликлари) сабабли билмаган одам бой деб гумон қиладиган факирлар учундир.	الْجَاهِلُ أَغْيَاءٌ مِنَ التَّعَفُّفِ	أفعال الرجحان
إبراهيم / ٤٢	(Эй, Муҳаммад!) Сиз зинҳор золим кимсаларнинг қилаётган ишларидан Аллоҳни ғофил, деб ҳисобламанг!	وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ	
الإسراء / ١٠٢	Ҳеч шуҳба йўқки, эй, Фиръавн, мен сени ҳалок қилинувчи деб билурман.	وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا	
النور / ١١	Албатта, (бу) бўҳтонни (вужудга) келтирган кимсалар ўзларингиздан бўлмиш бир тўда кимсалардир. Уни (бўҳтонни) сизлар ўзларингиз учун ёмонлик деб ўйламангиз, балки у сизлар учун яхшидир.	إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ	
الإنسان / ١٩	Уларнинг устида мангу ёш ходимлар (хизмат қилиб) айланиб турурларки, уларни кўрганингизда сочиб юборилган дурлар деб ўйларсиз.	وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا	
النساء / ٦٤	Агар улар ўзларига зулм қилгач, дарҳол Сизга келишиб, Аллоҳдан кечирим сўраганларида ва Пайғамбар ҳам улар учун кечирим сўраганда, Аллоҳни кечирувчи ва раҳм-шафқатли эканини билган бўлур эдилар.	وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا	
	(Улар) айтдилар: «Бизлар ота–		

الأنبياء / ٥٣	боболаримизни уларга сиғинган ҳолда топганмиз».	قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ	الفعال اليقين
فاطر / ٨	Ахир, (қилган) ёмон иши ўзига чиройли кўрсатилиб, уни гўзал (иш) деб ўйлаган кимса (ҳидоят топган зот каби бўлармиди)?!	أَفَمَنْ زَيْنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا	
المتحنة / ١٠	Бас, агар уларнинг (хақиқатан) мўмина аёллар эканини билсангиз, у ҳолда уларни кофирларга қайтармангиз!	فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ	
المعارج / ٧, ٦	Чунки улар у (кун)ни узоқ деб билурлар, Биз эса уни яқин билурмиз.	إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا	
البقرة / ١٠٩	Аҳли китобларнинг кўпчилиги имон келтирганингиздан кейин ва уларга ҳақиқат равшан бўлгандан сўнг ҳам ҳасад юзасидан сизларни (яна) куфрга қайтаришни истайдилар.	وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ	
النساء / ١٢٥	Ваҳоланки, Аллоҳ Иброҳимни (Ўзига) дўст тутгандир.	وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا	
الأنعام / ٧٠	Динларини ўйин ва беҳуда нарса қилиб олган ва бу дунё ҳаёти алдаб қўйганларни қўяверинг (уларга парво қилманг)!	وَدَّرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَهَوًّا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا	الفعال التصيير
الأعراف / ٢٧	Биз шайтонларни имон келтирмайдиганларга дўст қилиб қўйдик».	إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ	
يونس / ٥	У Қуёшни зиё (таратувчи) қилиб қўйган	هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ صَيَاءً	

	зотдир.		
النبا / ٦	Биз Ерни тўшак қилиб қўймадикми?!	أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا	

التَّصْغِيرِ

Кичрайтириш

Қуйида келадиган калималарнинг орасидаги фарққа эътибор беринг:

نَهْرٌ - نَهَيْرٌ ساعاتٌ - سُؤْيَعَاتٌ بَعْدٌ - بُعَيْدٌ

“نَهَيْرٌ - سُؤْيَعَاتٌ - بُعَيْدٌ” калималари ўзгарган ва уларнинг асли ўзгариб “نَهْرٌ - ساعاتٌ - بَعْدٌ”

калималарига айланган.

Бу ўзгариш “التصغير” деб номланади. Яъни бирор нарсани кичрайтириш. “نَهَيْرٌ” калимасининг маъноси кичик дарё, “سُؤْيَعَاتٌ” калимасининг маъноси вақтнинг озлиги ва “بُعَيْدٌ” калимасининг маъноси замоннинг қисқалигини билдиради.

Тасғийрнинг вазнлари:

Тасғийр биринчи ҳарфни замма, иккинчи ҳарфни фатҳа қилиш ва ундан кейин сукуллик “ياء” ни зиёда қилишлик билан ясалади.

Унинг учта вазни бор. Улар:

1) Агар исм сулосий бўлса “فُعَيْلٌ”. Масалан:

عَبْد - عَبِيد وَرْدَةٌ⁸⁵ - وَرِيدَةٌ دَوْلَةٌ - دَوَائِلَةٌ حَسَن - حُسَيْن .
 ابْن⁸⁶ - بَنِي ابْنَةٌ - بَنِيَّةٌ أَخ - أَخِي أُخْت - أُخِيَّةٌ .

2) Агар исм рубоъий бўлса “**فُعَيْل**”. Масалан:

كَاتِب - كُؤَيْب شَاعِر - شُؤَيْعِر كِتَاب - كُتَيْب

3) Агар исм хумосий бўлса “**فُعَيْل**”. Масалан:

عُصْفُور - عُصْفِير مَسْكِين - مُسَيْكِين

Тасғирнинг манфаатлари:

Тасғирнинг бир қанча фойдалари бор. Улардан:

- 1) Ҳажмнинг кичиклигига далолат қилади. Масалан: كُتَيْب - جُبَيْل - مُنَيَّل
- 2) Ададнинг ва миқдорнинг озлигига далолат қилади. Масалан: سُؤْيَعَات - وَرِيْقَات - لَقِيْمَات
- 3) Иш (шахс) нинг кичиклигига далолат қилади. Масалан: شُؤَيْعِر - كُؤَيْب - رَجِيْل
- 4) Замоннинг яқинлигига далолат қилади. Масалан: قُبَيْل - بُعَيْد
- 5) Маконнинг яқинлигига далолат қилади. Масалан: فُؤَيْق - نُحَيْت
- 6) Эркалашга далолат қилади. Масалан: حُمَيْرَاء - بُئِيَّة

لام التَّعْلِيل ولام الأَمْر ولام الجُحُود

Таълилнинг, амрнинг ва жүҳуднинг лами

⁸⁵ Зоида муаннасининг тоси билан тугаган исм ҳам сулосий ҳукмида бўлади. Масалан: شَجْرَةٌ - شَجِيرَةٌ ، زَهْرَةٌ - زَهِيرَةٌ

⁸⁶ “ابن و ابنة” калималарининг алифи аслий эмас васлийдир, шунинг учун уларни тасғийр қилганимизда алифни ҳазф қиламиз. Бу икки калимага маҳзуф вовни қайтарамиз, сўнгра уни йога қалб қиламиз. “بني” нинг асли “بنو” , “بنية” нинг асли “بنوة” бўлган.

Биринчи: Таълилниг⁸⁷ ломи:

Агар биз “يَجْتَهِدُ الطَّالِبُ فِي دِرَاسَتِهِ لِيَنْجَحَ” деб айтсак, “يَنْجَحُ” феълидан олдин келган лом “لام” деб номланади. Чунки у ўзидан олдин келган иллатни баёнлаб келади. Талабанинг тиришқоқлигига сабаб, унинг имтиҳондаги муваффақиятга рағбат қилишидир.

Бу лом музореъ феълини насб қилувчилардандир.

Бу ерда таълилниг ломига бошқа мисоллар:

* يُطِيعُ الْمُؤْمِنُ رَبَّهُ لِيَنَالَ رِضَاهُ.

* ذَهَبْتُ إِلَى الْقَرْيَةِ لِأَزُورَ أَهْلِي هُنَاكَ.

* أَطِيعِي وَالِدَيْكَ لِجِبَّتِكَ اللَّهُ.

* كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ يُسَافِرُونَ لِیَطْلُبُوا الْعِلْمَ.

* أَقْرَأُ كَثِيرًا لِیَزِيدَ عِلْمِي.

* ذَهَبْتُ مَعَ أُسْرَتِي إِلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ لِتَرْوِحَ عَن أَنْفُسِنَا.

* اِرْحَمِ النَّاسَ لِیَرْحَمَكَ اللَّهُ.

* يَا نَاطِحَ الْجَبَلِ الْعَالِي لِیُوهِنَهُ أَشْفَقُ عَلَى الرَّأْسِ، لَا تُشْفِقُ عَلَى الْجَبَلِ!

Бу лом баъзида “كَيْ” билан бирга ҳам келади. Масалан:

أَتَعَلَّمُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ لِكَيْ أَفْهَمَ الْقُرْآنَ⁸⁸.

Иккинчи: Амринг ломи:

⁸⁷ Баён қилиш, изоҳлаш, тасдиқлаш маъноларида.

⁸⁸ Бу жумлада “كَيْ” нинг ўзини ҳам ишлатиш мумкин. Масалан: أَتَعَلَّمُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ كَيْ أَفْهَمَ الْقُرْآنَ.

У музореъ феълидан олдин келиб, амрга далолат қилади. У музореъ феълини жазм қиладиган ҳарфлардандир.

Масалан:

- * لَتَكُنْ صَادِقًا، يَا رَجُلُ.
- * لِنَجْتَهِدِي فِي دِرَاسَتِكَ، يَا فَاطِمَةُ.
- * لَتَكْتُبُوا الدَّرْسَ، أَيُّهَا الطَّلَابُ.
- * لَتَحْضُرُنَّ مُبَكَّرَاتٍ، أَيُّهَا الطَّالِبَاتُ.
- * إِذَا أَرَدْتَ أَنْ يَرْحَمَكَ اللَّهُ فَلتَرْحَمْ النَّاسَ.
- * لِيَتَّقِنَ كُلُّ إِنْسَانٍ عَمَلَهُ.
- * لَتَقْرَأْ كُلُّ طَالِبَةِ الدَّرْسِ.

Учинчи: Жухуднинг ломи⁸⁹:

Масалан: “ما كنتَ لِأفعلَ هذا، ولم أكنْ لِأتركْ إخواني في وقتِ الشِّدَّةِ” деб айтсак, бу лом манфий “كان” феълидан кейинги музореъ феълини инкор ва рад қилиб, унинг нафийлигини таъкидлаяпти. У музореъ феълини насб қиладиган ҳарфлардандир.

Бу ерда жухуднинг ломига бошқа мисоллар:

- * ما كنتُ لِأُهملَ تربيةَ أولادي.
- * ما كنتُ لِأَسكتَ عن قولِ الحقِّ.
- * ما كنتُ لِأَقصِرَ في أداءِ واجبي.

⁸⁹ У қаттиқ инкор ва рад қилишдир.

* لم أكن لِأَنْسى فضلَ والديَّ عليَّ.

* لم تكنُ الأمُّ لِتَنفَسُوْا علي أولادِها.

* ما كانَ اللهُ لِيُظلمَ الناسَ.

* لم يكنِ اللهُ لِيُخذَلِ أولياءه.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги ломнинг қайси турдан эканлигини айтинг ва ундан кейин келган музореъ феълيني эъробланг:

(١) نادى نوحُ ابنه ليركب معه السفينة، ولكنّه رفضَ.

(٢) لِتُساعدَ الفقراءَ.

(٣) إذا أردتَ راحةَ القلبِ فلتذكرِ اللهَ دائماً.

(٤) ما كنتُ لِأُكسِلَ عن عملي.

(٥) رَفَعَ الطَّالِبُ يَدَهُ لِيسألَ المُعَلِّمَ سُؤالاً.

(٦) اتَّصلتُ بصديقي لِأَسألهُ عن حاله.

(٧) نَأخذُ استراحةً في أثناءِ العملِ لِتُجددَ نشاطنا.

(٨) لِيفتحَ كلُّ طالبٍ كتابه.

(٩) سافرتُ خارجَ بلدي لِأُبحثَ عن عملٍ.

(١٠) لِتُطيعي والدَيْكَ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
المائدة / ٢٨	Агар мени ўлдириш учун қўлингни мен томонга чўзсанг, мен сени ўлдириш учун Сен томонга қўлимни чўзувчи эмасман.	لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ	
النساء / ٥٦	Азобни тотсинлар деб, терилари куйиб битиши билан ўрнига бошқа (янги) териларни алмаштириб турамиз.	كَلِمًا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلَتْهَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ	
الأنعام / ١٦٥	ато этган (неъмат)ларида сизларни синаш учун баъзиларингизни баъзиларингиздан (юқори) даражаларга кўтарган зотдир.	وَرَفَعَ بَعْضُكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُنلَّوْكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ	لام التعليل
طه / ٧٣	Бизларга эса хатоларимизни ва сен бизларни мажбур қилган сеҳргарликдан иборат (гуноҳимизни) кечириши учун Раббимизга имон келтирдик.	إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ	
الفرقان / ١	Оламлар (инсонлар ва жинлар)га огоҳлантирувчи бўлиши учун Ўз бандаси (Муҳаммад)га Фурқон (Қуръон)ни нозил этган зот баракотли (буюк)дир.	تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا	
القصص / ٢٠	«Эй, Мусо! Зодагонлар сени ўлдириш учун тил бириктирмоқдалар. Бас, сен (бу шаҳардан)	قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيُقْتَلُوكَ فَاخْرُجْ	

	чиқиб кетгин!		
البقرة / ۱۸۶	Бас, улар ҳам Мени (даъватларимни) ижобат (кабул) этиб, Менга имон келтирсинлар, шояд (шунда) тўғри йўлга тушиб кетсалар.	فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ	
آل عمران / ۱۰۴	Сизлардан яхшиликка даъват этадиган, амри маъруф ва наҳйи мункар ишларини олиб борадиган (бир) уммат бўлсин!	وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ	
النساء / ۹	(Васийлар) мабодо заиф (норасида) фарзандларни қолдириб, (вафот этганларида ўзлари ҳам) улардан хавотир олганлари каби, (ўзга етимларнинг ҳаққини ейишда) Аллоҳдан қўрқсинлар ва (уларга) тўғри гапирсинлар.	وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا	لام الأمر
التوبة / ۸۲	Бас, (улар) қилмишларининг жазоси учун (бу дунёда) оз кулсинлар ва (охиратда) кўп йиғласинлар!	فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ	
النور / ۳۳	Никоҳ (учун лозим маблағ) топа олмайдиган кишилар то Аллоҳ уларни ўз фазли билан бойитгунча ўзларини (ҳаромдан, зинокорликдан) пок тутсинлар!	وَلْيَسْتَغْفِرِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ	
الحشر / ۱۸	Эй, имон келтирганлар! Аллоҳдан қўрқингиз ва (хар бир) жон (эгаси) эртанги кун (қиёмат) учун	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَانظُرُوا	

	нимани (қандай амални) тақдим этганига қарасин!	نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ	
الطلاق / ۷	Бой киши ўз бойлигидан нафақа берсин. Кимнинг ризқи танг қилинган (камбағал) бўлса, у ҳолда, Аллоҳ унга ато этган нарсадан (ҳолига яраша) нафақа берсин!	لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ	
البقرة / ۱۴۳	Аллоҳ имонларингизни (Байтул-Макдисга қараб ўқиган олдинги намозларингиз ажрини) зое кеткизмас.	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ	
النساء / ۱۶۸ ۱۶۹	Албатта, кофир бўлган ва золимлик қилганларни Аллоҳ кечирмайди ва (тўғри) йўлга ҳидоят қилмайди. Аксинча, (уларни) жаҳаннам йўлига (равона қилур). У ерда эса абадий қолурлар.	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا. إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا	
الأنفال / ۳۳	Уларнинг ичида Сиз бўла туриб, Аллоҳ уларни азобловчи эмас.	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ	لام الجحود
الحجر / ۳۳	(У) айтди: «Мен қора балчиқдан олиб, (одам сурати берилгач) қуритилган лойдан Сен яратган башарга сажда қилувчи эмасман».	قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ	
العنكبوت / ۴۰	Аллоҳ уларга зулм қилувчи бўлмади, лекин улар ўзларига зулм қилувчи бўлдилар.	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ	

فاطر / ٤٤	На осмонларда ва на Ерда Аллоҳни ожиз қолдирувчи нарса йўқдир. Зотан, У билим ва қудрат эгасидир.	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا	
-----------	---	--	--

واو الحال

Ҳолнинг вови

“**واو**” ҳарфи кўп нарсаларга хизмат қилади. Масалан: гоҳида у “**حرفًا للعطف**” (боғловчи вов) бўлади, қуйидаги жумладаги каби:

سافر محمدٌ ومحمودٌ، والصدقُ مُنَجٌّ، والكذبُ مُهْلِكٌ.

Гоҳида у “**حرفًا للقسم**” (қасам вови) бўлади. Масалан:

والله لأفعلنَ كذا وكذا.

Ҳозир биз “**واو الحال**” деб номланувчи вов ҳақида дарс қиламиз. У қуйидаги мисолдаги каби ҳолга далолат қиладиган жумладан олдин келади:

جاء الأستاذ وهو مُبتسِمٌ.

Бу жумладаги “**هو مُبتسِمٌ**” жумласи устознинг кирган вақтидаги ҳолини баён қилиб келмоқда, шунинг учун у “**جملة الحال**” деб аталади. Ундан олдин келган вов эса “**Вови ҳолийя**” **ҲОЛНИНГ ВОВИ** бўлади.

Бошқа мисоллар:

(١) شرئتُ العَصِيرَ وهو مُتَلَجٌّ.

- ٢) تَكَلَّمَ عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ فِي الْمَهْدِ.
- ٣) نُنصِتُ إِلَى الْأَسْتَاذَةِ وَهُوَ تَشْرُحُ الدَّرْسَ.
- ٤) صَلَّتِ الْمَرِيضَةُ وَهِيَ جَالِسَةٌ.
- ٥) صَلَّيْنَا الْفَجْرَ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ نَائِمُونَ.
- ٦) لَا يَجُوزُ لِلْإِنْسَانِ أَنْ يَتَكَلَّمَ وَهُوَ يَصَلِّي.
- ٧) رَأَيْتُ التَّلَامِيذَ وَهُوَ ذَاهِبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.
- ٨) ذَهَبْتُ إِلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ وَالشَّمْسُ مُشْرِقَةٌ.
- ٩) زُرْتُ صَدِيقِي وَقَدْ كَانَ فِي الْمَسْتَشْفَى.
- ١٠) رَجَعْتُ إِلَى الْبَيْتِ وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ.

Эътибор берсак юқоридаги мисоллардаги ҳол муфрад⁹⁰ эмас, балки улар жумла.

Биринчидан саккизинчигача бўлган жумлалардаги ҳол жумлаи исмийядир. Охирги икки мисолдаги ҳол жумлаи феълиядир.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлаларни намунадаги каби муфрад ҳолдан юқоридаги каби

ҳолнинг вови иштирок этган ҳолий жумлага айлантинг:

حال مفرد	حال جملة
المثال: أَكَلْتُ الطَّعَامَ حَارًّا.	أَكَلْتُ الطَّعَامَ وَهُوَ حَارٌّ.
(١) ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ رَاكِبًا.	(١)
(٢) إِذَا أَطْعَمْنَا اللَّهَ عَشْنًا مُطْمَئِنِّينَ.	(٢)

⁹⁰ Муфрад эмас дегани: яъни улар жумла ҳам эмас, шибҳий жумла ҳам эмас. Булар ҳақида хабарнинг турларида батафсил ўрганганмиз.

..... (۳)	۳) استقبلت ضيوفاً مَرِحًا بهم.
..... (۴)	۴) عاشَ الرجلُ بعدَ وفاةِ زوجته حزينًا.
..... (۵)	۵) لا أُحِبُّ أَنْ أَشْرَبَ الشايَ باردًا.
..... (۶)	۶) رجعتُ من عملي مُرهَقًا.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ۲۴۳	Кўрмадингизми (эй, Муҳаммад), ўлимдан кўрқиб, ўз юртларидан чиқиб кетган минглаб кишиларга Аллоҳ: «Ўлингиз!» – деди.	أَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا
آل عمران / ۱۴۲	Ёки сизларнинг ичингиздан (Унинг тоати йўлида) жидду жаҳд қилганлар ва (қийинчиликларга) сабр қилувчиларни Аллоҳ билмай (синамай) туриб жаннатга кираверамиз, деб ўйладингизми?	أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ
النساء / ۴۳	Эй, имон келтирганлар! Токи гапираётган гапингизни (ўзингиз) биладиган бўлгунингизгача, маст ҳолларингизда намозга яқинлашмангиз!	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا
	Айтдилар: «Биз бир тўда бўла туриб, мабодо	

وسف / ١٤	уни бўри еб кетса, унда биз роса зиён кўрувчилар бўлиб қоламиз-ку?!»	قَالُوا لَئِن أَكَلَهُ الدَّيْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ
لقمان / ١٣	Эсланг, Луқмон ўғлига насихат қилиб, деган эди: «Эй, ўғилчам! Аллоҳга ширк келтирмагин!»	وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ
الصف / ٥	Эсланг, Мусо ўз қавмига: «Эй, қавмим! Нега сизлар менга Аллоҳнинг сизларга (юборган) пайғамбари эканимни била туриб, озор берурсиз?» – деган эди.	وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَتُذُنُونِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ

نون الوقاية

Нуни виқоя⁹¹

Қуйида келадиган калималарга мутакаллим “الياء” си қўшилганда, қандай қилиб у калимларнинг шаклини сақлаб қолиш мумкин?

سأل - يسأل - إساءل - كتاب - إن - ب - من

Улар қуйидаги кўринишда бўлади:

سألني - يسألني - إساءلني - كتابي - إنني - بي - مني

Аммо: **سألني** - **يسألني** - **إساءلني** - **كتابي** - **إنني** - **بي** - **مني** калималарига мутакаллим "йо"си бошқа ҳарф зиёда бўлмасдан, фақат ўзи қўшилди.

Аммо: **سألني** - **يسألني** - **إساءلني** - **إنني** - **مني** калималарида "йо"дан олдин нун зиёда бўлган.

⁹¹ Сақловчи нун.

Бу нун “نون الوقاية” деб номланади. Нега у бундай номланади?

“هذا كتاب” жумласидаги “كتاب” калимаси марфуъ хабар ва рафънинг аломати зоҳирий замма.

Аммо “هذا كتابي” жумласида “ба” ҳарфи ундан кейин келган “йо” ҳарфи сабабли максурга айланяпти. Шунинг учун “كتاب” калимаси бу ерда марфуъ хабар ва рафънинг аломати бўлган замма тақдирда деб айтилади. Чунки бу ерда “ба” ҳарфини замма билан нутқ қилиб бўлмайди.

Аммо бу нарса феъллар билан бўлмайди, шунинг учун биз “йо”дан олдин нун ҳарфини қўямиз ва бу нун уларнинг охирини касра бўлишдан сақлайди. Яъни бу нун калималарни касра бўлишдан ҳимоя қилади, шунинг учун у “نون الوقاية” (сақловчи нун) деб номланади.

Буларни ҳам билишимиз керак:

Бу нун:

* Исмда келмайди. مدرستي – كتابي деб айтиш хато.

* У мозий, музореъ ёки амр феълида мутакаллимнинг “йо”си билан бирга келиши лозим. Масалан: سَاعِدِي – يُسَاعِدِي – سَاعِدِي . Лекин: سَاعِدِي – يُسَاعِدِي – سَاعِدِي деб айтиш хато бўлади.

* Жар “عَنْ، مِنْ، عَنْ” ҳарфларида ҳам келиши лозим. Масалан: مِي – عِي . Лекин مِي – عِي бу кўринишда келиши хато.

* Насх қилувчи ҳарфлар бўлган “إِنَّ وَأَخَوَاتَهَا” да нунни қўшишлик ҳам, қўшмаслик ҳам мумкин. Яъни, уни қўшишлик жоиз, лозим эмас. Масалан:

إِنِّي – أَيُّ – كَأَيُّ – لَكَيُّ (أَوْ) إِنِّي – أَنِّي – كَأَنِّي – لَكَنِّي ⁹²

⁹² ئَيْتِي و لَعَلِّي калимасида нуни виқояни қўшган, “لَعَلَّ” калимасида эса қушмаган афзал. Масалан: لَعَلِّي و لَعَلِّي

تدريبات:

1) Қуйида келадиган калималарга мутакаллим "йо"сини қўшиб чиқинг:

يُحِبُّ - أَطْعَمَ - رَأَى - أُمِّ - عَيْنٍ - إِلَى - عَلَى - لِي - عَنْ - لَيْتَ - لَعَلَّ - لَكِنَّ

2) Тўғри жавобни топинг:

1) “أَحْتَرِمُ أَسْتَاذِي” жумласида “أَسْتَاذٌ” калимаси мансуб, мафъулун биҳ ва фатҳанинг аломати фатҳа (зоҳирий – тақдирий).

2) “أَسْلُوْنُكَ يُعْجِبُنِي” жумласида “يُعْجِبُ” калимаси музореъ марфуъ, феъл ва рафънинг аломати замма (зоҳирий – тақдирий).

3) Нуни виқоя (исмларга – феълларга) киради.

4) Насх қилувчи ҳарфларда нуни виқояни қўшишлик (лозим – жоиз).

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
شعراء / ٧٨، ٨١	У мени яратгандир, бас, У мени хидоят қилур. Унинг Ўзигина мени едирур ва ичирур. Касал бўлганимда, Унинг Ўзи менга шифо берур. У мени ўлдирур, сўнгра (қиёмат кунни қайта) тирилтирур.	الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ. وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ. وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ. وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ	ذكر النون

الإسراء / ٨٠	Яна айтингки: «Эй, Раббим! Мени (қабрга) содиқлик билан (гуноҳларим кечирилган ҳолимда) киритгин ва (тирилтирганингда ҳам) содиқлик (розилигинг билан) чиқаргин	وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِيْ مَخْرَجَ صِدْقٍ	مع الأفعال
آل عمران / ٣٥	(Уни) мендан қабул эт! Албатта, Сен Самеъ (эшитувчи) ва Алим (билимдон)дирсан», – деб дуо қилди.	فَتَقَبَّلَ مِنِّيْ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	ذكر النون مع "من" و "عن"
الحاقة / ٢٨، ٢٩	Менга мол-мулким ҳам асқотмади. Салтанатим ҳам ҳалок бўлиб мендан кетди».	مَا اَعْنَى عَنِّيْ مَالِيْهِ. هَلْكَ عَنِّيْ سُلْطَانِيْهِ	
طه / ١٤	Дарҳақиқат, Мен – Аллоҳдирман! Мендан ўзга илоҳ йўқ!	اِنِّيْ اَنَا اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا	ذكر النون مع "إنّ" و أخواتها"
الأحقاف / ٢٣	У: «Эҳ, кошки эди мен ҳаёт вақтимда (яхши амалларни) тақдим этган бўлсам!» – дер.	يَقُولُ يَا لَيْتَنِيْ قَدَّمْتُ حَيَاتِيْ	
الأحقاف / ٢٣	У айтди: «(азоб ҳақидаги) билим фақат Аллоҳ хузуридадир. Мен сизларга ўзим элчи қилиб юборилган (дин)ни етказурман. Лекин мен сизларни жоҳил қавм эканингизни кўриб турибман».	قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَا اُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّيْ اَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُوْنَ	حذف النون مع "إنّ" و أخواتها"
الحاقة / ٢٠	Дарҳақиқат, мен ҳисоботимга рўбарў бўлишимни билар эдим», – дер.	اِنِّيْ ظَنَنْتُ اَنِّيْ مُلَاقٍ حِسَابِيْهِ	

من الأساليب العربية

Араб тилидаги услублар⁹³

Биз сизлар билан қуйидаги услубларни ўрганамиз:

أسلوب الشرط – أسلوب النداء – أسلوب الإستثناء – أسلوب التعجب – أسلوب المدح وأسلوب الذم – أسلوب القسم – أسلوب الإغراء وأسلوب التحذير – أسلوب الاختصاص.

أسلوب الشرط

Шартнинг услуби

Қуйидаги жумлаларни ўқинг:

* أَنْ تُسَاعِدَ النَّاسَ يُجُوبُكَ.

* "إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ"⁹⁴

* مَنْ يقرأ كثيراً يعرف كثيراً.

Эътибор берсак бу жумлаларнинг ҳаммаси уч қисмдан таркиб топган.

Биринчи жумла қуйидагилардан таркиб топган:

1 – إِنَّ

2 – تُسَاعِدَ النَّاسَ

3 – يُجُوبُكَ

Иккинчи жумла:

⁹³ Услуб – метод, йўсин маъносида.

⁹⁴ Муҳаммад сураси 8 – оят.

1 – إِنَّ

2 – تَنْصُرُوا اللَّهَ

3 – يَنْصُرْكُمْ

Учинчи жумла:

1 – مَنْ

2 – يَقْرَأُ كَثِيرًا

3 – يَعْرِفُ كَثِيرًا

Бу учта қисм орасидаги алоқани идрок қилдингизми?

Биринчи жумлани яна бир такрор ўқинг, сўнгра қуйидаги саволга жавоб беринг:

هل سيُحبُّك الناسُ؟

Жавоб: “نعم”, лекин бир шарт. Бу шарт “أَنْ تُسَاعِدَهُمْ” (уларга ёрдам бермоқлигинг).

Иккинчи жумлада: Аллоҳ таоло бизга нусрат – ёрдам беради, лекин бир шарт.

У “أَنْ نَنْصُرَهُ”.

Учинчи жумлада: Инсон кўп нарсани билмоқлиги мумкин, лекин бир шарт.

У “أَنْ يَقْرَأُ كَثِيرًا”.

Шунинг учун бу услуб “أَسْلُوبُ الشَّرْطِ” деб номланади.

Бу услуб уч қисмдан таркиб топади:

Биринчи қисм: “أَدَاةُ الشَّرْطِ” (шарт ҳарфлари) деб номланади.

Иккинчи қисм: “فِعْلُ الشَّرْطِ” (шарт феъли) деб номланади.

Учинчи қисм: “جَوَابُ الشَّرْطِ” (шартнинг жавоби) деб номланади.

جُمْلَةُ إِنَّ تُسَاعِدِ النَّاسَ يُجُوبُكَ:

Шарт ҳарфи: إِنَّ

Шарт феъли: تُسَاعِدُ⁹⁵

Шартнинг жавоби: يُجِئُوكَ

"إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ" жумласида:

Шарт ҳарфи: إِنَّ

Шарт феъли: تَنْصُرُوا

Шартнинг жавоби: يَنْصُرْكُمْ

مَنْ يقرأ كثيراً يعرف كثيراً жумласида:

Шарт ҳарфи: مَنْ

Шарт феъли: يقرأ

Шартнинг жавоби: يعرف

Шартнинг жавоби мисолларда кўрганимиз каби жумлаи феълийя, ёки қуйидаги мисолдаги каби жумлаи исмийя бўлиши мумкин:

إِنْ تَوَكَّلْتَ عَلَى اللَّهِ فَاللَّهُ يَكْفِيكَ.

Бу жумлада шартнинг жавоби “اللَّهُ يَكْفِيكَ” жумлаи исмия.

Шарт ҳарфлари кўп. Улар:

إِنْ - إِذَا - لَوْ - مَنْ - مَا - مَهْمَا - مَتَى - أَيْنَمَا - لَوْلَا - كَلَّمَا - لَمَّا - أَمَّا.

Қуйида уларнинг ҳар бири ҳақида дарс қиламиз.

إِنَّ

Мисоллар:

* إِنْ تَطَعْتَ وَالِدَيْكَ يُحِبِّبَكَ اللَّهُ.

⁹⁵ Шарт ҳарф уни суқун қилади “إِنْ تُسَاعِدِ النَّاسَ” жумласида иккита суқунлик ҳарф учрашгани учун у қасрага айланади.

* **إِنْ** اجْتَهَدْتَ فِي عَمَلِكَ تَنْجَحْ.

* **أَنْ** أَحْسَنْتَ تَرْبِيَةَ أَوْلَادِكَ كَانَ لَكَ الْاَجْرُ الْعَظِيمُ عِنْدَ اللَّهِ.

* **إِنْ** أَرَدْتَ الْفَوْزَ وَالْفَلَاحَ فَعَلَيْكَ بِطَاعَةِ اللَّهِ.

* **إِنْ** تَكُنْ فِي عَوْنِ أَخِيكَ يَكُنِ اللَّهُ فِي عَوْنِكَ.

Қуйида юқоридаги мисолларнинг шарт феълини ва шартнинг жавобларини

келтирамиз:

إِنْ تُطْعِ وَالِدَيْكَ يُحِبِّكَ اللَّهُ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يُحِبِّكَ	تُطْعِ

إِنْ اجْتَهَدْتَ فِي عَمَلِكَ تَنْجَحْ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
تَنْجَحْ	اجْتَهَدْتَ

أَنْ أَحْسَنْتَ تَرْبِيَةَ أَوْلَادِكَ كَانَ لَكَ الْاَجْرُ الْعَظِيمُ عِنْدَ اللَّهِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
كَانَ	أَحْسَنْتَ

إِنْ أَرَدْتَ الْفَوْزَ وَالْفَلَاحَ فَعَلَيْكَ بِطَاعَةِ اللَّهِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
فَعَلَيْكَ بِطَاعَةِ اللَّهِ	أَرَدْتَ

إِنْ تَكُنْ فِي عَوْنِ أَحِيكَ يَكُنِ اللَّهُ فِي عَوْنِكَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يَكُنْ	تَكُنْ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٩٤	Айтинг (эй, Мухаммад!): «Агар Аллоҳ ҳузурида охират диёри (жаннат) бошқа одамларга эмас, фақат сизларга хос бўлса ва (бу даъволарингизда) ростгўй бўлсангиз, (унга эришиш учун тезроқ) ўлишни орзу қилингиз!»	قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
البقرة / ٢٨٤	Ичингиздаги нарсани ошкора қилсангиз ёки яширсангиз ҳам, Аллоҳ сизларни у билан ҳисоб-китоб қилур.	وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ
الأنفال / ٣٨	Кофир бўлганларга айтинг, агар (куфрдан) қайтсалар, ўтмиш (гуноҳ)лари кечирилур.	قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ
التوبة / ٤٠	Агар сизлар унга (Мухаммадга) ёрдам қилмасангиз, Аллоҳ (Ўзи) унга ёрдам қилган. Қачонки, уни	إِلَّا ⁹⁶ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ

⁹⁶ "إِلَّا" шарт ҳарфи "إِنْ" ва нафий ҳарфи "لَا" таркиб топган.

	кофирлар икки кишининг бири сифатида (ватанидан) чиқариб юборганларида,	الَّذِينَ كَفَرُوا تَأْتِيهِمُ
إبراهيم / ١٩	Агар у хоҳласа сизларни кетказиб, (ўрнингизга) янги халқни келтирур.	إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ
التغابن / ١٧	Агар сизлар Аллоҳга «қарзи ҳасана» берсангиз (мухтожларга эҳсон қилсангиз), У сизларга бир неча баробар қилиб қайтарур ва (гуноҳларингизни) мағфират қилур.	إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يضاعفه لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

إذاМисоллар:

* إذا رَحِمْتَ النَّاسَ يَرْحَمِكَ اللَّهُ.

* إذا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ.

* إذا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ.

* إذا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ.

* إذا عَزَمْتَ عَلَىٰ أَمْرٍ فَلَا تَتَرَدَّدْ.

Диққат!

“إذا” қуйидаги жумладаги каби келаси замон учун зарф ҳам бўлади:

إذا كَانَ عِنْدِي وَقْتُ فَسَوْفَ أَزُورُكَ غَدًا.

Бу жумланинг маъносидан кўришиб турибдики, у келаси замонга боғланган бўлади.

Шунинг учун қуйидагича айтиш хато бўлади:

"إذا سيكون عندي وقت فسوف...."

Қуйида юқоридаги мисолларнинг шарт феъллини ва шартнинг жавобларини келтирамиз:

إذا رَحِمْتَ النَّاسَ يَرْحِمَكَ اللَّهُ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يَرْحِمُكَ	رَحِمْتَ

إذا سَمِعْتُمْ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
فَقُولُوا	سَمِعْتُمْ

إذا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ	
جواب الشرط	فعل الشرط
نَقَصَ	تَمَّ

إذا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
فَاسْأَلِ	سَأَلْتَ

إذا عَزَمْتَ عَلَىٰ أَمْرٍ فَلَا تَتَرَدَّدْ.

جواب الشرط	فعل الشرط
فلا تتردد	عزمت

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأُمْتِلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ١٤	Имон келтирган кишиларга дуч келиб қолганларида: «Биз ҳам имон келтирдик», – дейдилар. Ўз шайтонлари (бошлиқлари) билан холи қолганларида эса: «Биз, албатта, сизлар билан биргамиз	وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ
البقرة / ١٨٦	Сиздан (эй, Мухаммад!) бандаларим Менинг ҳақимда сўрасалар, (айтинг) Мен уларга яқинман. Менга илтижо қилувчининг дуосини ижобат этурман	وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
الأعراف / ٣٤	Қачонки, уларнинг муҳлати келар экан, (уни) бирор соат кечга ҳам, илгарига ҳам сура олмайдилар.	فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ
الأعراف / ٢٠٤	Қуръон ўқилганда уни тинглангиз ва сукут сақлангиз!	وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا
لقمان / ٢١	Қачонки, уларга: «Аллоҳ нозил этган нарсага эргашингиз!» – дейилса, улар: «Йўқ, бизлар ота-боболаримизни не узра топган бўлсак, (ана ўшанга) эргашурмиз», – дейишади.	وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا
المرسلات / ٤٨	Қачон уларга: «Рукуъ қилингиз, (намоз	وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ

	ўқингиз!»), – дейилса, рукуъ қилмаслар.	
--	---	--

لَوْ

У иложи йўқ ёки жуда узок шартни таъбир қилади ва мозийга боғлиқ бўлади.

Масалан:

لَوْ أَتَانِي لَسَاعَدْتُهُ.

Яъни бу жумладан маъно: мен унга ёрдам бермаганман, чунки у менинг олдимга келмаган.

لَوْ لَمْ تُمِمْلِ دُرُوسَكَ مَا فَشِلْتِ.

Бу жумладан маъно: Агар дарсингни малол кўрмаганингда муваффақиятсизликка учрамас эдинг.⁹⁷

Мисоллар:

* لَوْ لَمْ يَكُنْ بِأَبِ التَّوْبَةِ مَفْتُوحًا لَهْلَكَ النَّاسُ جَمِيعًا.⁹⁸

* لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ مِنَ الْخَيْرِ لَتَمَنَّوْا أَنْ تَكُونَ السَّنَةُ كُلُّهَا رَمَضَانَ.

* لَوْ لَمْ يَكُنِ الْقُرْآنُ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ مَا عَاشَتْ تِلْكَ اللُّغَةُ حَتَّى الْآنَ.

* لَوْ لَمْ تُكْتَبِ الْكِتَابُ مَا وَصَلَتْ إِلَيْنَا عُلُومُ السَّابِقِينَ.

* لَوْ اجْتَهَدْتَ فِي دِرَاسَتِكَ لَنَجَحْتَ.

Қуйида юқоридаги мисолларнинг шарт феълини ва шартнинг жавобларини

келтирамиз:

⁹⁷ Шу сабабли “لو” ҳарфи инкорни инкор қилиш ҳарфи деб номланади. Яъни шарт топилмагани учун, жавоб ҳам топилмайди.

⁹⁸ Кўпинча “لو” да шартнинг жавобига нафийнинг эмас, исботнинг ломи қиради. Масалан:

لَوْ حَضَرْتَ الدَّرْسَ مُبَكِّرًا الْإِسْتَفْدَتَ كَثِيرًا، وَ لَوْ حَضَرْتَ الدَّرْسَ مُبَكِّرًا مَا فَاتَكَ شَيْءٌ مِنْهُ.

لو لم يكنْ بابُ التوبةِ مفتوحًا هَلَكَ الناسُ جميعًا.	
جواب الشرط	فعل الشرط
هَلَكَ	لم يكنْ

لو يعلمُ الناسُ ما في شهرِ رمضانَ مِنَ الحَيْرِ لَتَمَنَّوْا أَنْ تكونَ السنةُ كُلُّها رمضانَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
لَتَمَنَّوْا	يعلمُ

لو لم يكنِ القرآنُ باللغَةِ العَرَبِيَّةِ ما عاشتْ تلكَ اللغَةُ حتى الآنَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
ما عاشتْ	لم يكنِ

لو لم تُكْتَبِ الكُتُبُ ما وصلتْ إلينا علومُ السابقينَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
ما وصلتْ	لم تُكْتَبِ

لو اجتهدتَ في دراستِكَ لَنَجَحْتَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
لَنَجَحْتَ	اجتهدتَ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
الأنعام / ۱۳۷	Агар Аллоҳ хоҳлаганида, буни қилмаган бўлур эдилар. Уларни ҳам, бўхтонларини ҳам (ўз ҳолларига) қўяверинг!	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ
النحل / ۶۱	Агар Аллоҳ одамларни зулмлари сабабли ушлайдиган (жазолайдиган) бўлса, унда (Ер юзида) бирор жониворни (тирик) қўймаган бўлур эди. Лекин уларни маълум муддатгача қўйиб берур.	وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى
الإسراء / ۱۰۰	(Эй, Муҳаммад! Мушрикларга) айтинг: «Агар сизлар Раббимнинг раҳмат (ризқ) хазиналарига эга бўлсангиз, ўшанда ҳам (уни) ишлатишдан қўрқиб, мумсиклик (бахиллик) қилган бўлур эдингиз».	قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ
الأنبياء / ۲۲	Агар иккиси (Ер ва осмон)да Аллоҳдан ўзга илоҳлар бўлганида, ҳар иккиси бузилиб кетган бўлур эди.	لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا
الشورى / ۲۷	Агар Аллоҳ бандаларининг ризқларини кенг-мўл қилиб юборса, албатта, улар ер юзида тажовузкорликка ўтиб кетган бўлур эдилар.	وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ
الحجرات / ۵	Агар улар, то (Сиз ўзингиз) уларнинг олдига чиққунингизгача сабр қилганларида, албатта, ўзлари учун яхши бўлур эди.	وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ

الفرق بين "إن" و"إذا" و"لو"

“إن”, “إذا” ва “لو” ларнинг орасидаги фарқ

“إن” ва “إذا” амалга ошиши мумкин бўлган шартларга ишлайди. Худди талаба фаоллик билан имтиҳонда муваффақиятга эришиши мумкин бўлгани каби. Масалан:

إن تجتهد تنجح أو إذا اجتهدت تنجح.⁹⁹

“لو” эса амалага ошиши қийин ва жуда узок бўлган шартларга ишлайди. Худди талабанинг фаол бўлмаслиги сабабли муваффақиятга эришолмаслиги каби. Масалан:

لو اجتهدت لنجحت.

تدريبات:

Биринчи устундаги жумлаларга иккинчи устундаги мос жумлаларнинг бирини қўйиб

жумлани охирига етказинг:

* تسقط هيبته.	(١) إن تستغفر ربك
* تُخطئ كثيراً.	(٢) إن اتقيت الله
* استفدت منهم.	(٣) إن تكبرت على الناس
* فإن السكوت من ذهب.	(٤) إذا استعنت
* يغفر لك.	(٥) إن درست جيداً

⁹⁹ Шу ерда “إن” ва “إذا” нинг орасида кичик бир фарқ бор. “إذا” бўладиган воқеаларга келади, “إن” эса нодир (унга эришиш шак бўлган) нарсалар содир бўлиши умиди учун келади. Лекин амалда иккаласи бир бирининг ўрнига ишлатилаверилади.

* كَرِهُواكَ .	٦) إِذَا تَكَلَّمْتُ أَسْتَأْذُكَ
* فُزْتُ .	٧) لَوْ كَانَ الْكَلَامُ مِنْ فَضَّةٍ
* فَأَسْتَعِينُ بِاللَّهِ .	٨) إِنْ أَرَدْتُ أَنْ تُطَاعَ
* فَأَمُرُ بِمَا يُسْتَطَاعُ .	٩) إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا
* حَبَّبَهُ لِلنَّاسِ .	١٠) إِنْ تَكَلَّمْتُ كَثِيرًا
* نَجَحْتُ فِي الْإِمْتِحَانِ .	١١) إِنْ يَكْثُرُ مُرَاحُ الْإِنْسَانِ
* فَأَنْصَبْتُ إِلَيْهِ .	١٢) إِنْ صَحِبْتَ الْأَخْيَارَ

Шарт феъли ва шартнинг жавобининг эъроби:

Бир неча дарсдан бери ўрганаётганимиз “**إِنْ**”, “**إِذَا**” ва “**لَوْ**” шарт ҳарфлари билан шарт феъли, ҳамда шартнинг жавобини эъроби қандай бўлишига эътибор бердингизми?

“**لَوْ**” шарт феълини ҳам, шартнинг жавобини ҳам жазм қилади. Аммо “**إِذَا**” ва “**إِنْ**” жазм қилмайди.

Агар биз “**إِنْ تَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ تَفْلَحْ**” деб айтсак, бу жумлада шарт феъли “**تَتَوَكَّلْ**” мажзум ва жазмнинг аломати суқун. Шартнинг жавоби бўлган “**تَفْلَحْ**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

Шунинг учун биз “**إِنْ**” ни шартнинг жазм қиладиган ҳарфларидан деб айтаемиз.

Агар биз “**إِذَا سَمِعْتُ الْأَذَانَ يَمْتَلِي قَلْبِي بِالرَّاحَةِ**” деб айтсак, бу жумладаги шартнинг жавоби “**يَمْتَلِي**” музореъ феълини мажзум эмас, марфуъ эканлигини кўраемиз.

Шунинг учун “**إِذَا**” ни шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфларидан деб айтаемиз.

“لو” ҳам “إذا” га ўхшаш яъни, у ҳам шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфлардан.

Диққат!

Музореъ феълидан бошқа феъллар жазм бўлмайди. Музореъ феъли гоҳида марфуъ, ёки мансуб, ёки мажзум, ёки бошқа ҳолатда бўлиши мумкин. Лекин мозий ва амр феъллари жазм бўлмайди, чунки улар доимо мабний бўладилар.¹⁰⁰

Бу ерда яна бир бор шарт ҳарфлари “**إن - إذا - لو**” лар қачон шарт феълени ва шартнинг жавобини жазм қилишини ва қачон жазм қилмаслигини кўришимиз учун баъзи мисолларга қайтамиз.

إن تَطَعِ وَالذَّيْكَ يُجِبُّكَ اللَّهُ.

إن: шартнинг жазм қиладиган ҳарфларидан.

Шунинг учун шартнинг феъли “**تَطَعِ**” мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

Шартнинг жавоби “**يُجِبُّ**” ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

إن اجتهدت في عملك تنجح.

إن: шартнинг жазм қиладиган ҳарфларидан.

Лекин бу ерда шартнинг феъли мозий феъл ва мозий феъл доимо мабний бўлади. У мажзум ҳам, марфуъ ҳам, максур ҳам бўлмайди.

Аммо шартнинг жавоби “**تنجح**” музореъ феъли ва у мажзум. Жазмнинг аломати суқун.

¹⁰⁰ **Эъроб ва мабнийнинг орасидаги фарқ:**

Эъроб: жумладаги мавқеъига қараб калималарнинг охири шакли ўзгариши. Масалан: “**محمد**” калимаси рафъ ҳолатида заммали, насб ҳолатида фатҳали ва жар ҳолатида эса касрали бўлади. “**محمد - محمدا - محمدي**”. Худди шунингдек музореъ “**يكتب**” феъли ҳам баъзида марфуъ, ёки мансуб, ёки мажзум бўлади. “**يكتب - يكتب - يكتب**”.

Мабнийда эса калималарнинг охири ўзгармайди. Масалан “**هؤلاء**” исми ишораси ҳамзанинг касраси билан доимо максур бўлади ва бу касра унинг жумладаги мавқеъига қараб ҳеч ўзгармайди. Мозий ва амр феъллари ҳам худди шундай.

إِذَا رَحِمْتَ النَّاسَ يَرْحَمِكَ اللَّهُ.

إذا: шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфларидан.

Шунинг учун “يرحم” музореъ феъли мажзум эмас, марфуъдир ва рафънинг аломати замма.

لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ مِنَ الْخَيْرِ لَتَمَنَّوْا أَنْ تَكُونَ السَّنَةُ كُلَّهَا رَمَضَانَ.

لو: шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфларидан.

Шунинг учун “يعلم” музореъ феъли мажзум эмас, марфуъдир ва рафънинг аломати замма.

Шу билан биз шарт ҳарфларидан “إِنْ – إِذَا – لَوْ” ҳарфлари ҳақида дарс қилдик ва бу дарслардан “إِنْ” шартнинг жазм қиладиган ҳарфларидан, “إِذَا” ва “لَوْ” эса шартнинг жазм этмайдиган ҳарфларидан эканлигини билдик.

تدريبات:

1) Аллоҳ таоло набийси Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга мунофиқлар ҳақида шундай ваҳий қилган:

" وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ"¹⁰¹.

Савол:

- 1 – Бу ояти каримада нечта шарт ҳарфлари бор?
- 2 – Ҳар бир шарт ҳарфининг шарт феълени ва шартнинг жавобини кўрсатинг.
- 3 – “تعجبك” ва “تسمع” феълларининг эъробларини такқосланг.

¹⁰¹ Мунофиқун сураси 4 – оят.

4 – Тагига чизиқ чизилган калималарни эъробланг.

Жавоб:

1 – Бу оятда иккита шарт ҳарфи бор. Биринчиси “إذا”, иккинчиси “إن”.

2 –

جواب الشرط	فعل الشرط	أداة الشرط
تعجبك	رَأَيْتَهُمْ	إذا
تسمع	يقولوا	إن

3 – “تعجبك” марфуъ музореъ феъли, рафънинг аломати замма. У мажзум эмас, чунки

“إذا” шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфлардан.

Аммо “تسمع” мажзум музореъ феъли ва жазмнинг аломати суқун. У мажзум, чунки

“إن” шартнинг жазм қиладиган ҳарфлардандир.

4 –

الكلمة	الإعراب
رَأَيْتَهُمْ	رَأَى: мозий феъли. النَاء: фоилнинг замири. هُمْ: мафъулун биҳининг замири.
أجسامهم	أجسام: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма. هُمْ: замир, музофун илайҳ.
يقولوا	Шартнинг феъли – мажзум музореъ феъли ва жазмнинг аломати нуннинг ҳазф бўлиши бўлган беш феълнинг бири. Жамоат “واو” фоилнинг замири.

2) Қўйида келадиган жумлалардаги шарт ҳарфларини, шарт феълини ва шартнинг

жавобини кўрсатинг:

- ١) "لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ" ¹⁰².
 - ٢) إِذَا أَحْسَنْتَ إِلَى النَّاسِ مَلَكَتْ قُلُوبَهُمْ.
 - ٣) "وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ" ¹⁰³.
 - ٤) إِنْ صَحِبْتَ الْأَشْرَارَ أَصَابَكَ شَرُهُمْ.
 - ٥) "قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي" ¹⁰⁴.
 - ٦) لَوْ كَانَ لِلْإِنْسَانِ وَادٍ مِنْ ذَهَبٍ لَتَمَتَّى أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ.
 - ٧) "لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ" ¹⁰⁵.
 - ٨) إِنْ تَرَحَّمَ النَّاسَ يَرْحَمَكَ اللَّهُ.
 - ٩) "إِذَا تُثْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأُولِينَ" ¹⁰⁶.
 - ١٠) "وَيَلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ. الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ" ¹⁰⁷.
- (١١)
- و إِذَا كَانَتِ التُّفُوسَى كِبَارًا *** تَعِبَتْ فِي مُرَادِهَا الْأَجْسَامُ
- (١٢)
- إِذَا غَامَرْتَ فِي شَرْفٍ مَرُومٍ *** فَلَا تَقْنَعْ بِمَا دُونَ النُّجُومِ
- فَطَعْمُ الْمَوْتِ فِي أَمْرِ حَقِيرٍ *** كَطَعْمِ الْمَوْتِ فِي أَمْرِ عَظِيمٍ
- (١٣)
- و إِذَا أَتَيْتَكَ مَدَمَّتِي مِنْ نَاقِصٍ *** فَهِيَ الشَّهَادَةُ لِي بِأَنِّي كَامِلٌ

¹⁰² Иброхим сураси 7 – оят.

¹⁰³ Наҳл сураси 126 – оят.

¹⁰⁴ Каҳф сураси 109 – оят.

¹⁰⁵ Ҳашр сураси 21 – оят.

¹⁰⁶ Қалам сураси 15 – оят.

¹⁰⁷ Мутоффиғун сураси 1 – 3 – оятлар.

Жавоб:

رقم الجملة	Шарт ҳарфи	Шарт феъли	Шартнинг жавоби
١)	إِنْ	شَكَرْتُمْ	لَأَزِيدَنَّكُمْ
	إِنْ	كَفَرْتُمْ	إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

108. مَنْ

У оқил нарсаларга шарт ҳарфи бўлиб ишлатилади.

Мисоллар:

* مَنْ يَسْتَغْفِرُ رَبَّهُ يَغْفِرْ لَهُ.

* مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

* مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ.

* مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَفُزْ.

* مَنْ عَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا.

Қуйида бу мисоллардаги шарт феълини ва шартнинг жавобини зикр қиламиз:

مَنْ يَسْتَغْفِرُ رَبَّهُ يَغْفِرْ لَهُ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يَغْفِرُ	يَسْتَغْفِرُ

¹⁰⁸ Бундан олдин “مَنْ” калимасини шартдан бошқа нарсаларда ишлатилиши ҳақида ўрганган эдик. У гоҳида шарт харифи бўлишдан ташқари қуйдаги нарсаларда ҳам ишлатилади:

1) Истифҳом ҳарфи бўлади: مَنْ أَنْتَ.

2) Исми мавсула бўлади: أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هُوَ مَنْ هَاجَرَ مَعَ الرَّسُولِ ﷺ.

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يُفَقِّهَ	يُرِدُ

مَنْ كَانَ فِي حَاجَةٍ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
كَانَ	كَانَ

مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَفُزْ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يَفُزْ	يَتَّقِي

مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا.	
جواب الشرط	فعل الشرط
فَلَيْسَ	غَشَّنَا

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
النساء / ٨٠	Кимда-ким Пайғамбарга итоат этса, демак, у Аллоҳга итоат этибди.	مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

الأنعام / ١٦٠	Кимки (бир) ҳасана (савобли иш) қилса, унга ўн баробар (кўпайтириб ёзилур). Кимки (бир) ёмон (гуноҳ иш) қилса, фақат ўша (гуноҳ) миқдорида (бир гуноҳга яраша) жазоланур.	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا
التغابن / ١١	Кимки Аллоҳга имон келтирса, (У) унинг қалбини тўғри йўлга ҳидоят қилур.	وَمَنْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ
الطلاق / ٢	Кимки Аллоҳга тақво қилса, У унга (ташвишлардан) чиқиш йўлини (пайдо) қилур.	وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا
الطلاق / ٣	Кимки Аллоҳга таваккул қилса, бас, (Аллоҳнинг) ўзи унга кифоя қилар.	وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
الزلزلة / ٧, ٨	Бас, кимки (дунёда) зарра миқдорида яхшилик қилган бўлса, (қиёмат куни) уни кўрар. Кимки зарра миқдорида ёмонлик қилган бўлса ҳам, уни кўрар.	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

Шарт ҳарфи бўлган “مَنْ” калимаси шарт феълини ва шартнинг жавобини жазм қилиш

ёки қилмаслигига эътибор бердингизми?

“مَنْ يَسْتَغْفِرُ رَبَّهُ يَغْفِرْ لَهُ” жумласида шарт феъли бўлган “يَسْتَغْفِرُ” феъли мажзум ва жазмнинг аломати сукун. Шартнинг жавоби бўлган “يَغْفِرُ” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати сукун.

“مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَفْزُ” жумласида шарт феъли “يَتَّقِ” феъли мажзум ва жазмнинг аломати иллат ҳарфининг ҳазф бўлиши. Чунки унинг асли “يَتَّقِي” бўлган. Шартнинг жавоби бўлган “يَفْزُ” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.¹⁰⁹

Шунинг учун: “مَنْ” калимасини шартнинг жазм қиладиган калималаридан деб айтамыз.

110 ما

У оқил эмас нарсаларга шарт ҳарфи бўлиб ишлатилади.

Мисоллар:

* ما تفعل من خير تُكافأ عليه.

* ما تُنفق على الفقراء يَبق لك عند ربك.

Қуйида бу икки мисолдаги шарт феълени ва шартнинг жавобини зикр қиламыз:

ما تفعل من خير تُكافأ عليه.	
جواب الشرط	فعل الشرط
تُكافأ	تفعل

ما تُنفق على الفقراء يَبق لك عند ربك.

¹⁰⁹ “يَفْزُ” феъленинг асли “يَفْزُ” бўлган, лекин вовнинг ҳазф бўлиш сабаби иккита суқунлик ҳарфнинг учрашиб қолганлигидир. Биринчи суқунлик ҳарф маднинг “واو” и, иккинчиси жазм сабабли суқунлик бўлган “الزاي” ҳарфи.

¹¹⁰ Бундан олдин “ما” ҳарфини шартдан бошқа нарсаларда ишлатилиши ҳақида ўрганган эдик. Яъни уқуйидаги нарсаларда ишлатилади:

- 1) **Истифҳом ҳарфи бўлади. Масалан:** ما اسمك؟
- 2) **Мавсула бўлади. Масалан:** ما قل و نل
- 3) **Нафий ҳарфи бўлади. Масалан:** ما قرأت ذلك الكتاب

جواب الشرط	فعل الشرط
يَبْقَى	تُنْفِقُ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ١١٠	Ўзингиз учун нимаики яхшилик қилган бўлсангиз, уни (яъни савобини) Аллоҳ хузурида топажасиз.	وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ
البقرة / ١٩٧	Ҳар қандай яхши (савобли) иш қилсангиз, албатта, уни Аллоҳ билур.	وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ
النساء / ٧٩	Сизга қандай яхшилик етса, у Аллоҳдандир. Сизга қандай нохушлик етса, у ўзингиздандир.	مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ
النساء / ١٢٧	Нимаики яхшилик қилсангиз, Аллоҳ, албатта, уни билувчидир.	وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا
الأَنْفَال / ٦٠	Аллоҳнинг йўлида нимани сарф қилсангиз, сизларга (унинг савоби) зулм қилинмаган ҳолингизда тўла-тўқис берилур.	وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ
الحشر / ٧	Пайғамбар сизларга келтирган нарсани олингиз, у сизларни қайтарган нарсдан қайтингиз	وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

Шарт ҳарфи бўлган “**ما**” калимаси шарт феълени ва шартнинг жавобини жазм қилиш ёки қилмаслигига эътибор бердингизми?

“**ما تفعل من خير تكافأ عليه**” жумласида шарт феъли бўлган “**تفعل**” феъли мажзум ва жазмнинг аломати суқун. Шартнинг жавоби бўлган “**تُكَافَأُ**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

“**ما تُنفِقُ على الفقراء يَبْقَ لك عند ربك**” жумласида шарт феъли бўлган “**تُنفِقُ**” феъли мажзум ва жазмнинг аломати суқун. Шартнинг жавоби бўлган “**يَبْقَى**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати иллат ҳарфининг ҳазф бўлиши. Чунки у аслида “**يَبْقَى**” бўлган.

Шунинг учун: “**ما**” калимасини шартнинг жазм қиладиган калималаридан деб айтамыз.

مَهُمَا

У шартнинг жазм қиладиган калималаридан бўлиб, маънода “**ما**” га ўхшашдир.

Мисоллар:

* **مَهُمَا** تَأْتِيهِ مِنْ بُرْهَانٍ يُخَالِفُكَ.

* إِنَّ هَذَا لَرَجُلٌ عَظِيمٌ، وَمَهُمَا قُلْتُ عَنْهُ فَلَنْ أُؤْفِقِيَهُ حَقَّهُ.

Биринчи жумладаги шарт феъли бўлган “**تَأْتِي**” феъли мажзум ва жазмнинг аломати иллат ҳарфининг ҳазф бўлиши. Чунки у аслида “**تَأْتِي**” бўлган. Шартнинг жавоби бўлган “**يُخَالِفُ**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

Иккинчи жумлада шартнинг феъли “**قُلْتُ**” мозий феъли, шартнинг жавоби эса “**فَلَنْ**” “**أُؤْفِقِيَهُ**”.

Қуръони каримдан мисол:

"وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ" ¹¹¹.

112 مَتَى

У замонда далолат қиладиган шарт ҳарфларидан.

Мисоллар:

* متى أسمع نداء الصلاة أذهب إلى المسجد.

* متى تساعد عبادة الله يُحببك الله.

* متى تخلص في عملك تنل رضا الله.

* متى اجتهدت نجحت.

* متى تزرتني أكرمك.

Қуйида бу мисоллардаги шарт феълини ва шартнинг жавобини зикр қиламиз:

متى أسمع نداء الصلاة أذهب إلى المسجد.	
جواب الشرط	فعل الشرط
أذهب	أسمع

متى تساعد عبادة الله يُحببك الله.	
جواب الشرط	فعل الشرط

¹¹¹ Аъроф сураси 132 – оят.

¹¹² У истифҳом ҳам бўлади. Масалан: متى تذهب إلى عملك

يُجِيبُكَ	تَسَاعَدُ
-----------	-----------

مَتَى تَخْلَصُ فِي عَمَلِكَ تَنَالِ رِضَا اللَّهِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
تَنَالِ	تَخْلَصُ

مَتَى اجْتَهِدْتَ لِنَجْحَتِ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
لِنَجْحَتِ	اجْتَهِدْتَ

مَتَى تَزُرُّنِي أُكْرِمُكَ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
أُكْرِمُكَ	تَزُرُّنِي

Шарт ҳарфи бўлган “متى” калимаси шарт феълени ва шартнинг жавобини жазм қилиш

ёки қилмаслигига эътибор бердингизми?

“متى أسمع نداء الصلاة أذهب إلى المسجد” жумласидаги шарт феъли бўлган “أسمع” феъли мажзум ва жазмнинг аломати суқун. Шартнинг жавоби бўлган “أذهب” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

“متى تساعد عباد الله يجيبك الله” жумласидаги шарт феъли бўлган “تساعد” феъли мажзум ва жазмнинг аломати суқун. Шартнинг жавоби бўлган “يجيب” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати суқун.

Шунинг учун: “مَنْعَى” калимасини шартнинг жазм қиладиган калималаридан деб айтамиз.

أَيْنَمَا

У маконга далолат қиладиган шарт калималаридан.

Мисоллар:

* **أَيْنَمَا** تَكُنْ يَرْكَ اللهُ.

* **أَيْنَمَا** تَذْهَبْ تَجِدْ إِخْوَانًا.

* **أَيْنَمَا** اتَّجَهْتُمْ أَتَّجِهْ.

* **أَيْنَمَا** وَجِدَ الْعِلْمُ سَعَيْتُ إِلَيْهِ.

* **أَيْنَمَا** يَنْزِلُ الْعَدْلُ يَتَّبِعُهُ الْأَمْنُ وَالرِّخَاءُ.

Қуйида бу мисоллардаги шарт феъллини ва шартнинг жавобини зикр қиламиз:

أَيْنَمَا تَكُنْ يَرْكَ اللهُ.	
جواب الشرط	فعل الشرط
يَرْكَ	تَكُنْ

أَيْنَمَا تَذْهَبْ تَجِدْ إِخْوَانًا.	
جواب الشرط	فعل الشرط
تَجِدْ	تَذْهَبْ

أَيْنَمَا اتَّجَّهُتُمْ أَتَّخِذْهُ.	
فعل الشرط	جواب الشرط
اتَّجَّهُتُمْ	أَتَّخِذْهُ

أَيْنَمَا وُجِدَ الْعِلْمُ سَعَيْتُ إِلَيْهِ.	
فعل الشرط	جواب الشرط
وُجِدَ	سَعَيْتُ

أَيْنَمَا يَنْزِلُ الْعَدْلُ يَتَّبِعُهُ الْأَمْنُ وَالرِّخَاءُ.	
فعل الشرط	جواب الشرط
يَنْزِلُ	يَتَّبِعُهُ

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ١١٥	Машриқ ҳам, Мағриб ҳам Аллоҳникидир. Бас, қайси тарафга юзингизни қаратсангиз, ўша томонда Аллоҳнинг «юзи» мавжуддир.	وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ
البقرة / ١٤٨	Қаерда бўлмангиз, Аллоҳ ҳаммангизни (маҳшаргоҳга) келтиражак.	أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا
النساء / ٧٨	Қаерда бўлсангиз ҳам ўлим сизларни топади,	أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ
النحل / ٧٦	уни қаерга юборса, бирор яхшилик (фойда)	أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ

	келтирмайди.	
--	--------------	--

Шарт ҳарфи бўлган “**أَيْنَمَا**” калимаси шарт феълини ва шартнинг жавобини жазм қилиш ёки қилмаслигига эътибор бердингизми?

“**أَيْنَمَا تَكُنْ يَرْكَ اللَّهُ**” жумласидаги шарт феъли бўлган “**تَكُنْ**” феъли мажзум ва жазмнинг аломати сукун. Шартнинг жавоби бўлган “**يَرْ**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати иллат ҳарфининг ҳазф бўлиши. Чунки у аслида “**يَرَى**” бўлган.

“**أَيْنَمَا تَذْهَبُ تَجِدُ إِخْوَانًا**” жумласидаги шарт феъли бўлган “**تَذْهَبُ**” феъли мажзум ва жазмнинг аломати сукун. Шартнинг жавоби бўлган “**تَجِدُ**” феъли ҳам мажзум ва жазмнинг аломати сукун.

Шунинг учун: “**أَيْنَمَا**” калимасини шартнинг жазм қиладиган калималаридан деб айтамыз.

Биз сизлар билан шартнинг жазм қиладиган ҳарфлари “**إِنْ - مَنْ - مَا - مَهْمَا - مَتَى - أَيْنَمَا**” ва жазм қилмайдиган ҳарфлари “**إِذَا - لَوْ**” лар ҳақида дарс қилдик.

تدريبات:

1) Биринчи устундаги нуқталар ўрнига иккинчи устундаги калималардан мосини топиб қўйинг:

* فَيَسِيحُهُ عِنْدَ اللَّهِ .	(۱) إِذَا مَرَضْتَ
* يَرْضَى اللَّهُ عَنْكَ .	(۲) مَنْ يَفْعَلِ الْخَيْرَ
* فَالِنَجَاحُ حَلِيفُهُ .	(۳) مَهْمَا طَالَ اللَّيْلُ

* فلا بُدَّ من طُلوعِ الفجرِ .	٤) مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ
* فاذهبِ إلى الطيبِ .	٥) مَنْ جَدَّ
* فقد خَسِرَ .	٦) متى تُطعُ والدَيْكَ

2) Қуйида келадиган жумлалардаги шарт феълини ва шартнинг жавобини айтинг:

- ١) قَالَ الْأَسْتَاذُ لِلطَّلَابِ: مَنْ كَانَ عِنْدَهُ سُؤَالٌ فَلْيَسْأَلْ.
- ٢) مَنْ تَكَلَّمَ كَثِيرًا أَخْطَأَ كَثِيرًا.
- ٣) مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ.
- ٤) مَنْ جَدَّ وَجَدَ، وَمَنْ زَرَعَ حَصَدَ.
- ٥) مَنْ تَعَبَ فِي صِغَرِهِ اسْتَرَاحَ فِي كِبَرِهِ.
- ٦) مَنْ احْتَرَمَ النَّاسَ احْتَرَمُوهُ.
- ٧) مَنْ حَفَرَ حُفْرَةً لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهَا.
- ٨) إِذَا كَانَ اللَّهُ مَعَكَ فَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ تَخَافُ؟ وَإِذَا كَانَ اللَّهُ يَحْبُكَ فَعَلَى أَيِّ شَيْءٍ تَحْزَنُ؟
- ٩) مَنْ أَرَادَ الْغِيَّ فَالْقِنَاعَةُ تَكْفِيهِ.
- ١٠) مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ.
- ١١) مَنْ يَكْثُرُ مَزَاحُهُ تَضَعُ هَيْبَتَهُ.
- ١٢) مَنْ أَكْثَرَ مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ رَضِيَ مِنَ الدُّنْيَا بِالْقَلِيلِ.
- ١٣) إِنْ سَمِعُوا الْخَيْرَ أَخْفَوْهُ، وَإِنْ سَمِعُوا شَرًّا أَدَاعَوْا، وَإِنْ لَمْ يَسْمَعُوا كَذَبُوا!
- ١٤) آيَةُ الْمَنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِيَ خَانَ.
- ١٥) "مَنْ يَعْمَلُ سُوءًا يُجْزَ بِهِ". النساء / ١٢٣
- ١٦) "فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ". الأنعام / ١٢٥
- ١٧) "مَنْ يُضِلِّلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ". الأعراف / ١٨٦

(١٨)

وَمَنْ رَامَ الْغَلَا مِنْ غَيْرِ كَلْدٍ *** أَضَاعَ الْعُمَرَ فِي طَلَبِ الْمَحَالِ

(١٩)

وَأَيْنَمَا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ فِي بَلَدٍ *** عَدَدَتْ أَرْجَاءَهُ مِنْ لُبِّ أَوْطَانِي

(٢٠)

إِذَا الْإِيمَانُ ضَاعَ فَلَا أَمَانَ *** وَلَا دُنْيَا لِمَنْ أَمْ يَحْيِي دِينَا

وَمَنْ رَضِيَ الْحَيَاةَ بِغَيْرِ دِينٍ *** فَقَدْ جَعَلَ الْفَنَاءَ لَهَا قَرِينَا

(٢١)

فَقَسَا لِيَزْدَجِرُوا، وَمَنْ يَكُ رَاحِمًا *** فَلْيَقْسُ أَحْيَانًا عَلَى مَنْ يَرْحَمُ

(٢٢)

وَلَوْ أَنَّ كُلَّ كَلْبٍ عَوَى الْقَمْتَةَ حَجْرًا *** لَصَارَ الْمِثْقَالُ بِدِينَارٍ!

(٢٣)

وَإِذَا مَا خَلَا الْجَبَانَ بِأَرْضٍ *** طَلَعَ الطَّعْنَ وَخَدَّهُ وَالتَّرَالَا

(٢٤)

أَلَمْ تَرَ أَنَّ السَّيْفَ يَنْفُصُ قَدْرَهُ *** إِذَا قِيلَ إِنَّ السَّيْفَ أَمْضَى مِنَ الْعَصَا؟

(٢٥)

وَمَنْ يَكُ ذَا فَضْلٍ فَيَبْحَلُ بِفَضْلِهِ *** عَلَى قَوْمِهِ يُسْتَعْنَى عَنْهُ وَيُذَمَّمُ

(٢٦)

وَلَيْسَ يَصْحُحُ فِي الْأَفْهَامِ شَيْءٌ *** إِذَا اخْتَجَّ النَّهَارُ إِلَى دَلِيلِ

(٢٧)

إِذَا كُنْتَ بِاللَّهِ مَسْتَعَصِمًا *** فَمَاذَا يَضِيرُكَ كَيْدُ الْعَبِيدِ؟!

(٢٨)

وَمَنْ يَكُ ذَا فَمِ مَرِّ مَرِيضٍ *** يَجِدُ مَرًّا بِهِ الْمَاءَ الزُّلَالَا

(۲۹)

أَيُّهَا الْعَائِبُ أَفْعَالَ الْوَرَى *** أَرِنِي بِاللَّهِ مَا الَّذِي تَفْعَلُ

لَا تَقُلْ عَنْ عَمَلٍ: ذَا نَاقِصٍ *** جِئْ بِأَوْقٍ، ثُمَّ قُلْ: ذَا أَكْمَلُ

إِنْ يَغِيبُ عَنْ لَيْلٍ سَارٍ قَمَرٍ *** فَحَرَامٌ أَنْ يُلَامَ الْمِشْعَلُ

(۳۰)

مَنْ يَهْنُ يَسْهَلُ الْهَوَانُ عَلَيْهِ *** مَا جُرِّحَ بِمَيِّتِ إِيْلَامٍ.

“لَوْلَا وَكَلَّمَا وَلَمَّا” калималари ҳам шартнинг жазм қилмайдиган калималаридан. Қуйида улар ҳақида дарс ўтамыз.

لَوْلَا¹¹³

Агар биз “لَوْلَا الْكِتَابُ لَضَاعَتْ عُلُومُ السَّابِقِينَ” деб айтсак, бу жумланинг маъноси: "Агар китоб мавжуд бўлмаганида, эски илмлар зое бўлиб кетар ва бизгача етиб келмас эди". Яъни китобларнинг борлиги сабаб эски илмлар бизгача етиб келган.¹¹⁴

Мисоллар:

* لَوْلَا الْإِسْلَامُ لَعَاشَ النَّاسُ فِي ظَلَامٍ¹¹⁵.

¹¹³ “لَوْلَا” калимаси шартдан бошқа нарсаларда ҳам ишлатилади. Қуйидаги оятлардаги каби “التَّخَضُّبِضُ” учун ишлатилади:

”لَوْلَا تَسْتَعْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ“، النمل / ٤٦
”تَحْنُ خَلْقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُحَدِّقُونَ“، الواقعة / ٥٧

¹¹⁴ “لَوْلَا” калимаси “Имтиноъ харфи” деб ҳам аталади. Яъни: шарт бажарилмагани туфайли жавобнинг ҳам бажарилмагани ифодаланади.

* **لَوْلَا** القرآنَ لَمَاتِ اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ مِنْذُ وَقْتٍ طَوِيلٍ.

* **لَوْلَا** رَحْمَةُ اللَّهِ لَهَلَكَ النَّاسُ.

* **لَوْلَا** الْمَاءُ مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ.

* **لَوْلَا** الْأَسْتَاذُ مَا فَهِمْتُ الدَّرْسَ.

Мисолларнинг маъносини тушундингизми? “**لَوْلَا**” калимасидан кейин феъл эмас, исм келганига эътибор бердингизми? Шартнинг жавоби мозий феъли бўлганига эътибор бердингизми?

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٦٤	Агарда сизларга Аллохнинг фазли ва раҳмати бўлмаганида эди, албатта, зиён кўрувчилардан бўлиб қолар эдингиз.	فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ
البقرة / ٢٥١	Агар Аллох одамларнинг бирини иккинчиси билан даф этиб турмас экан, шубҳасиз, Ер фасодга (бузғунчилик ва харобага) айланган бўлур эди,	وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ
الأعراف / ٤٣	(Шунда) айтурларки: «Ушбу (ҳидоят)га бизни бошлаган Аллохга ҳамд (айтамиз). Агар бизни (Ўзи) бошламаганида, тўғри йўлни топа олмаган бўлур эдик.	وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ
	Дедилар: «Эй, Шуайб! Сенинг айтаётганларингдан	

¹¹⁵“**لَوْلَا**” калимаси келганда шартнинг жавоби мозий феъли бўлади. Мисолда кўрганимиз каби, кўпинча унга нафий ломи эмас, исбот ломи яқин туради.

<p>هود / ۹۱</p>	<p>кўпини яхши англамаяпмиз ва биз сенинг орамиздаги бир ожиз (инсон) эканлигингни кўрмоқдамиз. Агар қариндошларинг бўлмаганида, сени тошбўрон қилган бўлур эдик.</p>	<p>قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْمَتُكَ لَرَجَمْنَاكَ</p>
<p>الفرقان / ۷۷</p>	<p>(Эй, Муҳаммад! Мушрикларга) айтинг: «Агар дуоларингиз бўлмаганида, Парвардигорим сизларга парво қилмас эди.</p>	<p>قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ</p>
<p>سبأ / ۳۱</p>	<p>(Ўшанда) заиф саналган кимсалар мутакаббир кимсаларга (ўз пешволарига): «Агар сизлар бўлмаганингизда, бизлар, албатта, мўминлар бўлур эдик», – дейдилар.</p>	<p>يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ</p>

كُلَّمَا

У, такрорни ва давомийликни ифодалайди. Ундан кейин фақат мозий феъли келади.

Мисоллар:

* كُلَّمَا قرأ الإنسان استفادَ.

* كُلَّمَا ذكر الإنسان ربّه اطمأنَّ قلبه.

* كُلَّمَا دخلتُ في الصلاة شعرتُ براحةِ النفسِ.

* كُلَّمَا رأيتك ابتسمَ قلبي!

* كُلَّمَا قرأتُ القرآنَ شعرتُ بالاطمئنانِ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
البقرة / ٨٧	Хар гал бирор пайғамбар сизларга ёқмайдиган нарса (оятлар)ни келтирса, кибр қилиб, бир қисмини ёлғончига чиқариб, бир қисмини қатл қилаверасизми?!	أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ
آل عمران / ٣٧	Закариё ҳар гал (Марямнинг) олдига – масжидга кирганида, олдида ризқ (муҳайё) турганини кўрар эди. У: «Эй, Марям, бу нарсалар сенга қаёқдан келди?» – деб сўраса, (Марям): «Булар Аллоҳ ҳузуридан.	كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
النساء / ٥٦	Албатта, оятларимизни инкор этувчиларни дўзахда куйдиргаймиз. Азобни тотсинлар деб, терилари куйиб битиши билан ўрнига бошқа (янги) териларни алмаштириб турамиз.	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ
المائدة / ٦٤	Уруш оловини ёқишлари билан, уни дарҳол Аллоҳ ўчириб туради.	كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ
السجدة / ٢٠	Фосиқ бўлган кимсаларнинг масканлари эса дўзахдир. Ҳар қачон ундан чиқмоқчи бўлсалар, яна унга қайтарилулар.	وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا
	Дарвоқе, ҳар гал мен уларни Сенинг	

نوح / ٧	<p>мағфиратингга (дин йўлига) даъват этсам, улар (эшитмаслик учун) бармоқларини кулоқларига тикиб, кийимларига ўралиб оладилар ва (ўз куфрларида) қаттиқ туриб оладилар ҳамда (менга итоат этишга) кибр қиладилар.</p>	<p>وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا</p>
---------	--	---

لَمَّا

У “**جِئْنَا**” маъносидаги, шартнинг жазм қилмайдиган калималардандир. Ундан кейин фақат мозий феъли келади¹¹⁶.

Мисоллар:

* لَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ انشَرَ الْعَدْلُ وَالرَّحْمَةُ.

* لَمَّا أَذِنَ الْمُؤَدِّنُ قُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ.

* لَمَّا ابْتَعَدْتُ أُمَّةَ الْإِسْلَامِ عَنْ رَبِّهَا صَارَتْ غُنَاءً كَغُنَاءِ السَّيْلِ.

* لَمَّا دَقَّ الْجَرَسُ خَرَجَ الطَّلَابُ مِنَ الْفَصْلِ.

* لَمَّا تَحَدَّثَ الْقَائِدُ أَنْصَتَ الْجُنُودُ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/	المعنى بالأوزبكية	المثال
-------------	-------------------	--------

¹¹⁶ Бу калима бошқа маънода ҳам ишлатилади. У қуйдаги мисолдаги каби, гоҳида нафий ҳарфи бўлади ва музореъ феълени жазм қиладди: لَمَّا يَأْتِ الْأَسْتَاذُ Яъни : لَمَّا يَأْتِ الْأَسْتَاذُ حَتَّى الْآنَ

رقم الآية		
البقرة / ٢٤٦	Уруш фарз қилинганда эса, озгина кишидан ташқарилари (жангга чиқишдан) бош тортдилар.	فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالَ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ
المائدة / ١١٧	Улар орасида бўлган онларимда, уларга гувоҳ бўлиб турдим. Мени “вафот эттирганингда” эса, Сенинг Ўзинг улар устидан кузатувчи бўлдинг.	وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ
التوبة / ٧٦	Аллоҳ уларга фазлидан берганда эса, (улар) унга бахиллик қилдилар	فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ
الأحزاب / ٢٢	Мўминлар фирқаларни (ёвни) кўрган вақтларида: «Бу Аллоҳ ва пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (имтиҳондир).	وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ
الزخرف / ٣٠	(Аmmo) уларга Ҳақиқат (Қуръон) келгач: «Бу сеҳрдир, бизлар унга кофирдирмиз», – дедилар.	وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ
الجن / ١٣	Биз Ҳидоятни (Қуръонни) эшитдиг-у, унга имон келтирдик	وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ

أَمَّا

Бунда шарт маъноси бор бўлиб, тафсил¹¹⁷ ҳарфларидандир.

Мисоллар:

* أَمَّا حِفْظُ الْقَوَاعِدِ دُونَ مِمَّا رَسَسَ فَلَا يُفِيدُ شَيْئًا، وَأَمَّا التَّطْبِيقُ ففِيهِ الْفَائِدَةُ كُلُّهَا.¹¹⁸

¹¹⁷ Баён қилиш.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
هود / ١٠٨	Аммо бахтли бўлганлар эса, бас, жаннатда, токи (охиратдаги) осмонлар ва ер бор экан, у ерда мангу турурлар	وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ
الرعد / ١٧	Бас, кўпик ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетур. Одамларга фойдали бўлган нарса эса Ерда қолур.	فَأَمَّا الرَّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ
القصص / ٦٧	Бас, ким (шу дунёда) тавба қилиб, имон келтириб, солиҳ амал қилган бўлса, шоядки, (у) нажот топувчилардан бўлса.	فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ
السجدة / ١٩, ٢٠	Имон келтирган ва солиҳ амалларни қилган зотлар учун қилган амаллари сабабли жаннат масканлари манзил бўлур. Фосиқ бўлган кимсаларнинг масканлари эса дўзахдир.	أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمْ النَّارُ
الضحى / ٩, ١١	Бас, энди Сиз (ҳам) етимга қаҳр қилманг! Соил (гадо)ни эса (малол олиб) жеркиманг! Раббингизнинг (Сизга ато этган барча) неъматини хақида эса (одамларга) сўзланг!	فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ. وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ. وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ
القارعة / ٦ : ٩	Бас, энди (ўша куни) кимнинг тарозида тортилган нарсалари (савобли амаллари) оғир	فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ. فَهُوَ فِي عِيشَةٍ

¹¹⁸ Шартнинг жавобида “الفاء” ҳарфи борлигига этибор берамиз.

	<p>келса, ана ўша қониқарли маишатда (жаннатда)</p> <p>бўлур. Аммо, кимнинг тарозида тортилган</p> <p>нарсалари (савобли амаллари) енгил келса, унинг</p> <p>жойи (дўзахдаги) «жарлик»дир.</p>	<p>رَاضِيَةٍ. وَأَمَّا مَنْ حَفَّتْ مَوَازِينُهُ. فَأَمُّهُ</p> <p>هَآوِيَةٌ</p>
--	--	--

Шундай қилиб биз шарт ҳарфларини иккига бўлинишини билиб олдик:

1) Шартнинг жазм қиладиган ҳарфлари:

إِنْ - مَنْ - مَا - مَهْمَا - مَتَى - أَيَّنَمَا.

2) Шартнинг жазм қилмайдиган ҳарфлари:

إِذَا - لَوْ - لَوْلَا - كَلَّمَا - لَمَّا - أَمَّا.

تدريبات:

1) Биринчи устундаги нуқталар ўрнига иккинчи устундан муносиб жумлани топиб

қўйинг:

<p>* تَفَتَّحَتِ الْأَرْهَابُ.</p> <p>* فَخَيْرٌ كُلُّهُ.</p> <p>* وَجَدْتُهُ نَائِمًا.</p> <p>* لَكَانَتْ مِصْرُ صَحْرَاءَ.</p> <p>* لِأَنفَطَرَ الْقَلْبُ.</p>	<p>١) لَمَّا جَاءَ الرَّبِيعُ</p> <p>٢) كَلَّمَا غَبَّتْ عَنِي</p> <p>٣) أَمَّا الْحَيَاءُ</p> <p>٤) لَمَّا ذَهَبْتُ إِلَيْهِ</p> <p>٥) لَوْلَا نَهْرُ النَّيْلِ</p>
--	--

اشْتَقْتُ إِلَيْكَ *	٦) لَوْلَا الْأَمَلُ
----------------------	----------------------------

Шартнинг жавоби “الفاء” билан келиши:

Бундан олдин шартнинг жавобини жумлаи исмийя ёки жумлаи феълийя бўлишини билдик. Агар у жумлаи феълийя бўлса, мозий феъли ёки музореъ феъли ёки амр феъли бўлиши мумкин.

Шунигдек шартнинг жавоби “سوف، س، ليس” калималари билан ҳам келиши мумкин. Агар эътибор берган бўлсангиз баъзида шартнинг жавоби “الفاء” ҳарфи билан ҳам келиши мумкин. Масалан:

أَيْنَمَا تَكُنْ فَاللَّهُ يَرَكَ.

Шу ерда савол пайдо бўлади: “Шартнинг жавоби қачон “الفاء” билан бирга келади?”

Жавоб: Қуйидаги ҳолларнинг бирида:

1) Агар шартнинг жавоби жумлаи исмийя бўлса. Масалан:

* أَيْنَمَا تَكُنْ فَاللَّهُ يَرَكَ.

* "مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ" الأعراف / ١٧٨

* "مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا" النمل / ٨٩

2) Агар шартнинг жавоби амр феъли бўлса. Масалан:

* مَتَى احْتَجَجْتَ إِلَى مَسَاعِدَةٍ فَأَخْبِرْنِي.

* "قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي" آل عمران / ٣١

* " وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا " الأعراف / ٢٠٤

3) Агар шартнинг жавобида нахий бўлса. Масалан:

* إِذَا أَرَدْتَ رَاحَةَ النَّفْسِ فَلَا تَنْسَ ذِكْرَ اللَّهِ.

* " إِمَّا ¹¹⁹ يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ " الإسراء / ٢٣

* " قَالَ إِنْ سَأَلْتِكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي " الكهف / ٧٦

4) Агар шартнинг жавобида “س” ёки “سوف” бўлса. Масалан:

* إِذَا قَرَأْتَ كَثِيرًا فَسَتَسْتَفِيدُ كَثِيرًا.

* إِذَا كَانَ عِنْدِي وَقْتُ فَسَوْفَ أُزُورُكَ.

* " فَأَمَّا مَنْ أُوِّيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ. فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا " الانشقاق / ٧، ٨

* " فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى " الليل / ٥ : ٧

5) Агар шартнинг жавобида “ليس” калимаси бўлса. Масалан:

* مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا.

* " قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي " البقرة / ٢٤٩

* " وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ " الأحقاف / ٣٢

6) Агар шартнинг жавобида “لَنْ” калимаси бўлса. Масалан:

* مَنْ أَطَاعَ الشَّيْطَانَ فَلَنْ يُفْلِحَ.

* " وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهَ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا " النساء / ٥٢

¹¹⁹ “إِمَّا” калимаси “إِنْ” шарт ҳарфи ва зоида деб аталадиган “مَا” ҳарфидан таркиб топган.

* " إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ " التوبة / ٨٠

7) Агар шартнинг жавобида “ф” калимаси бўлса. Масалан:

* مَهْمَا اشْتَدَّ الْبَلَاءُ فَقَدْ رَضِيَتْ بِالْقَضَاءِ.

* " مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ " النساء / ٨٠

* " قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ " يوسف / ٧٧

تدريبات:

Тўғри жавобни топинг:

- ١) إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تُطَاعَ (اطْلُبْ - فَاطْلُبْ) مَا يُسْتَطَاعُ.
- ٢) مَنْ أَرَادَ وَاِعْظًا (الموتُ - فالموتُ) يَكْفِيهِ.
- ٣) إِذَا تَكَلَّمْتَ كَثِيرًا (سُخِطِي - أَخْطَأْتُ) كَثِيرًا.
- ٤) مَتَى تَحْتَرَمِ النَّاسَ (يَحْتَرِمُوكَ - فَيَحْتَرِمُوكَ).
- ٥) أَيِنَّمَا كُنْتَ (اللَّهُ - فَاللَّهُ) رَقِيبٌ عَلَيْكَ.
- ٦) إِذَا مَرَضْتَ (اتَّبِعْ - فَاتَّبِعْ) نَصِيحَةَ الطَّيِّبِ.
- ٧) إِنْ مَارَسْتَ الرِّيَاضَةَ (سَيَقْوَى - فَسَيَقْوَى) بَدَنُكَ.
- ٨) إِنْ أَتَقَنْتَ عَمَلَكَ (أَحْبَبَكَ - فَأَحْبَبَكَ) اللَّهُ.
- ٩) مَنْ ظَلَمَ النَّاسَ (فسوف - سوف) يَنْدَمُ.
- ١٠) مَا تَفْعَلُ مِنْ خَيْرٍ (فَلَنْ - لَنْ) يَضِيْعَ جَزَاؤُهُ.

أسلوب النداء

Нидо услуби

Нидо услуби **"нидо ҳарфи"** ва **"мунододан"** иборат бўлади.

Мунодо: нидо ҳарфидан кейин келадиган исмдир. Нидо ҳарфларининг энг машҳури: “يا” дир.

Масалан: “يا محمدُ” жумласида мунодо “محمدُ”. “يا امرأةُ” жумласида мунодо “امرأةُ”. “يا بائعُ” жумласида эса мунодо “بائعُ” калимасидир.

Мунодонинг эъриби:

Қуйидаги мисоллардаги **мунодоларга** эътибор беринг:

يا طالبًا.	يا طالبُ.	يا خالدُ.	يا عبدَ الله.
يا رجالاً.	يا أستاذُ.	يا فاطمةُ.	يا سائقَ السيارة.
يا بنتًا.	يا بنتُ.	يا محمودُ.	يا أبا بكرٍ.

Эътибор берган бўлсангиз биринчи устундаги мунодолар **"музоф"** бўлиб, бу турдаги мунодолар **мансуб** бўлади. “عبد - سائق” калималари **мансуб музоф мунодо** ва насбнинг аломати фатҳа. “أبا” калимасида насбнинг аломати алиф, чунки у беш исмдан биридир.

Иккинчи устундаги мунодолар эса музоф эмас, балки битта шахсга далолат қиладиган калималар. Шунинг учун улар “العَلَمَ المفرد” (муфрад аълам) деб номланади. Бу турдаги мунодолар нима билан рафъ бўлса, ўшанга мабний бўлади. “خالد - فاطمة - محمود” калималарининг ҳаммаси **заммага мабний бўлган муфрад аълам мунододир.**

Учинчи ва тўртинчи устундаги мунодолар эса накра. Учинчи устундаги калималар заммага мабний накралар, улар “**النكرة المصودة**” (қасд қилинган накра) деб номланади. Яъни муайян шахс қасд қилинган.

Аммо тўртинчи устундаги калималар эса мансуб. Улар “**النكرة غير المصودة**” (қасд қилинмаган накра) деб номланади. Яъни бу нидо билан муайян бир шахс қасд қилинмаган.

Қуйида қасд қилинган накра ва қасд қилинмаган накра мунодолар орасидаги фаркни баён қиламиз:

* Агар кўчада кўзлари кўр бир киши кетаётган бўлса ва у ёрдамга мухтож бўлса, ҳамда: “**يا رجلاً، خُذْ يَدِي**” (эй киши, қўлимдан ушла) деб нидо қилади. Бу нидо қасд қилинмаган накра нидоси бўлади. Чунки у айнан бир шахсни қасд қилгани йўқ, чунки у кўрмайди. У шу вақтда мавжуд бўлган бирор бир кишига нидо қилади.

* Аммо бу киши кўрадиган киши бўлса ва муайян бир тарафга, муайян бир шахсга юзланса, ҳамда “**يا رجل، خُذْ يَدِي**” (эй киши, қўлимдан ушла) деб нидо қилса, бу нидо қасд қилинган накра нидоси бўлади.

* Агар имом масжидда одамларга маъруза қила туриб:

“**يا مسلماً اعبد الله كأنك تراه، ويا غافلاً تنبه، ويا ظالماً كف عن ظلمك**”

деб айтса, бу нидо ҳам қасд қилинмаган накра мунодо бўлади.

Музоф шибхи мунодо:

Араб тилида “**الشبيه بالمضاف**” деб номланадиган нарса бор. У унинг кетидан бошқа бир исм келиши билан маъноси тўқис бўладиган исм. Бунда изофанинг маъноси ифодаланади.

Унинг ва музофнинг ўртасидаги фарк:

شبيه بالمضاف	مضاف
--------------	------

شَارِبُ الْمَاءِ	شَارِبُ الْمَاءِ
طَالِعُ الْجِبَلِ	طَالِعُ الْجِبَلِ
كَرِيمُ خَلْقِهِ	كَرِيمُ الْخَلْقِ
كَاطِمُونَ الْغَيْظِ	كَاطِمُو الْغَيْظِ
مُتَقِنٌ عَمَلِهِ	مُتَقِنٌ عَمَلِهِ
سَامِعٌ الدَّعَاءِ	سَامِعُ الدَّعَاءِ

Музоф бошқа бир калимага изофа қилинган калима. Масалан:

“الفضل – المعروف – طالب العلم” жумласидаги “طالب” ва “معروف” калималари музоф, “العلم” ва “الفضل” калималари эса музофун илайхдир.

Аммо шибҳи музоф изофа эмас, лекин у ва ундан кейин келадиган калиманинг ўртасида бошқа алоқа бор. Масалан: “معروف فضله – طالب العلم” жумлаларида “طالب” ва “معروف” калималари музоф эмас, ҳамда улардан кейин келган калималар ҳам музофун илайх эмас.

“العلم” калимаси мафъулун бих, “فضله” калимаси эса ноиб фойл.

Шибҳи музоф мунодо ҳам музоф мунодога ўхшаб мансуб бўлади. Масалан:

يا طالباً العلم، اجتهد.

Бу жумладаги мунодо “طالباً” мансуб ва насбнинг аломати фатҳа.

يا كَاطِمِينَ الْغَيْظِ، أبشروا برضا الله.

Бу жумладаги мунодо “كَاطِمِينَ” мансуб ва насбнинг аломати йо.

Диққат!

* Мунодо нидо ҳарфидан кейин “ال” билан маърифа бўлиб келиши мумкин эмас. “يا الرجل” деб айтиб бўлмайди. Лафзи жалола бундан мустасно. Яъни “يا الله” деб айтсак бўлади

ва яна нидо ҳарфи ҳазф бўлиши ҳам мумкин. Унинг ўрнига ташдидлик "мим" келади “اللَّهُمَّ”.

* “ال” билан бошланган исмга нидо қилмоқчи бўлсак, нидо ҳарфидан кейин музаккар учун “أَيُّهَا”, муаннас учун “أَيْتُهَا” калималарини ишлатамиз. Масалан:

يا أَيُّهَا الرجلُ، يا أَيُّهَا المرأةُ.

* Баъзида нидо ҳарфи ҳазф бўлиши мумкин, лекин мунодо қолади. Масалан талабанинг гапида: يا أستاذُ، لديَّ سؤالٌ яъни أستاذُ، لديَّ سؤالٌ

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги мунодоларнинг турини ва эъробини айтинг:

- ١) يا رَبِّ الْعَالَمِينَ، اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا.
- ٢) يا طَالِعَا الْجِبَالِ، كُنْ حَذِرًا.
- ٣) يا عَلِيَّ، اخْفِضْ صَوْتَكَ.
- ٤) يا أُخْتِي، هَلْ تَحْتَاجِينَ إِلَى مَسَاعِدَتِي؟
- ٥) يا مُحَمَّد، افْعَلْ وَاجِبَاتِكَ.
- ٦) يا صَدِيقِي، لَا تُمَمِّلْ عَمَلَكَ.
- ٧) يا قَارِئَ الْقُرْآنِ، اعْمَلْ بِالْقُرْآنِ.
- ٨) يا دُعَاةَ الْخَيْرِ، لَا تَيَأَسُوا.
- ٩) يا سَائِقِي السَّيَّارَاتِ، احْتَرِفُوا إِشَارَاتِ الْمُرُورِ.
- ١٠) يا فَاعِلَ الْخَيْرِ، أَقْبِلْ.
- ١١) يا جُنْدِيَّ، كُنْ يَقِظًا.

١٢) يا إنسانا، اشكُرْ رَبَّكَ.

١٣) يا طيب، اكتب لي الدواء.

١٤) يا قائد المعركة، انتبه.

١٥) يا معلمون، كونوا قدوة لتلاميذكم.

١٦) يا كسولا، لن ينفَعَكَ الكسل.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	نوع المنادى
آل عمران / ١٤٧	«Эй, Раббимиз! Бизнинг гуноҳларимизни ва ишимиздаги исрофгарчилигимизни (бандачиликдаги хатоларимизни) кечир, (жанг асносида) бизни собиткадам қил ва бизга кофирлар қавми устидан ғалаба насиб эт!»	رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَتُبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ	
النساء / ١٧١	Эй, аҳли китоблар! (Исони илоҳийлаштириб) динингизда ҳаддан ошиб кетмангиз! Аллоҳ (шаъни)га эса фақат ҳақ (гап)ни айтингиз!	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ	
الأعراف / ٣١	Эй, Одам авлоди! Ҳар бир масжид (намоз) олдидан зийнатларингиз (пок	يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ	مضاف

	кийимларингиз)ни (кийиб) олингиз! Шунингдек, еб-ичингиз, (лекин) исроф қилмангиз!	وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا	
مریم / ۲۸	Эй, Ҳоруннинг синглиси, сенинг отанг ёмон одам эмас, онанг ҳам фоҳиша эмас эди-ку!» – дедилар.	يَا أُخْتِ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا	
لقمان / ۱۷	Эй, ўғилчам! Намозни баркамол адо эт, яхшиликка буюр ва ёмонликдан қайтар ҳамда ўзингга етган (балолар)га сабр қил!	يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ	
الممتحنة / ۴	«Эй, Раббимиз! Сенгагина таваккул қилдик, Ўзингга қайтдик ва қайтишимиз ҳам фақат Сенинг ҳузуринг саридир.	رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ	
آل عمران / ۴۲	Фаришталар: «Эй, Марям, Аллоҳ сени (фазли учун) танлаб олди ва (ёмон ишлардан) поклади ҳамда сени бутун олам аёлларининг сараси этди.	وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ	
الأعراف / ۱۹	(Биз дедик): «Эй, Одам! Жуфтинг (Ҳавво) билан жаннатда турингиз	وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ	
هود / ۴۸	Айтилди: «Эй, Нуҳ! Биздан (бўлмиш) саломатлик	قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا	
	(У бориб деди): «Юсуф! Эй, ростгўй одам! Бизга еттита озгин сигир еттита семиз сигирни егани ҳамда еттита яшил бошоқ	يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ	علم مفرد

يوسف / ٤٦	билан бирга турган бошқа (етти) куруқлари тўғрисидаги (туш) фатвоси (таъбири)ни айтиб бергин.	سَمَانَ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعَ عَجَافٍ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأَخْرَ يَابِسَاتٍ	
الأنبياء / ٦٢	(Уни келтиришгач): «Илоҳларимизни сен шундай қилдингми, эй, Иброҳим?», – деб (сўрашди).	قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ	
هود / ٤٤	(Сўнгра) айтилди: «Эй, Ер! Сувингни ютгин! Эй, осмон! Ўзингни тутгин (ёғишни бас қил!)»	وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ أَقْلِعِي	نكرة مقصودة
الأنبياء / ٦٩	Биз айтдик: «Эй, олов! Иброҳимга салқин ва омонлик бўл!»	قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ	

أسلوب الإستثناء

Истисно услуби

Агар биз “فهمتُ الدرسَ كلها إلا درسًا” деб айтсак, бу услуб “**أسلوب الاستثناء**” деб номланади. У уч қисмдан иборат бўлади:

- 1) “**المُسْتَثْنَى مِنْهُ**” (мустансно минҳу). У “الدرس” калимаси.
- 2) “**المُسْتَثْنَى**” (мустансно). У “درسًا” калимаси.
- 3) “**أداة الإستثناء**” (истисно ҳарфи). У “إلا” калимаси.

Истиснонинг бошқа ҳарфлари ҳам бор:

غَيْرَ - سِوَى - عَدَا - خَلَا - حَاشَا¹²⁰.

¹²⁰ “إلا” ҳарф, “غَيْرَ” ва “سِوَى” исм, “عَدَا”, “خَلَا”, “حَاشَا” лар эса баъзида ҳарф, баъзида эса феъл бўлади.

Бу ерда истиснога бошқа мисоллар:

* ما غابَ الطلابُ إلا طالبًا.	* حضرَ الطلابُ إلا طالبًا.
* ما غابَ الطلابُ غيرَ طالبٍ.	* حضرَ الطلابُ غيرَ طالبٍ.
* ما غابَ الطلابُ سوى طالبٍ.	* حضرَ الطلابُ سوى طالبٍ.
* ما بقيَ الضيوفُ إلا ضيفًا.	* انصرفَ الضيوفُ إلا ضيفًا.
* ما أقرأ الصحفَ عدا المفيدة.	* أقرأ الصحفَ عدا التافهة ¹²¹ .

Эътибор берган бўлсангиз бу мисолдаги жумлалар уч қисмдан ташкил топган. Яъни: мустанно, мустанно минҳу ва истисно ҳарфидан. Бу турдаги истиснолар “**الاستثناء التام**” (тўлиқ, бутун истисно) деб номланади.

Биринчи устундаги жумлалар мусбат, шунинг учун бу устундаги истиснолар “**الاستثناء التام المُثبت**” (мусбат тўлиқ истисно) деб номланади.

Иккинчи устундаги жумлалар манфий, шунинг учун “**الاستثناء التام المنفي**” (манфий тўлиқ истисно) деб номланади.

Лекин қуйида келадиган мисоллардаги каби мустанно минҳу ҳазф бўлиши ҳам мумкин:

* ما حضرَ غيرُ محمدٍ.	* ما حضرَ إلا محمدًا.
* لا ينجحُ سوى المُجدِّ.	* لا ينجحُ إلا المُجدِّ.
* لا تُصاحبُ غيرَ الصالحينَ.	* لا تُصاحبُ إلا الصالحينَ.
* لا أقولُ سوى الحقِّ.	* لا أقولُ إلا الحقَّ.
* ما في الفصلِ غيرُ طالبٍ.	* ما في الفصلِ إلا طالبٌ.

¹²¹ “عدا” ва “خِلا” калималаридан олдин “ما المصدرية” (масдария моси) келиши мумкин. Мисол:

أقرأ الصحفَ ما عدا التافهة.

Бу мисоллардаги истиснолар “الاستثناء الناقص المنفي” (ноқис манфий истисно) ёки “الاستثناء المنفرد”¹²² деб номланади.

Бу турдаги истисноларнинг услуби “أسلوب القصر” деб номланади.

Агар истисно бутун бўлса:

* “إلا” дан кейин келадигна мустасно мансуб бўлади. Масалан:

حضر الطلاب "إلا" طالبًا.

Бу жумладаги мустасно “طالبًا” калимаси мансуб ва насбнинг аломати фатҳа.

ما غاب الطلاب إلا طالبًا.

Бу жумладаги мустасно “طالبًا” калимаси мансуб ва насбнинг аломати фатҳа¹²³.

* Шунингдек “غير” ва “سوى” калималари истиснонинг мансуб калималаридан¹²⁴.

Масалан:

حضر الطلاب غير طالبٍ.

Бу жумлада “غير” истисно калимаси мансуб ва насбнинг аломати фатҳа.

ما غاب الطلاب غير طالبٍ.

Бу жумлада “غير” истисно калимаси мансуб ва насбнинг аломати фатҳа¹²⁵.

* Истиснонинг “” феълларидан кейин келган нарса мазкур феълларга мафъулун бих

бўлгани учун мансуб бўлади¹²⁶. Масалан:

¹²² “عدا – خلا – حاشا” истисно феъллари фақат бутун истисно бўлган ҳолдагина келади.

¹²³ Манфий бутун истиснода мустаснони бошқача эъробланиш ҳам мумкин. Чунки у мустасно минхудан бадал бўлади. Масалан:
ما غاب الطلاب إلا طالبًا.

Бу жумлада мустасно мустасно минху бўлган “الطلاب” калимасидан бадал бўлгани учун уни уни марфуъ қилиш ҳам мумкин:
ما غاب الطلاب إلا طالبًا.

¹²⁴ “غير” ва “سوى” калималаридан кейин келган мустасно исм доимо изофа билан мажрур бўлади.

¹²⁵ Бу ерда ҳам истисно манфий бутун истисно бўлгани учун “غير” ва “سوى” калималари мустасно минхудан бадал қилиб, марфуъ қилиб ўқишимиз жоиз. Масалан:

¹²⁶ Бу учта “عدا – خلا – حاشا” калималардан олдин “ما المصدرية” келса, улар феъл бўлади. Агар улардан олдин “ما المصدرية” келмаса, улар феъл ҳам, жар ҳарфи ҳам бўлиши мумкин. Бу ҳолатда уларни феъл десак, улардан кейин келган нарса мафъулун бихи бўлади. Аммо уларни жар ҳарфи десак, улардан кейин келган исм мажрур бўлади. Шунда “حضر الطلاب عدا طالب” деб ўқишлигимиз тўғри бўлади.

حَضَرَ الطَّلَابُ عَدَا طَالِبًا.

Бу жумлада “عدا” калимаси истиснонинг мозий феъли, “طالِبًا” калимаси эса мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.

Агар истисно ноқис манфий истисно бўлса:

* “إلا” дан кейин келган мустасно жумладаги мавқеъига қараб эъробланади. Масалан:

“ما حضر إلا محمد” жумласида “محمد” калимаси марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

Чунки жумланинг асли “حضر محمد” бўлган.

“لا أقول إلا الحق” жумласида “الحق” калимаси мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа. Чунки жумланинг асли “أقول الحق” бўлган.

* Худди шунингдек “غير” ва “سوى” калималари ҳам жумладаги мавқеъига қараб эъробланади. Масалан:

“ما حضر غير محمد” жумласида “غير” калимаси марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

“لا أقول سوى الحق” жумласида “سوى” калимаси мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳаи муқаддара.

Ҳозир қуйида келадиган жумлаларни эъроблаймиз:

(١) انصرف الضيوف إلا ضيفا.

(٢) ما رأيتُ المدرّسات إلا مُدرّسة.

(٣) لا تُصاحب إلا الصالحين.

(٤) لا تُصاحب غير الصالحين.

(٥) فهمتُ الدروس ما عدا درسا.

(٦) جاءت كلّ المدرّسات حاشا مُدرّسة.

(٧) ما في الفصل إلا طالب.

<p><u>1) انصرف الضيوف إلا ضيفًا.</u></p> <p><u>انصرف</u>: мозий феъли.</p> <p><u>الضيوف</u>: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.</p> <p><u>إلا</u>: истисно харфи.</p> <p><u>ضيفًا</u>: мансуб мустасно ва насбнинг аломати фатҳа.</p>	<p><u>2) ما رأيتُ المدرساتِ إلا مُدرّسةً.</u></p> <p><u>ما</u>: нафий ҳарфи.</p> <p><u>رأيتُ</u>: феъл ва фоил.</p> <p><u>المدرّساتِ</u>: мансуб мафъулун биҳи ва насбнинг аломати фатҳа.</p> <p><u>إلا</u>: истисно харфи.</p> <p><u>مُدرّسةً</u>: мансуб мустасно ва насбнинг аломати фатҳа.</p>
<p><u>3) لا تُصاحبُ إلا الصالحين.</u></p> <p><u>لا</u>: нафий ҳарфи.</p> <p><u>تُصاحبُ</u>: мажзум мозий феълива жазмнинг аломати суқун. Фоили тақдирда замир мустатир “أنتَ”.</p> <p><u>إلا</u>: истисно харфи.</p> <p><u>الصالحين</u>: мансуб мафъулун биҳи ва насбнинг аломати “الياء”.</p>	<p><u>4) لا تُصاحبُ غيرَ الصالحين.</u></p> <p><u>لا تُصاحبُ</u>: олдинги жумладаги каби.</p> <p><u>غيرَ</u>: истиснонинг исми – мансуб мафъулун биҳи ва насбнинг аломати фатҳа.</p> <p><u>الصالحين</u>: мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати “الياء” .</p>
<p><u>5) فهمتُ الدروسَ ما عدا درسًا.</u></p> <p><u>فهمتُ</u>: феъл ва фоил.</p>	<p><u>6) جاءتُ كلُّ المدرساتِ حاشًا مُدرّسةً.</u></p> <p><u>جاءتُ</u>: мозий феъли.</p>

<p><u>الدروس</u>: мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.</p> <p><u>ما</u>: масдария.</p> <p><u>عدا</u>: истиснонинг феъли. Фоил: мустатир замир.</p> <p><u>درسًا</u>: мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.</p>	<p><u>كلُّ</u>: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.</p> <p><u>المدرسات</u>: мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати касра.</p> <p><u>حاشًا</u>: истисно феъли. Фоил: мустатир замир.</p> <p><u>مُدْرَسَةً</u>: мансуб мафъулун бихи ва насбнинг аломати фатҳа.</p> <p>(Ёки) <u>حاشًا مُدْرَسَةٍ</u> : жар ва мажрур.</p>
<p><u>7) ما في الفصل إلا طالبٌ.</u></p> <p><u>ما</u>: нафий ҳарфи.</p> <p><u>في الفصل</u>: жар ва мажрур – хабари муқаддам.</p> <p><u>إلا</u>: истисно ҳарфи.</p> <p><u>طالبٌ</u>: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.</p>	<p><u>8) ما في الفصل غيرُ طالبٍ.</u></p> <p><u>ما في الفصل</u>: олдинги жумладаги каби.</p> <p><u>غيرُ</u>: истиснонинг исми – марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.</p> <p><u>طالبٍ</u>: мажрур музофун илайҳ ва жарнинг аломати касра.</p>

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги истиснонинг турларини ва остига чизилган калималарни эъробини айтинг:

(۱) لا يعلم الغيب إلا الله.

(۲) لن أتوكل إلا على الله.

(۳) ما المؤمنون إلا إخوة.

(۴) أفلعت الطائرات غير طائرة.

(۵) ذهب في الرحلة كل مُدرّسي المدرسة ما عدا ثلاثة.

(۶) كل المصائب قد تمر على الفتي وتَهُونُ غير شماتة الحساد.

(۷) ألا كل شيء - ما خلا الله - باطل وكُلُّ نعيم - لا محالة - زائل.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	نوع استثناء
البقرة / ۲۴۹	Бас, озчиликдан ташқари ҳаммалари ундан ичдилар.	فَشَرِّبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ	استثناء تام مثبت
الأعراف / ۸۳	Уни ва хотинидан бошқа аҳли (оиласи)ни қутқариб қолдик.	فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ	
هود / ۸۱	Сизлардан бирор киши ортига боқмасин! Хотинингни эса қўявер!	وَلَا يَلْتَمِعْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ	استثناء تام منفي
آل عمران / ۱۴۴	Муҳаммад пайғамбардир, холос. Ундан олдин ҳам пайғамбарлар ўтган.	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ	
	Расул зиммасига фақат (Аллоҳ		

المائدة / ٩٩	буйруқларини одамларга) етказиб қўйиш (юклатилган)дир.	مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ	استثناء ناقص منفي
الأنبياء / ١٠٧	(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизни (бутун) оламларга айна раҳмат қилиб юборганмиз.	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ	
هود / ١٠١	уларга зиёндан бошқа нарсани орттирмади.	وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ	
الفرقان / ٨	Золимлар (мўминларга): «Сизлар фақат бир сеҳрланган кишига эргашмоқдасиз»,— дедилар.	وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا	
الروم / ٥٥	Қиёмат қойим бўладиган кунда жиноятчи кимсалар (дунёда) бир соатдан ортиқ турмаганларига қасам ичурлар.	وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ	
الحاقة / ٣٧	Уни эса, фақат хатога (куфрга) кетганларгина егайлар.	لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ	
التكوير / ٢٧	У (Қуръон), ҳақиқатан, бутун олам (халқи) учун эслатмадир.	إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ	

أسلوب التعجب

Таъажжуб¹²⁷ услуби

¹²⁷ Ажабланиш, хайратни ифодаловчи икки феъл.

Таъажжуб учун иккита қиёсий сийға бор. Улар: “**مَا أَفْعَلُهُ!**”¹²⁸ ва “**أَفْعَلُ بِهِ**” сийғалари.

* Агар атиргулнинг чиройидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَجْمَلَ الْوَرْدَةَ! — أَجْمَلُ بِالْوَرْدَةِ!

* Агар бинонинг катталигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَضَحَّمَ الْبِنَاءَ! — أَضَحِّمُ بِالْبِنَاءِ!

* Агар имтиҳоннинг қийинлигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَصْعَبَ الْإِمْتِحَانَ! — أَصْعَبُ بِالْإِمْتِحَانِ!

* Агар ҳаётнинг қисқалигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَقْصَرَ الْحَيَاةَ! — أَقْصِرُ بِالْحَيَاةِ!

* Агар Хитой аҳолисининг кўплигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَكْثَرَ سَكَانِ الصِّينِ! — أَكْثَرُ بِسَكَانِ الصِّينِ!

* Агар Аллоҳ раҳматининг улуғлигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَعْظَمَ رَحْمَةَ اللَّهِ! — أَعْظِمُ بِرَحْمَةِ اللَّهِ!

* Агар дарснинг осонлигидан ажаблансак, уни қуйидагича айтамыз:

ما أَسْهَلَ الدَّرْسَ! — أَسْهَلُ بِالدَّرْسِ!

Мисолларда кўрганимиздек биринчи сийға уч қисмдан иборат бўлади:

1) “**مَا**” у “**شيء عظيم**” (улуғ нарса) маъносида.

2) “**أَفْعَلُ**” вазнидаги мозий феъли. У “**فعل التعجب**” (таъажжуб феъли) деб номланади.

3) Таъажжуб феълидан кейин келадиган мансуб исм. У “**المتعجب منه**”¹²⁹ (мутаъажжиб

минху) деб номланади.

Иккинчи сийға қуйидагилардан иборат бўлади:

¹²⁸ “**مَا**” дан кейин жомид мозий феъли келади. Яъни ундан кейин музореъ ва амр феъли келмайди.

¹²⁹ Ундан ажабланилади.

- 1) “**فعل التَّعَجُّبِ**” (таъажжуб феъли).
- 2) “**الباء**”.
- 3) “**المُتَعَجِّبِ مِنْهُ**” (мутаъажжуб минху).

Уларнинг эъроби қуйидагича бўлади:

“**ما أجمل الوردة!**” жумласининг эъроби қуйидагича бўлади:

ما: таъажжубнинг исми – мубтадо.

أجمل: мозий феъли ва фоил: мустатир замир.

الوردة: мансуб мафъулун биҳи ва насбнинг аломати фатҳа.

“**أجمل بالوردة!**” жумласининг эъроби қуйидагича:

أجمل: жомид мозий феъли. Таъажжуб учун амр суратида келган.

بالوردة: **الباء**: зоида ҳарфи жар.

الوردة : “**الباء**” лафзи билан мажрур фоил¹³⁰.

Бу жумлани бошқача қилиб, осонроқ тарзда эъроблашимиз ҳам мумкин:

أجمل: амр феъли.

Фоил: мустатир замир, унинг тақдири “**أنت**” музаккар феълнинг масдарига қайтади.

بالوردة: жар ва мажрур.

¹³⁰ Бу калимани қуйидагича эъроблаш ҳам мумкин: марфуъ фоил ва рафънинг аломати тақдирий замма. Уни лафзда бўлишидан зоида ҳарфи жардан кейин келганлиги маън қияпти.

تدريبات:

1) Қуйида келадиган жумлалардаги таъажжубнинг иккала сийғада ҳам ёзинг:

٦) روعة القصيدة.	١) جمال السماء.
٧) غدوبة الصوت.	٢) حسن الأسلوب.
٨) طيب الهواء.	٣) بياض الثوب.
٩) نبل أخلاق إنسان.	٤) فبح النفاق.
١٠) سرعة الفهد.	٥) جبن العدو.

2) Қуйида таъажжубнинг “مَا أَفْعَلُهُ” сийғасида келган жумлаларни таъажжубнинг “أَفْعِلْ بِهِ”

сийғасига ўзгартиринг:

- ١) ما أعظم تقدّم العلم في هذا العصر!
- ٢) ما أضعف الإنسان!
- ٣) ما أحوج الإنسان إلى عفو الله!
- ٤) ما أرحم الرسول صلى عليه وسلم بأمتيه!
- ٥) ما أهون مصائب الدنيا! وما أعظم المصيبة الدين!
- ٦) ما أجمل ألا ينسى الإنسان واجباته!
- ٧) ما أحسن الدين والدنيا إذا اجتماعا!
- ٨) ما أشجع الجندي!
- ٩) ما أضيق العيش لولا فسحة الأمل!
- ١٠) فما أكثر الإخوان حين تغدوهم! ولكنهم في التائبات قليل.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المتن	صيغة التعجب
البقرة / ١٧٥	Ҳидоят ўрнига залолатни, мағфират ўрнига азобни сотиб олган кимсалар ана ўшалардир. Бас, дўзах (азоби)га бунча хам «тоқатли» бўлмасалар!	أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ	ما أفعله!
عبس / ١٧	Ҳалок бўлгур инсон, бунчалар кофир бўлмаса!	قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ	
الكهف / ٢٦	(Эй, Муҳаммад!) Айтинг: «Уларнинг қанча турганларини Аллоҳ яхши билувчидир. Осмонлар ва Ернинг сирлари фақат Унга оиддир. У нақадар кўрувчи ва эшитувчидир!	قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ	أفعل به!
مريم / ٣٨	Улар Бизга келадиган кунда жуда (аниқ) кўрадиган ва эшитадиган бўлиб қолурлар.	أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا	

الْمَدْحُ وَالذَّمُّ

Мақтов ва маломат феъллари

Биринчи услуб: “نَعَم” ва “بِئْسَ”.

Иккинчи услуб: “حَبَّذَا” ва “لَا حَبَّذَا”.

Биринчи: “نَعَم” ва “بِئْسَ”.

“نَعَم” мақтов учун, “بِئْسَ” эса маломат учун ишлатилади. У иккаласи шу ҳолатига жомид мозий феъли. Яъни, уларнинг музореъ, амр ва муштоқлардан бирон бир вазни йўқ.

Агар биз: “نَعَمَ الْخُلُقُ الصَّادِقُ، وَبِئْسَ الْخُلُقُ الْكَذِبُ” деб айтсак, “الصَّادِقُ” калимаси мақтов билан хосланяпти, “الْكَذِبُ” калимаси маломат билан хосланяпти. “نَعَمَ” феъли “فعل المدح” (мақтов феъли) деб, “بِئْسَ” феъли эса “فعل الذم” (маломат феъли) деб номланади.

Агар биз: “نَعَمَ الصَّادِقُ الْمُخْلِصُ، وَبِئْسَ الصَّادِقُ الْخَائِنُ” деб айтсак, “المخلص” калимаси “المختص بالمدح” (мақтов билан хосланган), “الخائن” калимаси эса “المختص بالذم” (маломат билан хосланган).

Агар биз: “نَعَمَ الزَّوْجَةُ الْقَنُوعَةُ، وَبِئْسَ الزَّوْجَةُ الطَّمَاعَةُ”¹³¹ деб айтсак, “القنوعة” калимаси “المختص بالمدح” (мақтов билан хосланган), “الطماعة” калимаси эса “المختص بالذم” (маломат билан хосланган).

Мақтов ва маломат билан хосланган калималарни ундан олдинга ўтказиш ҳам мумкин:

* الصَّادِقُ نَعَمَ الْخُلُقُ، وَالْكَذِبُ بِئْسَ الْخُلُقُ.

* الْمُخْلِصُ نَعَمَ الصَّادِقُ، وَالْخَائِنُ بِئْسَ الصَّادِقُ.

* الْقَنُوعَةُ نَعَمَ الزَّوْجَةُ، وَالطَّمَاعَةُ بِئْسَ الزَّوْجَةُ.

Мақтов ва маломат феълларидан кейин тамйиз ҳам келиши мумкин. Масалан:

* نَعَمَ خُلُقًا الصَّادِقُ، وَبِئْسَ خُلُقًا الْكَذِبُ.

* نَعَمَ صَدِيقًا الْمُخْلِصُ، وَبِئْسَ صَدِيقًا الْخَائِنُ.

* نَعَمَ زَوْجَةً الْقَنُوعَةُ، وَبِئْسَ زَوْجَةً الطَّمَاعَةُ.

¹³¹ Бу ерда муаннас феъл бўлиши вожиб эмас, лекин жоиз. Масалан: “نَعَمَ الزَّوْجَةُ وَنَعَمَتِ الزَّوْجَةُ”.

Агар унга далолат қиладиган нарса бўлса, мақтов ва маломат билан хосланган калималарни ҳазф қилиш мумкин. Масалан:

* فرغتُ من قراءة كتاب السيرة النبوية. نَعَمَ الكتابُ.

* صبرَ أيوبُ عليه السلام على الابتلاءِ. نَعَمَ العَبْدُ.

* هذا الرجلُ يظلمُ زوجته، ويُعاملُها مُعاملةً سيئةً. بُئِسَ الزوجُ.

* بعضُ الناسِ ليسَ لديهم عملٌ إلا الإفسادُ في الأرضِ، فبُئِسَ العملُ.

Иккинчи: “حَبَّدا” ва “لا حَبَّدا”.

“**حَبَّدا**” мақтов учун, “**لا حَبَّدا**” эса маломат учун ишлатилади. Масалан:

حَبَّدا الصدقُ، ولا حَبَّدا الكذبُ.

Уларнинг эъроби қуйидагича бўлади:

“**نَعَمَ الخُلُقُ الصدقُ**” жумласининг эъроби:

نَعَمَ: мозий мақтов феъли.

الخُلُقُ: марфуъ фоил ва рафънинг аломати замма.

Феъл ва фоил: хабари муқаддам.

الصدقُ: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.

“**بُئِسَ خُلُقًا الكذبُ**” жумласининг эъроби:

بُئِسَ: мозий маломат феъли ва фоил мустатир замир.

Феъл ва фоил: хабари муқаддам.

خُلُقًا: мансуб тамйиз ва насбнинг аломати фатха.

الكذبُ: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.

“حَبَّذَا الصِّدْقُ” жумласининг эъроби:

حَبَّ: мозий мақтов феъли.

ذَا: исми ишора фоил.

Феъл ва фоил: хабари муқаддам.

الصِّدْقُ: марфуъ мубтадои муаххар ва рафънинг аломати замма.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги мақтов ва маломат учун хосланган калималарни

айтинг:

١) نَعَمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ الْجَنَّةُ، وَيَسَّ مَثْوَى الظَّالِمِينَ النَّارُ.

٢) نِعْمَ وَلَدًا الْمُطِيعُ، وَيَسَّ وَلَدًا الْعَاقُ.

٣) يَسَّ طَالِبُ الْعِلْمِ الْكَسُولُ.

٤) يَسَّ الْقَوْلُ الْكَذِبُ.

٥) اللَّهُ نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ.

٦) خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ نِعْمَ الْقَائِدُ.

٧) حَبَّذَا الْأَمَانَةُ.

٨) لَا حَبَّذَا الْإِسْرَافُ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة/ رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال	
آل عمران / ١٧٣	Уларга одамлар: «Сизларга қарши (хужум учун) одамлар (Макка мушриклари лашкар) тўпладилар. Улардан кўрқингиз!» – деганларида, (бу гап) уларнинг имонларини янада зиёда қилди ва айтдиларки: «Бизга Аллоҳнинг ўзи кифоя. У вакилликка ўта лойиқдир!»	الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ	
النحل / ٣٠	Лекин шубҳа йўқки, охираат диёри янада яхшироқдир. Тақводорларнинг диёрлари нақадар яхши!	وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ	
الحج / ٧٨	Аллоҳга боғланингиз! У сизларнинг хожангиздир. Бас, У нақадар яхши Хожа ва (мадад сўраган мўминларга) нақадар яхши Мададкордир!	وَأَعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ	
العنكبوت / ٥٨	Имон келтирган ва солиҳ амалларни қилган зотларни, албатта, жаннатда остидан анҳорлар оқиб турадиган кўшкларга жойлаштирурмиз. Улар у ерда мангу қолурлар. (Яхши) амал қилувчиларнинг (қиёмат куни оладиган) мукофоти нақадар яхшидир!	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُؤْتِيَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ	
	Қасамки, Нуҳ (қавмидан шикоят этиб)	وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ	للمدح

الصفات / ٧٥	Бизга нидо (илтижо) қилди. Бас, (Биз) нақадар яхши ижобат қилувчидирмиз!		
ص / ٣٠	Довудга Сулаймонни ато этдик. (Сулаймон) нақадар яхши бандадир! Дарҳақиқат, у (Аллоҳ йўлига) бутунлай қайтувчидир.	وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ	
الزمر / ٧٤	Айтурлар: «Бизларга рост ваъда қилган ва бизларни (бу) ерга ворис қилган Аллоҳга хамдқи, жаннатдан ўзимиз хоҳлаган ердан ўрин оляпмиз», – дерлар. Бас, (шу дунёда солиҳ) амал қилувчиларнинг (жаннатдаги) мукофоти нақадар яхшидир!	وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعْدَهُ وَأَوْزَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ	
آل عمران / ١٥١	Уларнинг борар жойлари дўзахдир. Золимларнинг жойи нақадар ёмон!	وَمَا أُولَئِكَ إِلَّا فِي سَعِيرٍ الظَّالِمِينَ	
المائدة / ٧٩	(Яна улар) қилиб юрган мункар (ношаръий) ишлардан бир-бирларини қайтармас эдилар. Қилиб юрган ишлари нақадар ёмон!	كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ	
النحل / ٢٩	Энди ўзларингиз мангу қоладиган жаҳаннам дарвозаларидан кирингиз! Мутакаббирларнинг жойлари нақадар ёмон!	فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ	
	Аниққи, Биз золим (кофир)лар учун алангалари		

الكهف / ٢٩	<p>уларни қамраб оладиган дўзахни тайёрлаб қўйганмиз. Агар улар (ташналикка чидамай) ялинсалар, эритилган (қиздирилган) ёғ каби юзларни куйдирувчи сув берилур. Нақадар ёмон ичимлик у, нақадар ёмон жой у!</p>	<p>إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا</p>	للدم
الحجرات / ١١	Имондан кейин фосиқлик номи нақадар ёмондир!	بِئْسَ الإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الإِيْمَانِ	
الجمعة / ٥	<p>Таврот юклатилган (берилган), сўнгра уни кўтармаган (унга амал қилмаган) кимсаларнинг мисоли худди китобларни ортиб кетаётган эшакка ўхшайди. Аллоҳнинг оятларини инкор этган кишиларнинг мисоли нақадар ёмондир.</p>	<p>مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ</p>	
الملك / ٦	<p>Парвардигорларига кофир бўлган кимсалар учун жаҳаннам азоби бордир. Нақадар ёмон оқибат бу!</p>	<p>وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وبِئْسَ الْمَصِيرُ</p>	

أسلوب القسم

Қасам услуби

Қуйида келадиган жумлаларнинг ўқинг:

* وَاللَّهِ إِنَّ الْحَقَّ لَمُنْتَصِرٌ.

* تَاللّٰهَ لَقَدْ اَرَدْتُ مُسَاعَدَتَكَ، وَلَكِنْ لَمْ اَسْتَطِعْ.

* بِاللّٰهِ لَا تُهْمِلُ عَمَلَكَ.

Бу жумлалар “**أسلوب القسم**” (қасам услуби)га мисол ва у таъкид усулларидандир.

Юқоридаги жумлаларга эътибор берган бўлсак, улар уч қисмдан иборат эканлигини кўрамиз:

1) “**أداة القسم**” (қасам ҳарфи)¹³². Улар: الواو، التاء، الباء

2) “**المقسم به**” (у билан қасам ичилади). У: الله

3) “**جواب القسم**” (қасамнинг жавоби)¹³³. Улар: إِنَّ الْحَقَّ لَمُنْتَصِرٌ – لَقَدْ اَرَدْتُ مُسَاعَدَتَكَ – لَا تُهْمِلُ عَمَلَكَ

Бу ерда қасам услубига бошқа мисоллар:

١) وَاللّٰهِ لِأَجْتَهِدَنَّ فِي دِرَاسَتِي.

٢) وَاللّٰهِ لَتَتَّقَنَّ عَمَلَكَ.

٣) وَاللّٰهِ لَتُسَاعِدَنَّ الْفُقَرَاءَ.

٤) وَاللّٰهِ لَقَدْ كُنْتُ نَائِمًا عِنْدَمَا اتَّصَلْتَنِي.

٥) وَاللّٰهِ قَدْ ظَنَنْتُ أَنَّكَ سَافِرْتَ.

٦) وَاللّٰهِ إِنَّ فَاعِلَ الْخَيْرِ مَحْبُوبٌ.

٧) وَاللّٰهِ إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ.

٨) وَاللّٰهِ لَنْ يَضِيْعَ حَقٌّ وَّرَاءَهُ مُطَالِبٌ.

٩) وَاللّٰهِ لَنْ أَفْعَلَ هَذَا مَرَّةً أُخْرَى.

١٠) وَاللّٰهِ مَا قَصَّرْتُ فِي عَمَلِي.

١١) وَاللّٰهِ مَا قُلْتُ فِيكَ إِلَّا خَيْرًا.

١٢) وَاللّٰهِ مَا أَنَا بِمُهْمِلٍ.

¹³² Қасам ҳарфлари, жар ҳарфларидир. Улар ўзларидан кейин келган исмни жар қилади.

¹³³ У яна “**المقسم عليه**” деб ҳам аталади.

(۱۳) وَاللَّهِ لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ إِلَّا بِالتَّقْوَى.

(۱۴) وَاللَّهِ لَا رَيْبَ فِي كِتَابِ اللَّهِ.

Эътибор берган бўлсангиз биринчи учта жумлада қасамнинг жавоби, мусбат музореъ феъл: “أَجْتِهَدُ - تُتَقِنُ - تُسَاعِدُ”. Шунинг учун уларни таъкид ломи ва нуни таъкидлаб келган: “لَأَجْتِهَدَنَّ - لَتُتَقِنَنَّ - لَتُسَاعِدَنَّ”¹³⁴.

Тўртинчи ва бешинчи жумлаларда қасамнинг жавоби мусбат мозий феъли: “كَتُبْتُ - كُنْتُ”. Шунинг учун тўртинчи жумлада уни лом ва “قَدْ” таъкидлаб келган: “لَقَدْ كُنْتُ”, бешинчи жумлада эса “قَدْ” нинг ўзи таъкидлаб келган: “قَدْ ظَنَنْتُ”.

Олтинчи ва еттинчи жумлаларда қасамнинг жавоби жумлаи исмийядир. Шунинг учун олтинчи жумлада уни “إِنَّ” ва лом таъкидлаб келган: “إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ”, еттинчи жумлада эса “إِنَّ” нинг ўзи таъкидлаб келган: “إِنَّ فَاعِلَ الْخَيْرِ مَحْبُوبٌ”.

Қолган жумлалардаги шартнинг жавоби манфий. Шунинг учун улар таъкидланмаган.

تدريبات:

Қуйида келадиган жумлалардаги қасам услубининг учта қисмини ҳам айтинг:

(۱) وَاللَّهِ إِنَّ الْعِلْمَ نَوْزٌ.

(۲) وَاللَّهِ لَأَنْصُرَنَّ الْمَظْلُومَ.

(۳) وَاللَّهِ إِنَّ التَّفَاقُ لَمَرَضٌ خَطِيرٌ فِي الْمَجْتَمَعِ.

(۴) وَاللَّهِ لَا فَوْزَ وَلَا فَلَاحَ إِلَّا بِطَاعَةِ اللَّهِ.

¹³⁴ Бу музореъ феълларнинг ҳар бири, уларга таъкид нуни ёпишиб келган учун фатҳага мабний бўлган.

- ٥) وَاللَّهِ لَنْ أُخْبِرَ أَحَدًا بِهَذَا الْأَمْرِ أَبَدًا.
- ٦) وَاللَّهِ لَأَجْتَنِبَنَّ قَوْلَ السُّوءِ قَدَرَ اسْتَطَاعَتِي.
- ٧) وَاللَّهِ إِنَّ السَّاكِتَ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ أَخْرَسٌ.
- ٨) وَاللَّهِ لَأُسَاعِدَنَّكَ بِكُلِّ مَا اسْتَطَيْعُ.
- ٩) وَاللَّهِ لَقَدْ حَزِنْتُ كَثِيرًا عِنْدَمَا عَلِمْتُ مَا حَدَثَ لَكَ.
- ١٠) وَاللَّهِ لَا نَصَرَ إِلَّا مَعَ الصَّبْرِ.

وَهَذِهِ بَعْضُ الْأَمْثَلَةِ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى مَا دَرَسْنَا:

اسم السورة / رقم الآية	المعنى بالأوزبكية	المثال
النساء / ٦٢	Ўз қилмишлари туфайли бошларига бирор мусибат тушгандан кейин, Сизга келиб: «Биз фақат яхшиликни ва ўртани ислоҳ этишни хоҳлаган эдик», – деб, Аллоҳ (номи) билан қасам ичишларида қандай (баҳона) бўларкин?!	فَكَيْفَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا
النساء / ٦٥	Бас, Раббингиз ҳаққи, улар ўрталаридан чиққан низоларга Сизни ҳакам қилмагунларича ва сўнгра чиқарган ҳукмингиздан дилларида танглик сезмай, тўла таслим бўлмагунларича, зинҳор имон келтирмагайлар.	فَالَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
	Сўнгра уларнинг фитнаси («узри») фақат:	ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا

الأَنْعَامُ / ۲۳	«Раббимиз бўлмиш Аллоҳга қасамки, (биз) мушрик бўлмаганмиз!» – дейишлари бўлур.	مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ
التَّوْبَةُ / ۵۶	Улар: «Сизларданмиз», – деб, Аллоҳ номига қасам ичадилар. Ваҳоланки, улар сизлардан (мусулмонлардан) эмаслар. Балки, улар (жазодан) қўрқадиган қавмдир.	وَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ
يُوسُفُ / ۷۳	Улар дедилар: «Аллоҳга қасамки, бизлар бу ерга бузғунчилик қилиш учун келмаганимизни биласиз. (Биз) ўғри эмасмиз».	قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ
يُوسُفُ / ۹۱	(Улар) дедилар: «Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сени бизлардан афзал қилибди. Биз эса, ҳақиқатан, хато қилувчилардан бўлдик».	قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ
يُوسُفُ / ۹۵	(Улар) айтдилар: «Аллоҳга қасамки, сиз (ҳали ҳам) ўша эски хатойингизда турибсиз».	قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ
الْحَجَرُ / ۹۲ ۹۳	Раббингизга қасамки, албатта, уларнинг барчасини сўроқ қилгайман. қилган ишлари тўғрисида.	فَوَرَبِّكَ لَنَسَأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ
النَّحْلُ / ۳۸	Улар зўр бериб: «Аллоҳ ўлганларни қайта тирилтирмайди», – деб Аллоҳ номига қасам ичдилар.	وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ
	(Эй, мушриклар!) Аллоҳга қасамки, албатта, сизлар	

النحل / ٥٦	ўзларингиз тўқиб олган нарса (бутларингиз) тўғрисида, албатта, сўралурсиз.	تَاللهِ لِنَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ
النحل / ٦٣	(Эй, Муҳаммад!) Аллоҳ (номим)га қасамки, дарҳақиқат, Биз Сиздан олдинги умматларга ҳам пайгамбарлар юборганимизда, шайтон уларга ўзларининг (разил) ишларини чиройли қилиб кўрсатган эди.	تَاللهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَّ لَهُمُ الشَّيْطَانُ
الأنبياء / ٥٧	Аллоҳ номига қасамки, сизлар ўгирилиб (байрамга) кетганларингиздан кейин бутларингизга макр (хужум) қилурман».	وَتَاللهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ
الضحى / ٣ : ١	Қасамёд этурман чошгоҳ вақти билан ва (ўз зулмати билан атрофни) коплаб турган тун биланки, (эй, Муҳаммад!) Раббингиз Сиздан воз кечгани ҳам йўқ, ёмон кўриб қолгани ҳам йўқ!	وَالضُّحَىٰ. وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ. مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ
التين / ٤ : ١	Қасамёд этурман анжир ва зайтун билан, Тури Синин (тоғи) билан, мана шу тинч- осойишта шаҳар (Макка) биланки, ҳақиқатан, Биз инсонни хушбичим ва хушсурат (шаклда) яратдик.	والتين والزيتون. وطور سينين. وهذا البلد الامين. لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم
العصر	Аср билан қасамёд этурманки, (хар бир) инсон зиёнда (бахтсизликда)дир! Фақат имон	والعصر. ان الانسان لفي خسر. الا

келтирган ва солиҳ амалларни қилган, бир–
бирларига ҳақиқатпарвар бўлишни тавсия этган
ва бир–бирларига сабрли бўлишни тавсия этган
зотларгина бундан мустаснодирлар.

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

الإغراء والتَّحذِير

Қизиқтириш ва огоҳлантириш

Биринчи: “أسلوب الإغراء” (қизиқтириш услуби).

Агар биз “الجدَّ والاجتهادَ فإِنَّمَا طَرِيقُ النِّجَاحِ” деб айтсак, бу гапимиз билан эшитувчини мақталган ишни лозим тутишига даъват қилаётган бўламиз. Бу жумламиздаги мақталган иш “الجدَّ والاجتهادَ” ва жумланинг асли “الزَّيْمُ الجِدُّ والاجتهادَ” бўлган.

Бу услуб “أسلوب الإغراء” деб номланади. Мақталган иш эса “المُعْرِى به” (унга қизиқтирилади) деб номланади. “المُعْرِى به” куйидаги жумладаги каби: “الصدقَ، فإنه يَهْدِي إِلَى الرِّبِّ” битта калима, ёки куйидаги жумладаги каби: “البكورَ البكورَ، فَإِنَّ فِيهِ الْبِرْكَةَ” такрорланган бўлиши, ёки биринчи гапимиздаги каби маътуф бўлиши мумкин.

Бошқа мисоллар:

* التَّوَّاضَعُ، فَإِنَّ التَّوَّاضَعُ مَحْبُوبٌ.

* الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ، فَإِنَّمَا عِمَادُ الدِّينِ.

* الصَّبْرَ وَالْعِزْمَ، فِيهِمَا تُحَقِّقُ غَايَتَكَ.

Мисолларда кўрганимиз каби “المُعْرِى به” доимо мансуб бўлади. Бунинг сабаби, у мафъулун бих ва унинг феъли “الزَّم” ёки унинг маъносидаги феъл бўлган ва у ҳазф бўлган.

Иккинчи: “أسلوب التحذير” (огоҳлантириш услуби).

У қизиқтиришнинг акси бўлади. Агар биз: “الكسل والإهمال، فإنما طريقُ الفشل” деб айтсак, бу гапимиздан маъно: эшитувчини ёмон ишдан четлашишга огоҳлантирмоқда. Бу жумладаги ёмон иш “الكسل والإهمال” ва жумланинг асли “إحذَر الكسل والإهمال” бўлган.

Бу услуб “أسلوب التحذير” деб, ёмон иш эса “المُحذَر منه” (ундан огоҳлантирилган) деб номланади. “المُحذَر منه” гоҳида қуйидаги мисолдаги каби: “الكذب، فإنه يهدي إلى الفجور” битта калимадан, гоҳида эса: “السَّهْرَ السَّهْرَ، فإنَّ فيه ضياعُ البركة” такрорланган ва гоҳида эса биринчи мисолимиздаги каби маътуф бўлади.

Бошқа мисоллар:

* التَّكْبِيرُ، فَإِنَّ الْمُتَكَبِّرَ مَكْرُوهٌ.

* الطَّمَعُ الطَّمَعُ، فَإِنَّهُ مُهْلِكٌ لِصَاحِبِهِ.

* الْغَيْبَةُ وَالنَّمِيمَةُ، فَهَمَا سَبَبٌ لِعُضْبِ اللَّهِ.

Мисолларда кўрганимиз каби “المُحذَر منه” доимо мансуб бўлади. Чунки у ҳазф бўлган “إحذَر” ёки унинг маъносидаги феълга мафъулун бихдир

Қуйидаги мисоллардаги каби таҳзирда “إياك” замирини ҳам ишлатиш мумкин:

* إِيَّاكُمْ وَإِهْمَالَ دُرُوسِكُمْ.	* إِيَّاكَ وَالْبُخْلَ.	* إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ.
* إِيَّاكُمْ مِنْ إِهْمَالِ دُرُوسِكُمْ.	* إِيَّاكَ مِنَ الْبُخْلِ.	* إِيَّاكَ مِنَ الْكَذِبِ.
* إِيَّاكُمْ أَنْ تُمْلِئُوا دُرُوسَكُمْ.	* إِيَّاكَ أَنْ تَبْخُلِي.	* إِيَّاكَ أَنْ تَكْذِبَ.

أسلوب الاختصاص

Хослаш услуби

Икки жумлани таққосланг:

* نحن عماد المستقبل.

* نحن – الشباب – عماد المستقبل.

Иккинчи жумлада “نحن” мутакаллим замиридан кейин хослаш ва баён қилиш мақсадида “الشباب” зоҳир исм келган. Агар замирининг ўзи бўлса, у умумий ва ноаниқ бўларди.

Бу зоҳир исм “المختص” ёки “المختص” (хосланган) деб номланади.

Мисолга эътибор берган бўлсак, “المختص” мансуб бўлади. Чунки у ҳазф бўлган тақдирдаги “أخص” феълига мафъулун бихдир.

Бошқа мисоллар:

إنا – المسلمین – أهل الرحمة والسلام.

* نحن – المعلمین – علينا مسؤولية التربية قبل مسؤولية التعليم.

* نحن – طلاب العلم – نقدر العلم قدره.

* نحن – الموقعین علی هذا العقد – نُقرُّ ونعترفُ بكذا وكذا.

* نحن – الجنود – حماة الوطن.

* قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إنا – آل محمد – لا تحلُّ لنا الصدقة".

تدريبات عامة

Биринчи: Қуйида келадиган жумлаларни намунадаги каби эъробланг:

Намуна: لا أَحِبُّ حَيَاةَ الْمَدِينَةِ بِسَبَبِ الْأَزْدْحَامِ الشَّدِيدِ.

- (۱) أَمَرَ الرَّسُولَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآبَاءَ بِحُسْنِ اخْتِيَارِ أَسْمَاءِ أَوْلَادِهِمْ.
- (۲) يَجِبُ التَّفَكُّيرُ قَبْلَ الْاِخْتِيَارِ.
- (۳) فِي هَذَا الْعَصْرِ، يُحَاوِلُ الْإِنْسَانُ اسْتِغْلَالَ قُوَّةَ الشَّمْسِ.
- (۴) يَجِبُ عَلَى الطَّالِبِ الْاهْتِمَامُ بِدِرَاسَتِهِ.
- (۵) لِلصَّائِمِ أَجْرٌ كَبِيرٌ عِنْدَ اللَّهِ.
- (۶) غَابَ الْيَوْمَ أَحَدُ الطُّلَّابِ.
- (۷) إِمَامَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ.
- (۸) الْحَوَارِ أُسْلُوبٌ جَيِّدٌ لِحَلِّ الْمَشْكِلاتِ.
- (۹) عَلَى كُلِّ إِنْسَانٍ أَنْ يُؤَدِّيَ عَمَلَهُ بِإِتْقَانٍ.
- (۱۰) أَحَبُّ إِصْطَفَاةٍ قَلِيلٌ مِنَ الشُّكْرِ إِلَى الشَّيْءِ.
- (۱۱) إِنْ تَتَكَلَّمُ كَثِيرًا تُخْطِئُ كَثِيرًا.
- (۱۲) الثَّرَثَارُ هُوَ الَّذِي يُكْثِرُ الْكَلَامَ بِغَيْرِ فَايِدَةٍ.
- (۱۳) اللَّهُ هُوَ الْعَلِيُّ، وَالنَّاسُ حَمِيْعًا فُقَرَاءٌ إِلَيْهِ. هَذِهِ حَقِيْقَةٌ يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نَفْهَمَهَا.
- (۱۴) سِرْتُ فِي صَحْرَاءٍ لَيْسَ لَهَا نَهَايَةٌ.
- (۱۵) لَا تُعْطِنِي سَمَكَةٌ، وَلَكِنْ عَلِّمْنِي كَيْفَ اصْطَادِ.
- (۱۶) أَرَأَيْتَ مَنْظَرَ الشَّمْسِ عِنْدَ الْغُرُوبِ؟ إِنَّهُ مَنْظَرٌ رَائِعٌ.

- (١٧) أَحْيَانًا يَكُونُ السُّكُوتُ أَفْضَلَ مِنَ الْكَلَامِ.
- (١٨) قَبْلَ الْأَمْتِحَانَاتِ يَكُونُ لَدَى الطُّلَابِ شُعُورٌ بِالْقَلَقِ.
- (١٩) مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيُّ الرَّحْمَةِ، لَا شَكَّ فِي ذَلِكَ.
- (٢٠) لَيْسَ الْإِسْلَامُ دِينًا خَاصًّا بِالْعَرَبِ وَحَدَهُمْ، وَلَكِنَّهُ دِينٌ عَامٌّ لِكُلِّ الْبَشَرِ.
- (٢١) الْغَيْبَةُ هِيَ ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ.
- (٢٢) الْعُطْلَةُ قَرِيْبَةٌ، هَذِهِ فُرْصَةٌ طَيِّبَةٌ لِلتَّرْوِيحِ عَنِ النَّفْسِ.
- (٢٣) لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ.
- (٢٤) يُهَاجِرُ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ مِنَ الرَّيْفِ لِأَنَّ فُرْصَ الْعَمَلِ هُنَاكَ قَلِيْلَةٌ.
- (٢٥) مِنَ الْمُمْكِنِ أَنْ يُقَالَ: أَوْلَا الْقُرْآنَ لَمَاتَتِ اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ مِنْذُ وَقْتُ طَوِيلٍ.
- (٢٦) بَعْدَ فَتْحِ مَكَّةَ جَاءَتِ الْوُفُودُ إِلَى الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِتُعْلِنَ إِسْلَامَهَا.
- (٢٧) اجْتَهِدْ فِي دِرَاسَتِكَ لِتَنْجَحَ.
- (٢٨) اخْتَارَ الْمُسْلِمُونَ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِيَكُونَ الْخَلِيفَةَ بَعْدَ وَفَاةِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.
- (٢٩) بَعْضُ الشَّرِكَاتِ لَا تَشْتَرِطُ الْخَيْرَةَ فِي الْمُتَقَدِّمِينَ لَهَا.
- (٣٠) أَشْرَقَتْ شَمْسُ الْإِسْلَامِ فِي مَكَّةَ، ثُمَّ انْتَشَرَ نُورُهَا فِي جَمِيعِ أُنْحَاءِ الْأَرْضِ.
- (٣١) عَلَى الْإِنْسَانِ أَنْ يَأْخُذَ بِالْأَسْبَابِ دَائِمًا، أَمَّا النَّتَائِجُ فَيَأْتِيهَا بِإِذْنِ اللَّهِ.
- (٣٢) بَاتَ الطَّالِبُ سَاهِرًا لَيْلَةَ الْأَمْتِحَانِ.
- (٣٣) يُحَدِّثُ الْإِسْلَامَ مِنَ الظُّلْمِ، فَالرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: اتَّقُوا الظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ".
- (٣٤) اِنْتَقَمَ اللَّهُ مِنْ فِرْعَوْنَ وَجُنُودِهِ بِإِعْرَاقِهِمْ فِي الْبَحْرِ.
- (٣٥) هَلْ تُحِبُّ أَنْ تَخْلُطَ اللَّبَنَ بِالْقَهْوَةِ؟
- (٣٦) كَانَ كُلُّ الْأَنْبِيَاءِ يَدْعُونَ النَّاسَ إِلَى تَوْحِيدِ اللَّهِ.
- (٣٧) عَلَى الْآبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ أَنْ يُرَبُّوا أَوْلَادَهُمْ تَرْبِيَةً حَسَنَةً.
- (٣٨) رَفَعَ الطَّالِبُ يَدَهُ لِيَسْأَلَ الْمُعَلِّمَ سُؤْلًا.

- (٣٩) مِنْ فَضْلِكَ، ارْفَعْ صَوْتَكَ لِأَبِي لَا أَسْمَعُكَ جَيِّدًا.
- (٤٠) كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعْبَةٌ، وَلَكِنِّي وَجَدْتُهَا سَهْلَةً، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ.
- (٤١) كَانَ مُشْرِكُو مَكَّةَ يُعَذِّبُونَ الْمُسْلِمِينَ الضُّعْفَاءَ لِيُرُدُّوهُمْ عَنْ دِينِهِمْ.
- (٤٢) مَاتَ وَالِدَ صَدِيقِي، فَذَهَبْتُ إِلَيْهِ لِأَعَزِّيهِ.
- (٤٣) سَأَلَ رَجُلٌ الرَّسُولَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَنْصَحَهُ، فَقَالَ لَهُ: "لَا تَغْضَبْ".
- (٤٤) أَبُو لَوْلُؤَةَ الْمَجُوسِيّ هُوَ الَّذِي قَتَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.
- (٤٥) لَا تَمْرُحْ وَقْتُ الْجِدِّ.
- (٤٦) نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ لِيُرِكَبَ مَعَهُ السَّفِينَةَ، وَلَكِنَّهُ رَفَضَ.
- (٤٧) نَطَقَ عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ فِي الْمَهْدِ.
- (٤٨) تُوَاوِجُ الْمُدُنِ الْكَبِيرَةِ مُشْكِلَاتٌ كَثِيرَةٌ مِثْلُ التَّلَوُّثِ وَالْأَزْدِحَامِ.
- (٤٩) تَقَعُ الصُّومَالُ شَرْقَ أَفْرِيْقِيَا.
- (٥٠) مَا فِي حَقِيبَتِي غَيْرَ كِتَابَيْنِ.
- (٥١) يَا أَسْتَاذِنَا، لَدَيْ سَوْأَلٍ.
- (٥٢) مَا أَجْمَلَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ!
- (٥٣) الشَّمْسُ حَرَارَتَهَا مُرْتَفِعَةٌ.
- (٥٤) لَدَيْ بَعْضِ الْأَسْئَلَةِ.
- (٥٥) يَجِبُ أَنْ يُرْحَمَ الصَّغِيرُ، وَيُحْتَرَمَ الْكَبِيرُ.
- (٥٦) إِنَّ فِي قِصَصِ الْأَنْبِيَاءِ عِبْرًا لَنَا.
- (٥٧) أُضِيفَ قَلِيلٌ مِنَ الْمِلْحِ إِلَى الطَّعَامِ.
- (٥٨) إِنْ تَكُنْ فِي عَوْنِ أَخِيكَ يَكُنْ اللَّهُ فِي عَوْنِكَ.
- (٥٨) لَيْسَ لَدَيْ رَغْبَةٍ فِي الْأَكْلِ الْآنَ.
- (٥٩) سَاعِدْ أَخَاكَ وَقْتُ الشَّدَّةِ.

- ٦٠) أَنْ تُوقِدَ شَمْعَةَ خَيْرٍ لَكَ مِنْ أَنْ تَلْعَنَ الظَّالِمَ.
- ٦١) نِعْمَ الخُلُقُ الصِّدْقُ، وَبُئْسَ الخُلُقُ الكَذِبُ.
- ٦٢) مَا أَسْهَلَ الدَّرْسَ!
- ٦٣) مَا حَضَرَ الدَّرْسَ اليَوْمَ غَيْرَ خَمْسَةِ طُلَّابٍ.
- ٦٤) فِي هَذِهِ المَدْرَسَةِ خَمْسَةَ عَشَرَ فَصُلًا.
- ٦٥) الأَنْبِيَاءُ أَعْظَمُ النَّاسِ أَمَانَةً.
- ٦٦) كَانَتْ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةُ عَامِلَةً فُقَيْهَةً.
- ٦٧) لَا شَكَّ فِي كَلَامِ اللَّهِ.
- ٦٨) أَوْشَكَ الدَّرْسَ أَنْ يَنْتَهِيَ.
- ٦٩) نَأْخُذُ اسْتِرَاحَةً فِي أَثْنَاءِ العَمَلِ لِئُجَدِّدَ نَشَاطِنَا.
- ٧٠) تَحَسَّنَتْ حَالَةُ المَرِيضِ بَعْدَ شُرْبِهِ الدَّوَاءِ.
- ٧١) هَذَا قَلَمٌ أَحْمَرٌ، وَتِلْكَ حَقِيبَةٌ سَوْدَاءُ.
- ٧٢) أَتَعَلَّمُ اللُّغَةَ العَرَبِيَّةَ رَغْبَةً فِي فَهْمِ القُرْآنِ.
- ٧٣) عَلَيْنَا أَنْ نَكُونَ شَاكِرِينَ لِلَّهِ عَلَى نِعَمِهِ.
- ٧٤) مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ جَمِيعِهِمْ.
- ٧٥) الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ، فَإِنَّمَا عِمَادُ الدِّينِ.
- ٧٦) اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُسْنَ الخَاتِمَةِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ سُوءِ الخَاتِمَةِ.

تَمَّ الكِتَابُ بِعَوْنِ اللَّهِ الكَرِيمِ

وَأَرْجُو مِنَ اللَّهِ الثَّوَابَ بِلا انْقِطَاعِ

وَشِئْتُ رَضَى اللَّهُ بِعَمَلِي القَلِيلِ

وَلِيَجْعَلَ اللَّهُ فِي مَنِّ عَبْدِهِ الْمَغْفُورِ